

Zavod za školstvo
Crne Gore

Moje vrijednosti i vrline – razvoj socijalnih i emocionalnih vještina učenika i učenica

Priručnik za nastavnike i nastavnice u osnovnoj školi

Podgorica, 2018.

Zavod za školstvo
Crne Gore

Moje vrijednosti i vrline – razvoj socijalnih i emocionalnih vještina učenika i učenica

Priručnik za nastavnike i nastavnice u osnovnoj školi

Podgorica, 2018.

Moje vrijednosti i vrline – razvoj socijalnih i emocionalnih vještina učenika i učenica

Priručnik za nastavnike i nastavnice u osnovnoj školi

Priredile:

**Anđa Backović, Slavica Vujović,
Radmila Bajković, Ana Čalov-Prelević,
Ranka Božović, Jadranka Gavranović, Tatjana Jokić**

Izdavač:

UNICEF Crna Gora

Urednica:

Nađa Durković

Lektura i korektura:

Sanja Mijušković, Sanja Marjanović

Fotografije:

UNICEF Crna Gora / Duško Miljanić

Uvodni citati u poglavljima:

Učenici Osnovne škole „Blažo Jokov Orlandić“, Bar

Dizajn i priprema za štampu:

IMPULS studio

Štampa:

AP Print, Podgorica

Tiraž:

300 primjeraka

Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-582-10-4
COBISS.CG-ID 36620048

SADRŽAJ

Uputstvo za korišćenje priručnika	7
---	---

Uvodna radionica	13
------------------------	----

Timski rad	21
------------------	----

Kreativnost	43
-------------------	----

Samokontrola	63
--------------------	----

Empatija	85
----------------	----

Tolerancija	105
-------------------	-----

Optimizam	125
-----------------	-----

Poštenje	145
----------------	-----

Zahvalnost	165
------------------	-----

Završna radionica	183
-------------------------	-----

Literatura	187
------------------	-----

Prilozi	197
---------------	-----

UPUTSTVO ZA KORIŠĆENJE PRIRUČNIKA

Poštovani nastavnici/nastavnice¹,

Koliko puta ste zapazili da neki učenici, iako su inteligentni i kreativni, ne postižu očekivane rezultate? Ili ste bili svjedoci neosjetljivosti i međusobne grubosti djece, a zatim njihovih snažnih, neprijatnih emocija – bijesa, poniženosti, stida, tuge? Iskreno ste željeli da uradite nešto u tim situacijama, ali vam je možda nedostajalo vremena, podrške, znanja. Brojna savremena istraživanja potvrđuju: intelektualne sposobnosti djece nijesu dovoljne za dobar i dugoročno stabilan uspjeh u školi, za kvalitetan život, rad i odnose s drugima. Tolerancija, istrajnost, strpljenje, vjera u sebe, zatim radoznalost, osjetljivost prema drugima, pravičnost, samo su neke u nizu osobina ili karakteristika ličnosti čiji nedostatak može biti izvor ozbiljnih problema u životu, a koje se danas nazivaju „meke vještine“, ili socijalne i emocionalne vještine.

Kada zamišljamo današnju djecu kao odrasle, vidimo ih kao zdrave, srećne, obrazovane ljude, uspješke u životu i na poslu, odane univerzalnim ljudskim vrijednostima. No kako će izgledati taj svijet, uz ovaj tempo razvoja nauke, tehnologije, boljih uslova za život, ali i s nasljeđem sukoba, socijalne i ekonomske neravnopravnosti, teško je i zamisliti. Pa kako onda pripremiti djecu za život i rad u svijetu koji je za nas nepredvidiv i velikim dijelom nepoznat? Koje će im kompetencije, vještine i vrijednosti biti pouzdan oslonac na tom putu?

Vjerujemo da je odgovor u ključnim kompetencijama ili o *kompetencijama za*

21. vijek, kao i o njihovim komponentama – saznavnim, emocionalnim i socijalnim vještinama (SEV). Tim vještinama je posvećen program *Moje vrijednosti i vrline*, a jedan od njegovih praktičnih rezultata jeste i priručnik koji je pred vama.

Priručnik je namijenjen podsticanju razvoja socijalnih i emocionalnih vještina učenika/ učenica² u svim ciklusima osnovne škole. Shvatite ga stoga kao jedan od izvora podrške da u odgovornom poslu pripreme učenika za život imate više umješnosti, sigurnosti i znanja. Važno je da škola razvija svoju klimu i etos, a vjerujemo da ovaj priručnik u tome može biti od pomoći.

NAŠ PRISTUP U RAZVOJU SOCIJALNIH I EMOCIONALNIH VJEŠTINA UČENIKA

U obrazovnim sistemima širom svijeta sve je uticajniji svojevrsan pokret za osnaživanje i osavremenjivanje vaspitne uloge škole. Ta je uloga škole već dugo i neopravdano u sjenci obrazovnih postignuća i mjerenja obrazovnih postignuća. Istraživanja koja vode najrelevantnije svjetske organizacije za ekonomski razvoj i obrazovanje, kao i univerziteti, ukazuju na to da je neophodno razvijati vještine za lični i društveni razvoj učenika, a ne samo saznavnih. Naš program *Moje vrijednosti i vrline* i istraživanja koja ga prate dio su ove globalne priče, u kojoj smo otkrili mnogo korisnih izvora podrške za ostvarivanje naših ciljeva u jačanju vaspitne uloge škole.³

² U daljem tekstu: učenici.

³ Vidi programe i materijale: a) Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), b) Fonda za djecu Ujedinjenih nacija (UNICEF), c) Instituta Brookings (Brookings Institution, USA), d) Univerziteta u Birmingemu (UK), Jubilej centar za karakter i vrline – Interdisciplinarna istraživanja karaktera, vrlina i vrijednosti, e) Svjetske banke (The World Bank).

Vidi takođe knjigu: „Obrazovanje za život: Ključne kompetencije za 21. vijek u kurikulumima Crne Gore“, (Pešikan, A., Lalović, Z., 2017).

¹ U daljem tekstu: nastavnici.

Kada je riječ o jačanju kompetencija nastavnika i škola da podrže socijalni i emocionalni razvoj djece, prepoznaju se brojni primjeri uspješnih praksi. Prije svega, pokazuje se da je osim tzv. implicitne ili podrazumijevajuće vaspitne uloge škole i nastavnika, sve više slučajeva kada obrazovni sistemi i škole ciljano planiraju, kreiraju, sprovode i prate različite aktivnosti i programe kako bi podržali razvoj SEV djece i mladih, pripremili ih za dalje školovanje, život i rad.

Uočavaju se i dva pristupa koji vode do istog cilja – jačanja SEV učenika. Jedan koristi vannastavne aktivnosti, a drugi redovnu nastavu. Drugim riječima, prepoznato je da na razvoj SEV utiču ne samo školske akcije, radionice, rad učeničkih zajednica i etos škole u cjelini, već se u tu svrhu mogu koristiti i veliki potencijali redovne nastave iz svih predmeta, metoda, interakcija u nastavi i učenju. Otuda i poruka – *Dok obrazujemo, vaspitavamo*.

Kombinacija oba pristupa u razvoju SEV bio je naš izbor u razvoju programa *Moje vrijednosti i vrline*. Ovakav izbor oslanja se i na rezultate najnovijih istraživanja naših obrazovnih praksi u tim oblastima (Pešikan & Lalović, 2015)⁴, kao i na eksperimentalne primjene Programa prvo u osnovnim, a sada i u srednjim školama.⁵

Zato je prirodan dio ili nastavak ovog priručnika Vodič, koji vam može pomoći da redovnu nastavu uspješnije koristite za razvoj SEV. Slični materijali izradiće se i za nastavnike srednjih škola.

Valja podsjetiti da su krajem prethodne školske godine svi predmetni programi za osnovnu školu usklađeni s novom metodologijom, koja podrazumijeva uključivanje vaspitno-obrazovnih ishoda. Uslijedile su i promjene u pedagoškoj dokumentaciji, pa se u dnevnicima registruju podaci o praćenju razvoja SEV

učenika. Usvojeni su i *Standardi kompetencija nastavnika i direktora* (Zavod za školstvo, 2016), u kojima se prepoznaje i afirmiše rad svih u školi na razvoju SEV učenika.

ŠTO SADRŽI PRIRUČNIK

Socijalne i emocionalne vještine učenika čiji će razvoj nastavnik/nastavnica uz ovaj priručnik još uspješnije podsticati jesu: *timski rad, kreativnost, samokontrola, empatija, tolerancija, optimizam, poštenje i zahvalnost*. Očekivano je i opravdano zapitati se zašto baš te vještine budući da to svakako nije kompletna lista SEV koje djeca osnovnoškolskog uzrasta treba da razvijaju. Navedene osobine prepoznate su kao prioritetne na osnovu istraživanja u školama i procjena nastavnika, učenika i roditelja o tome koje bi socijalne i emocionalne vještine trebalo podsticati kod djece kako bi se doprinijelo njihovom zdravom razvoju i dobrom učenju (Pešikan & Lalović, 2015).

Vještina „hrani“ vještinu! Ne samo ova izreka, već i brojna savremena naučna istraživanja potvrđuju da su SEV isprepletane, međuzavisne, da se podržavaju, jedna drugoj prave plodno tlo za razvoj, te da nijedna od njih ne djeluje izolovano i nezavisno. Kako razvijati tolerantnost djeteta ako mu ne pomognemo da prvo dobro upozna i kontroliše sebe i sopstvena osjećanja, pa onda da bolje razumije druge, da bude odgovorno, pravično, da umije da sarađuje s drugima i drugačijima? Zato ćete u tekstovima pojedinačnih radionica naići na oznake drugih vještina koje se povezuju s vještinom na kojoj se radi. Osam odabranih socijalnih i emocionalnih vještina treba zamisliti kao grozd, koji se njeguje, razvija, u kojem snažna i krupna zrna pomažu rast onih koja se tek pojavljuju.

Svako od osam SEV posvećena je po jedna serija radionica, namijenjena djeci od prvog do devetog razreda. Učenicima prvog ciklusa ponuđen je niz kraćih aktivnosti, dok je počev od četvrtog razreda riječ o detaljno razrađenim

4 Studija *Uloga škole u razvoju vrlina, vrijednosti i vještina učenika i učenica – Izvještaj o rezultatima istraživanja* (2015) dostupna je i na: https://www.unicef.org/montenegro/UNICEF_-_Uloga_skole_u_razvoju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf.

5 Program za osnovnu školu evaluiran je 2016, a program za gimnaziju 2018. godine.

scenarijima radionica na svaku temu. Predviđeno je da radionice traju po jedan školski čas. Na početku svake od ovih osam tema, nastavnici se mogu detaljnije upoznati s novim saznanjima i savremenim istraživanjima u vezi s datom vještinom. U tom dijelu se navode i smjernice kako da u nastavi i van nje koristite brojne raspoložive strategije i metode za razvoj ovih vještina, te kako da stvorite za to podsticajan ambijent u učionici.

Razvoj i oblikovanje SEV ne daje željene rezultate bez dobro osmišljenih i blagovremenih povratnih informacija koje šalžete učenicima dok rade, promišljaju, reaguju u toku ovih aktivnosti. Tome su namijenjeni segmenti teksta nazvani *Povratne informacije nastavnika i razvoj vrijednosti, vrlina i vještina* učenika. Dati su primjeri mogućih intervencija ako želimo da pohvalimo, podržimo djecu, ako hoćemo da ih uputimo kako da koriguju ponašanje ili da im pomognemo da predvide situacije u kojima će željeno ponašanje biti od koristi – i njima samima, i drugima oko njih.

Spisak literature za svaku od tema (štampana izdanja, izvori na internetu, video materijali) nalazi se na kraju Priručnika.

PRIRUČNIK NUDI VIŠE MOGUĆNOSTI ZA KORIŠĆENJE

Ovaj priručnik možete koristiti na više načina i za više namjena. Nastavniku ili nastavnici – odjeljenjskom starješini preporučujemo da ga koristi u radu s učenicima na časovima odjeljenjske zajednice. Svim predmetnim nastavnicima Priručnik može poslužiti u svakodnevnoj redovnoj nastavi kao izvor ideja kako da se čas bolje prožme vaspitnim ishodima. I različite zajednice učenika s kojima radite (npr. učenički parlament, sekcije) mogu osmisliti bogatiji i svrhovitiji rad koristeći ideje iz ovog Priručnika. Na isti način i za iste svrhe radionice koje Priručnik nudi mogu biti korisne i svim stručnim saradnicima u školama.

Sloboda u korišćenju Priručnika ogleda se i tome što redosljed kojim su SEV u njemu predstavljene nije obavezujući, a to znači da se radionice s učenicima ne moraju izvoditi predviđenim redom. Možda ćete, prateći učenike, njihove reakcije, dešavanja u odjeljenju, zaključiti da im treba više podsticaja kako bi bolje ovladali određenom vještinom.

Primjera radi, nedovoljna osjetljivost jednih prema drugima signal je da s učenicima treba duže (ili prvo) raditi na aktivnostima u okviru radionice *Empatija*. U tom slučaju, pogledaćete sve sadržaje i aktivnosti predviđene za dati ciklus (npr. III) i planirati kako da im posvetite više od jedne radionice i jednog školskog časa. Ni razvojne razlike koje postoje između učenika različitih razreda, kao ni razlike u sadržajima predviđenim u Vodiču, ne treba da vam budu prepreka u izboru aktivnosti. Možda ćete, recimo, procijeniti da je s učenicima osmog razreda potrebno raditi i radionice koje su planirane za mlađi ili stariji uzrast, ili pak odlučiti da kombinujete aktivnosti iz više radionica. Rezultati samoevaluacije škole takođe vas mogu uputiti na oblasti u kojima je učenicima podrška najpotrebnija. I roditelji mogu pomoći u procjeni tih potreba, a na njih mogu ukazati i sami učenici.

Kad radite s djecom, uvijek želite da vidite da ih taj rad mijenja – u najboljem značenju te riječi. Neke promjene u razvoju SEV učenika uočićete brže, neke sporije, neke se možda neće ni desiti. Takva zapažanja mogu imati i sami učenici, posebno oni starijeg uzrasta – jesam li se promijenio/promijenila, kako, koliko? Na početku i na kraju programa i vi i učenici možete primijeniti relativno jednostavne upitnike za praćenje SEV iz ovog programa. Biće vam interesantno da uporedite rezultate. U svakom slučaju, i za njih i za vas veoma je korisno da promjene zabilježite i da vam služe za dalji rad na razvoju SEV učenika.

Na kraju, želimo da vam prenesemo neka od iskustava nastavnika koji izvode ovaj program. Njihov je opšti utisak da bolje upoznaju svoje učenike, da učenici bolje shvataju jedni druge,

da sve to utiče na ambijent i interakcije u učionici i školi, te da je takav način rada s učenicima ona karika koja je nastavnicima potrebna da bi se osjećali potpunijim i kompetentnijim u najvažnijoj profesiji na svijetu – pripremi djece za život i rad.

Ovaj priručnik se prvi put izdaje i primjenjuje u školama. Vaši komentari, sugestije i iskustva u njegovoj primjeni dobrodošli su nam i potrebni kako bi sljedeće izdanje Priručnika bilo još bolje, a onih koji ga razvijaju više. Pišite nam!

Podgorica, 2018.

Anđa Backović

koordinatorka programa
mejl: andja.backovic@zds.gov.me

ZAHVALNOST

Zahvaljujemo direktorima osnovnih škola „Savo Pejanović“ i „Branko Božović“ iz Podgorice, „Blažo Jokov Orlandić“ iz Bara i „Njegoš“ iz Spuža, kao i Gimnazije „Niko Rolović“ iz Bara i Muzičke škole „Dara Čokorilo“ iz Nikšića, na podršci koju su pružali svojim stručnim saradnicama, članicama Projektnog tima, u svim fazama razvoja i primjene ovog programa.

Ohrabрили su nas i kolektivi ostalih osnovnih škola i gimnazija koje su prihvatile program i postale dio mreže škola koje žele da podstiču razvoj socijalnih i emocionalnih vještina djece i mladih. Uvjereni smo da time podstiču i razvoj tih škola u cjelini, kao i da će se mreža škola koje prihvataju naš program širiti i biti sve snažnija.

Posebno se zahvaljujemo Kancelariji UNICEF-a Crna Gora na kontinuiranoj podršci u osmišljavanju, primjeni, evaluaciji i promociji ovog programa.

Veliku zahvalnost stručnjacima iz Jubilej centra za karakter i vrline Univerziteta u Birmingemu (UK) dugujemo za nesebičnu stručnu i kolegijalnu podršku koju su nam pružali od samog početka rada na ovom programu.

”

*Vrlina je kad
činimo dobra djela.*

(Mia, II5)

UVODNA RADIONICA

R1

TEORIJSKI BLOK ZA NASTAVNIKE

Prvi dani vašeg rada s novom generacijom učenika uvijek su posebno značajni – ono što se tada događa često će ton svim narednim časovima. Zato je i za vas i za njih važno da prvi susret u programu *Moje vrijednosti i vrline* bude pažljivo planiran.

S učenicima često razgovaramo o onome što žele da budu, ali se razgovor najčešće svodi na razgovor o profesiju kojom žele da se bave u budućnosti. Jednako je važno omogućiti im da promišljaju o sebi u budućnosti i iz perspektive sljedećih pitanja: *Kakva osoba želim da budem? Kako želim da živim i šta želim da radim? Kakav svijet želim da gradim?*

U radionicama koje smo osmislili biće puno prilika za učenika/učenicu da razmišlja o sebi, o odnosima s drugima oko sebe, o svojim osobinama i postupcima, da doživljava i uvježbava brojne situacije koje čine njegov/njen svakodnevni život. U tom procesu, otkrivaće na kojim se ljudskim osobinama, vrijednostima i vještinama temelji dobar život i suživot s drugima. **Saradnja, kreativnost, samokontrola, empatija, tolerancija, optimizam, poštenje, zahvalnost** – neke su od ključnih socijalnih i emocionalnih vještina na kojima se zasniva skladan život pojedinca i društva. Nijedna od tih vještina nije izolovano ostrvo, sve su one međusobno povezane, isprepletane, podržavaju se, prave jedna drugoj temelje za dalji razvoj.

Sama riječ *radionica* znači mjesto gdje se nešto pravi ili proizvodi. U našim radionicama „proizvodi“ nastaju aktivnim učestvovanjem, slobodnom razmjenom osjećanja, mišljenja, doživljaja, podrškom i razumijevanjem, istraživanjem, pravilima koja važe za sve,

dobrom atmosferom. U radionici su svi aktivni, svi doprinose i učestvuju – nema posmatrača ili pasivnih učesnika.

PRAĆENJE NAPREDOVANJA UČENIKA

Kako se učenici kreću kroz ovaj proces? Ima li promjena, i ako ima, kakva je priroda tih promjena, kod kojih učenika je evidentna, a kod kojih se tek nazire? Kakve su njihove reakcije/potrebe?

Ovo su neka od pitanja koje sigurno svakodnevno postavljate sebi dok razmišljate o svom radu i planirate naredne korake. Rad u ovom programu pruža vam mogućnost da pratite napredovanje učenika/učenice u razvoju njegovih/njenih socijalnih i emocionalnih vještina. I za vas i za učenike pripremljeni su posebni *upitnici – listovi za praćenje*.⁶ Oni se koriste neposredno pred početak programa, tj. prije ove radionice, i nakon završetka programa. Nijesu složeni za primjenu, a mogu vam biti vrijedan izvor saznanja o učenicima i njihovom emocionalnom i socijalnom razvoju. Učenicima će biti zanimljivo da procjenjuju sebe – i to je jedna nova vještina koju mogu razvijati.

AKTIVNOSTI

Ova, uvodna radionica nije namijenjena učenicima određenog uzrasta, već se uz odgovarajuću kombinaciju aktivnosti može primijenjivati u svim ciklusima.

U okviru uvodne radionice ponuđene su igrice koje će vam pomoći u postizanju sljedećih ciljeva:

- da se učenici bolje upoznaju, prihvate različitosti, da budu spontani i otvoreni (I blok – igrice upoznavanja)⁷;

⁶ Možete ih vidjeti u odjeljku Prilozi – strana 199, 201.

⁷ Kratke igre kojima je cilj da se učenici opuste, zabave, bolje upoznaju, motivišu za rad, nazivaju se igrice zagrijavanja, ledolomci, uvodne igrice i sl. Vidjeti spisak literature za ovu radionicu (str. 187).

- da odluče o pravilima zajedničkog rada koja će poštovati (II blok – pravila rada i ponašanja);
- da upoznaju program i motivišu se za rad (III blok – predstavljanje programa i radionica);
- da prate i upoređuju promjene kod sebe (IV blok – od početka do kraja).

Iz svakog bloka (I–IV) odaberite aktivnosti kojima ćete na najbolji način postići navedene ciljeve sa svojom grupom učenika.

Preporučujemo vam da u toku ove radionice primijenite upitnike za praćenje napredovanja.⁸

CILJEVI

Učenici će:

- razvijati odnose međusobnog prihvatanja i pripadnosti grupi,
- se motivisati da aktivno učestvuju u programu.

Trajanje: 45 min

Materijal: papir formata A4, markeri, flipčart (za neke aktivnosti)

I. IGRICE ZA BOLJE UPOZNAVANJE (5 min)

1. Moje ime je/ Da sam...

Stojeći u krugu, ili sjedeći, svako od učenika saopštava svoje ime – *Ja sam...* Ako se učenici već dobro poznaju, predstavljaju se dopunjavajući rečenicu: *Da sam...* (npr. *boja/životinja/cvijet/voće...*), *ja bih bio/bila ...* Učestvujte, dajte im primjer.

2. Rođendani u nizu

Učenici stoje i govore jedni drugima datum svog rođenja. Cilj je da naprave niz u kojem su poređani po datumima, počev od januara. Učestvujte u ovoj igri upoznavanja.

3. Ja nijesam...

Dopunjavaju ovu rečenicu. Biće im neobično da kažu što oni nijesu. Igru možete vi da započnete, dajući primjer. U svakom slučaju, pustite ih da malo razmisle.

4. Ime i pridjev

Učenici se predstavljaju tako što navode svoje ime, a zatim i *pridjev* koji počinje istim slovom. Npr. *Ja sam Bojana, borbeni!... Ja sam Haris, hrabri!...* Igru započnite vi, dajte im primjer. Predstavljanje ne mora ići redom, možda nekome treba malo više vremena da razmisli.

5. Moja grupa

Učenici stanu i grupišu se na sredini učionice ili negdje gdje ima dovoljno prostora. Podijelite im listiće na kojima su ispisana imena životinja, npr. konj, mačka, pas, ptica, jagnje, lav. Ako je u odjeljenju 30 učenika, onda će šestoro učenika dobiti isto ime. Cilj je da učenici, imitirajući glasove životinja, potraže ostale i grupišu se. Biće malo buke, ali će se mlađi učenici zabaviti i opustiti.

Stariji učenici ovu igricu mogu igrati s listićima na kojima su ispisani tipove muzike (rep, rok, džez, opera, hevimetali i sl.), ili npr. različite onomatopeje smijeha (ki-ki-ki, ha-ha-ha, ho-ho-ho, ah-ah-ah-a, oho-hoooo...).

⁸ Nalaze se odjeljku Prilozi – str. 199, 201.

Tako formirane grupe mogu se koristiti za aktivnosti koje će uslijediti. Ako su za aktivnost potrebne grupe od četvoro, učenici se mogu grupisati po godišnjim dobima, odnosno karakterističnim zvucima iz prirode za svako doba.

6. Moje vještine

Učenici navode po tri stvari koje umiju dobro da rade. Te tri stvari mogu biti bilo što što god oni žele da kažu o sebi i ne moraju se odnositi samo na školu i učenje. Dozvolite im da razmisle. Ohrabrite one kojima je ovaj zadatak težak – cilj je da svako nečim „zasija“. Možete im ponuditi i vlastiti primjer – biće im interesantno da o vama saznaju nešto novo.

7. Istina ili neistina o meni

Svako se predstavi tako što će ostalima u grupi reći dvije tvrdnje o sebi. Jedna od te dvije tvrdnje treba da bude istinita, a druga izmišljena – to zna samo taj učenik/učenica. Primjer: *Imam sestru bliznakinja; Bila sam prvakinja u skijanju.* Kad ta učenica izgovori obje rečenice, ostatak grupe pogađa koja je bila istinita, a koja nije. Vjerovatno neće uvijek biti tačni u procjeni – tada učenica kratko obrazlaže istinitu tvrdnju o sebi. Igru možete započeti vi, dajući primjer ostalima.

8. Detektivi

Svaki učenik/učenica napiše na listu sveske tri stvari o sebi – tri rečenice (npr. *Volim da..., Juče sam... Odlučio sam da...*), presavije list i ubaci ga u kartonsku kutiju/činiju/šešir/kapu. Kad svi završe, počinje izvlačenje listića. Ko uzme svoj listić, vrati ga, jer je cilj da odgonetaju jedni druge – da pogađaju čiji je listić. Možete im predložiti i da izmijene rukopis kako bi se u pogađanju usredsredili na značenje napisanih rečenica.

9. Znak drugarstva

Jedan učenik ili učenica drugu do sebe (mogu stajati u krugu ili sjedjeti) uputi neki prijateljski, ljubazan gest ili pokret (npr. osmijeh, klimne glavom, potapše ga po ramenu, rukuje se). Ne smiju pritom koristiti riječi. Učenik koji je

„primio“ gest šalje svoj sljedećem, sve dok se krug ne zatvori.

II. PRAVILA RADA I PONAŠANJA U RADIONICAMA

Aktivnost 1 – Poruke (20 min)

Na zidu učionice naljepiti nekoliko unaprijed napisanih izreka (svaka na posebnom papiru formata A4, ili da se projektuju) tako da budu jasno vidljive:

- *Svako od nas je jedna kap. Zajedno smo okean.*
- *Pomažimo drugome, dijelimo s drugima!*
- *Ne odustajemo lako, ne padamo na svaku grešku!*
- *Samo fer-plej, molimo!*
- *Naporan rad se isplati – kad-tad!*
- *Ne žalimo se za svaku sitnicu!*
- *Smijmo se puno, ali bez podsmijavanja!*
- *Svako odgovara za svoje postupke!*
- *Ja nijesam pametniji od drugih, ja samo razmišljam.*
- *Lijepa riječ gvozdена vrata otvara: Hvala! Molim! Izvoli!*

Možete dodati i druge izreke.⁹ Cilj je da se ovim porukama efektно saopšte pravila rada i ponašanja. Istovremeno, ove poruke predstavljaju i vrijednosti, vrline i vještine kojima će se učenici baviti u programu (timski rad, tolerancija, samokontrola, optimizam, poštenje, zahvalnost, empatija, kreativnost).

Učenici prilaze porukama ili ih posmatraju s mjesta (neko ih glasno iščita), a zatim se od njih zatraži da promisle u sebi i odaberu jednu koja je za njih najvažnija. Nakon toga,

⁹ Veći broj izreka za svaku od tema nalazi se u odjeljku s priložima.

dobrovoljno se javljaju da saopšte svoj izbor i da kratko objasne:

- *Zbog čega su izabrali izreku? Zašto im je baš ona važna? (npr. Lijepa riječ gvozdена vrata otvara: Hvala! Molim! Izvoli! –Važno mi je da sam ljubazan, kulturna...)*
- *Kakvu korist imam od takvog ponašanja? A drugi oko mene?*
- *Dogovorena pravila važe u učionici, a vidljiva su svima.*

Aktivnost 2 – Učionica snova (20 min)

Uvedite učenike u aktivnost tako što ćete na tabli napraviti dva polja (može i na unaprijed pripremljenom velikom listu papira, ili projektovati):

Najviše volim učionicu u kojoj...

- nastavnik/nastavnica... (šta radi nastavnik, kako se ponaša)
 - učenici... (šta rade učenici, kako se ponašaju):
 - *Ne volim učionicu u kojoj...*
 - nastavnik/nastavnica... (šta radi nastavnik, kako se ponaša)
 - učenici ... (šta rade učenici, kako se ponašaju).
1. Učenici, podijeljeni u grupe od petoro ili šestoro, govore svoja iskustva, a pritom ne pominju imena (učenika, nastavnika) ili nazive predmete. Registrujte na tabli odgovore (kratko). Možete koristiti i crteže većih balona različitih boja u koje će se upisivati odgovori učenika – npr. u crvene balone upisivati šta ne vole, u plave/zelene šta vole.
 2. Kad se iscrpe asocijacije, stanite ispred „portreta“ najbolje učionice i kažite nešto poput ovoga: *Ovo je učionica u kojoj i ja najviše volim da radim, ali to ne mogu bez – vas! To znači da samo zajedničkim trudom ova naša učionica može biti učionica iz snova!*

Okačite „portret“ na zid i nazovite ga, npr., „Pravila u IV 3“ ili slično.

III PREDSTAVLJANJE PROGRAMA I RADIONICA (10 min)

Kroz ovu aktivnost učenici upoznaju teme kojima će se baviti na radionicama. Pročitajte im svaku izreku pojedinačno i pitajte ih da objasne što ona za njih znači. Nije potrebno da navode tačne nazive tema (timski rad, kreativnost, samokontrola, empatija, tolerancija, optimizam, poštenje, zahvalnost), važno je da prepoznaju ključne poruke (npr. 5 – ne treba da se razdvajamo, nego da se povezujemo).

1. U dobrom timu kuca jedno srce.
2. Čovjek bez mašte – čovjek je bez krila.
3. Onome ko zna sačekati vrijeme otvara vrata.
4. Mi rastemo ako podižemo druge.
5. Ne gradi zidove, nego mostove.
6. Možeš – ako misliš da možeš.
7. Ako govoriš istinu, ništa nećeš zaboraviti.
8. Dobro se dobrim vraća.

Možete odabrati i druge izreke, u skladu s uzrastom učenika.

Na kraju, recite im da će im rad u radionicama pomoći ne samo da se bolje upoznaju i druže, nego i da bolje uče.

IV OD POČETKA DO KRAJA

Po vašem izboru, može se koristiti jedna od sljedećih aktivnosti.

Aktivnost 1 – Riječ mjeseca (10 min)

1. Svakog mjeseca, počev od ovog, učenici biraju riječ mjeseca. To je riječ koja im se

posebno dopada, koja im je važna, npr. *drugarstvo, smijeh, hvala, pravilo i sl.* Riječ treba da se pronađe u svemu onome o čemu se govorilo – kao vrijednost ili vrlina, a služiće kao vrsta lozinke koja se može reći kada god učenik/učenica, ili više njih, želi da podsjeti ostale na neko dogovoreno ponašanje, pravilo.

U I ciklusu, može se birati riječ nedjelje, jer je učiteljica stalno sa istom grupom učenika.

Učenici se podstiču da koriste tu riječ.

2. Na kraju mjeseca, mogu se birati djevojčica i dječak koji će biti princeza i princ te vrline.

Aktivnost 2 – Vremenska kapsula (10 min)

1. Recite učenicima da napišu kratku poruku sebi, presaviju listić i napišu svoje ime. Podstaknite ih pitanjima: *Kakva osoba želim da budem (npr. za 10–20 godina)? Kakve osobine će me krasiti? Što će drugi ljudi voljeti kod mene?* Svako od učenika treba da nabroji nekoliko osobina i zapiše ih. Poruke sebi ostaju „tajna“ do završne radionice.

Sačuvajte njihove listiće. Otvoriće ih tek u završnoj radionici (10) i podsjetiti se poruka sebi; tada mogu procijeniti da li su se i kakve promjene desile i sl.

Aktivnost 3 – Okrećem novi list (10 min)

1. Poruku *Okrećem novi list...* napišite na tabli. Objasnite, posebno mlađim učenicima, ovaj izraz (koristimo ga kad odlučimo da nešto promijenimo u svom životu, ponašanju, navikama). Cilj je da obećaju sebi da će pokušati da promijene nešto što im smeta, šteti i sl. Neka razmisle o toj odluci i zapišu je: *Okrećem novi list jer želim da...* Potom treba da se potpišu ispod poruke ili na poleđini lista. Dajte im i svoj primjer, npr.: *Okrećem novi list i počecu da vozim bicikl umjesto kola!*

2. Poruke se u još ne čitaju. Recite im da ćete ih sačuvati do kraja programa, a onda će ih čitati jedni drugima i komentarisati.

Kratka evaluacija (1 min)

1. Pozovite učenike da prstima pokažu koliko im se dopao današnji rad: 1 – malo, 5 – mnogo.

*Neko je dobar kad ja
padnem, a on mi da ruku.*

(Dušan, IV4)

R2

TIMSKI
RAD

TIMSKI RAD

TEORIJSKI BLOK ZA NASTAVNIKE

Složenost savremenog života, brze i nepredvidive promjene, načini građenja znanja, učenja i rada zahtijevaju pojedince koji umiju i žele da rade zajedno, istražuju, uče i slijede zajednički dogovorene ciljeve. Tradicionalno, shvatanje uspjeha je podrazumijevalo postignuće pojedinca, koje je rezultat takmičenja, a ne saradnje. I danas je takav stav često prisutan u pedagoškoj praksi.

Timski rad je zajedničko djelovanje članova neke grupe posvećenih postizanju zajedničkog, dogovorenog i jasnog cilja. Timski rad nije isto što i grupni rad. U učionici se timskim radom, kad je djelotvoran, postižu sljedeći ciljevi:

- članovi grupe se razumiju, podržavaju i posvećeni su zajedničkom cilju;
- svaki član grupe ulaže u tim svoje vještine i znanja; članovi zavise jedni od drugih;
- članovi tima su *različiti* i mogu različito misliti ili imati različite ideje i rješenja;
- komunikacija u timu otvorena je i jasna – nerazumijevanja i konflikti se rješavaju;
- ideje svih članova koriste se za pronalaženje rješenja i za rješavanje problema.

Timski rad, kada ga efikasno planirate i izvodite, može biti snažna poluga za razvoj brojnih vještina, vrijednosti i vrlina učenika. One su od fundamentalnog značaja za socijalni i emocionalni razvoj, za učenje, buduću karijeru, život uopšte.

Da bi učenici bili uspješni u timskom radu, treba ih podržati da kontinuirano razvijaju sljedeće osobine, stavove i vještine:

- da budu solidarni;
- da prihvataju različitosti (**tolerancija**);
- da razumiju svoja i tuđa osjećanja (**empatija**);
- da su pravedni, odgovorni prema sebi i drugima (**poštenje**);
- da znaju dobro da slušaju (**strpljenje**);
- da vjeruju da će trudom postići željeni rezultat (**optimizam**) i sl.

Nastavnici koji podstiču i organizuju timski rad učenika brzo će prepoznati živu aktivnost među njima: već od momenta formiranja grupa, odvija se razmjena misaonih, socijalnih i emocionalnih reakcija (obraćaju se jedni drugima, iskazuju misli, stavove i osjećanja, sugerišu, procjenjuju ideje drugih, postavljaju pitanja jedni drugima, reaguju na ponašanje drugih, konfrontiraju se itd.). Sve su to ponašanja koja su karakteristična za rad ljudi u grupama.

Razvijene vještine timskog rada višestruko su korisne za saznavni, emocionalni i socijalni razvoj učenika.

Ličnost učenika/učenice. Svaki učenik/učenica može imati koristi od saradnje s drugima: može osjetiti da ga/je cijene, da je važan/ važna drugima jer doprinosi zajedničkom cilju i s drugima dijeli ideje. To utiče i na razvoj međusobnog povjerenja učenika, kao i samopouzdanja svakoga od njih pojedinačno. Učestvujući u grupnom radu učenici se izlažu novim idejama, drugačijim gledištima i rješenjima (**kreativnost**). To kod pojedinca podstiče dublje razumijevanje i više nivoe mišljenja, ali i **toleranciju** prema drugima i drugačijim mišljenjima. Timski rad je izvrsna mogućnost da svaki od učenika pokaže ostalima svoje vještine, znanja, sposobnosti, talente i da tako razvija **samopouzdanje**.

Zajedničko, saradničko učenje. Kad posmatrate timove učenika koji zajedno rade kako bi dostigli neki cilj, primjećujete da oni nude i dijele ideje i da dolaze do zajedničkih zaključaka. Učenici ne uče samo radeći na grupnom zadatku; oni uče i tako što drugima pojašnjavaju svoje misli, ideje, rješenja. Tako svako od njih u suštini analizira sopstveni misaoni proces. Timski rad pomaže da se razvijaju vještine rješavanja problema, vještine rezonovanja (npr. tehnikom „oluja ideja“ – engl. *brainstorming*), vještine komunikacije. Učenici uče da kao grupa koriste kritičko mišljenje i vještine evaluacije. U dobrom timu učenici će raspodijeliti i odgovornosti, pronaći mnoge materijale i učestvovati u više aktivnosti nego neko ko sam radi zadatak ili projekat.

Ambijent u učionici. Timski rad za djecu predstavlja osvježanje u odnosu na uobičajenu, rutinsku atmosferu u učionici, za njih je to i prilika da promijene mjesta na kojima sjede, pokrenu se. Naravno, treba unaprijed da planirate kako da postavite jasne granice i pravila, kako da upravljate aktivnostima učenika. Djeca treba da znaju što se od njih očekuje, koliko vremena imaju, kako će saopštiti da su završili rad; u suprotnom, teško će se fokusirati na aktivnost.

Emocionalne vještine razvijaju se kroz mogućnost učenika da:

- izražavaju pozitivne emocije, uzajamno poštovanje i povjerenje (**tolerancija**);
- razvijaju solidarnost, podršku i pomoć (**empatija**);
- zadovoljavaju potrebu za pripadanjem grupi i prihvatanjem od strane grupe.

Razvoj saznavnih vještina odvija se kroz mogućnost učenika da:

- složene zadatke podijele na djelove ili korake;
- uče da planiraju vrijeme i upravljaju njime;
- prodube razumijevanje putem diskusije, objašnjenja;

- pruže i dobiju povratnu informaciju;
- pronalaze konstruktivna rješenja za različitost i nesporazume;
- istražuju pretpostavke, hipoteze (**kreativnost**).

Timski rad podstiče i razvoj socijalnih vještina učenika omogućavajući im da:

- predlažu, usvajaju i poštuju dogovorena pravila (**samokontrola**);
- isprobavaju različite uloge i odgovornosti;
- daju i primaju podršku, ohrabrenje da preuzmu određeni rizik;
- pripadaju grupi i žive s drugima/ drugačijima (**tolerancija**; **empatija**; **samokontrola**);
- razvijaju grupni identitet („mi“);
- pronalaze dobre vršnjačke uzore i identifikuju se s njima;
- ostvaraju pravo glasa i učestvovanja.

KAKO NASTAVNICI STVARAJU USLOVE ZA TIMSKI RAD UČENIKA?

- Možete podsticati razvoj vještina za timski rad i naviku timskog rada¹⁰ ako često planirate i stvarate uslove za takva iskustva učenika. U zavisnosti od uzrasta učenika, kreirajte različite situacije timskog rada (kroz zajedničke igre, od učenja imena drugara, upoznavanja s njihovim osobinama, pa do složenijih situacija u kojima zajednički rješavaju probleme). Iskustvo timskog rada važno je i u učionici i u drugim situacijama u školi: na vannastavnim aktivnostima, na izletima, priredbama, rođendanskim zabavama, sportskim aktivnostima itd.

¹⁰ U PISA studiji, kojom se sistematski prati u kojoj su mjeri petnaestogodišnjaci kompetentni u oblastima čitanja, matematike i nauke, širi se krug kompetencija – tako je, na primjer, pored *rješavanja problema* i *finansijske pismenosti*, uvedena i oblast *saradničko rješavanje problema*.

- Neobično je važan i vaš izbor zadataka i problema koji su *primjereni* timskom radu. Riječ je o složenim zadacima koji se mogu uraditi samo uz dobru podjelu rada i uloga, uz dogovorena pravila rada i ponašanja.
- U obraćanju učenicima koristite riječi koje su karakteristične za timski rad: „zajedno“, „uzajamno“, „podrška“, „kao jedno“, „zajednica“, „pomoć“, „zajedničkim snagama“ itd.
- Razvoj vještina nikada nije pravolinijski – uvijek postoje koraci naprijed i koraci unazad. Neki učenici napreduju kroz timski rad brže nego drugi. Prilagodite tempo rada učenicima tako da svako od njih može doživjeti da u nečemu bude uspješan.
- Omogućite učenicima da se oprobaju u različitim timskim ulogama (npr. organizuje rad, izvještava, ocjenjuje), ali obavezno svako obavezno mora znati koje zadatke obavlja i na koji će način procijeniti kako ih je obavio.
- Korisno je da im na početku školske godine stvorite prilike za timski rad koji nije strogo povezan sa ciljevima u nastavi, npr. igre u dvorištu ili učionici, organizovanje zabave.
- I vama i učenicima će koristiti da procjenjujete razvoj timskog rada u učionici. To možete raditi korišćenjem rubrika (npr. upitnika za praćenje napredovanja – prilog 1.1), kroz samoprocjenjivanje učenika i druge tehnike.

POSMATRANJE, PRAĆENJE RAZVOJA VJEŠTINA TIMSKOG RADA – INDIKATORI

Ovo je podsjetnik s primjerima koji će vam olakšati da pratite ona ponašanja učenika koja ukazuju na vještine timskog rada. Navedene su neke osnovne karakteristike dobrog timskog rada, koje se nalaze i u upitniku za praćenje (prilog 1.1).

Rad na času

Učenik/učenica:

- učestvuje u zajedničkim igrama;
- prilagođava se pravilima grupe;
- pažljivo sluša instrukcije;
- u grupi iznosi ideje koje doprinose cilju;
- priprema i dijeli s grupom informacije, primjere;
- prihvata povratnu informaciju (od nastavnika i vršnjaka);
- nakon povratne informacije pojašnjava ideje, misli;
- fokusiran/a je na rad.

Odnosi s drugima

Učenik/učenica:

- pažljivo sluša, komunicira na odgovarajući način;
- pokazuje samopouzdanje dok radi u grupi;
- izražava se na socijalno prihvatljiv način;
- pokazuje uvažavanje prema drugima u grupi;
- pokazuje entuzijazam dok radi s drugima;
- pokazuje interesovanje za rad drugih;
- ponosan/ponosna je na postignuće grupe.

AKTIVNOSTI ZA PRVI CIKLUS

Djeci treba od ranog uzrasta što češće stvarati prilike za timski rad. Tako im pomažemo da se pripremaju za realni život i rad, kad će morati da rade timski ako žele da postizu sve složenije i kreativnije ciljeve. Takođe, na taj način u njima budimo spoznaju da djeca i odrasli imaju različite individualne sposobnosti te da one posebno dolaze do izražaja kad se međusobno *kombinuju* i nadopunjuju. To i jeste suština timskog rada: zajedno možemo više i bolje.

Neiscrpna je lepeza aktivnosti koje učenicima služe da iskuse timski rad i motivišu se da razvijaju vještine timskog rada. One se mogu ostvarivati kroz vannastavne aktivnosti (kakve su i ove radionice) ali redovna nastava otvara još više mogućnosti za njihovu realizaciju.

Aktivnosti koje slijede možete prilagođavati i realizovati kroz nastavu svih predmeta (npr. Maternji jezik, strani jezik, Fizičko vaspitanje, Muzička i Likovna kultura), kao i van nastave. Možda će vam neke od njih poslužiti samo kao početna ideja, na koju ćete nadograditi svoje ideje i pristupe koji su vam se u dosadašnjem radu s učenicima pokazali kao uspješni.

Vjerujemo da nije potrebno naglašavati koliko su povratne informacije učenicima važne, koliko su to snažne poluge za napredovanje u učenju i u razvoju i oblikovanju različitih vještina i ponašanja. Povratnim informacijama (koje su predstavljene primjerima u odjeljcima naslovljenim *Povratne informacije nastavnika i razvoj vrijednosti, vrlina i vještina učenika*) pomažete učenicima da budu svjesni svakog novog koraka na putu razvoja vještina timskog rada, kao i svih ostalih vještina.

Uočićete da se povratne informacije u našem programu oblikuju na tri načina i da svaki ima sasvim specifičnu i nezamjenjivu funkciju u razvoju socijalnih i emocionalnih vještina učenika – jednima podstičete, drugima usmjeravate, a trećima korigujete razvoj vještina.

I RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *razvijati međusobnu bliskost, povjerenje,*
- *ovladavati vještinama važnim za timski rad (poštovanje pravila, saradnja, strpljenje, rješavanje problema, tolerancija, kreativnost).*

Trajanje: 5–20 min

Materijal: snimci dječjih pjesmica (Kolariću-paniću, Ringe-ringe-raja i sl.), baloni, slike iz novina, boje za čas likovnog, obična marama.

Aktivnost 1 – Kolaricu-paniću

Uz muziku i držeći se za ruke, djeca se provlače ispod prvog para, zatim drugog, zaplićući se i otplićući. Pritom pjevaju pjesmu *Kolariću-paniću* (nastavnik/nastavnica ima pripremljen snimak).

Nakon završene igre, razgovarajte s djecom:

- *Je li vam se dopala ova igra? Zbog čega?*
- *Šta vam je bilo najinteresantnije/najljepše?*
- *Kako se osjećate kad ste povezani i držite se za ruke?*
- *Da li bi igra bila ovako zanimljiva da je učestvovalo samo dvoje, troje učenika?*

Aktivnost 2 – Dotakni plavo!

U ovoj igri učenici imaju zadatak da otkrivaju različite boje oko sebe, u prostoru. Na primjer, na vaš poziv *Dotakni plavo... crveno....roze!*, učenici će potražiti predmete takvih boja u svojoj okolini/učionici i – dotaći ih. Skrenite im pažnju da ne mogu da dotiču sebe (npr. ako imaju odjeću ili predmet u ruci date boje), kao ni svoje drugare (samokontrola).

Zadatak se može usložnjavati tako što im navodite složenije nazive boja, npr. žutozelena, plavoljubičasta, boja rđe, ciklama-crvena i sl. Možete zadati i oblik predmeta u kombinaciji s bojom: ... *okrugli predmet plave boje...* (rješavanje problema, kreativnost).

Aktivnost je pogodna za čas likovnog, čas jezika ili fizičkog vaspitanja.

Aktivnost 3 – Tim-čuč

Formirajte četiri ili pet grupa učenika – neka stoje u krugovima. Uhvate se za ruke, a vi im kažete da ćete polako brojati do 10, da je potrebno da budu veoma pažljivi i slušaju vas, jer ćete u jednom momentu umjesto broja reći: „čuč“ (alternativno „tim“). Na taj znak oni treba polako da čučnu i zatim ustanu. Savjetujte im da polako izvode pokrete, da se trude da ne padnu kad izgovorite „čuč“/„tim“, da nastoje da prate jedni druge (strpljenje, samokontrola), da budu složni, da čučanj i ustajanje urade skladno – kao ekipa, tim.

Ova vježba može da se uradi nekoliko puta.

U prvom razredu, varijanta može biti i pjevanje i izvođenje pjesme *Ringe-ringe-raja*, uz uputstvo da kad dođu do dijela „a mi djeca čuč“, to treba da urade kao složna ekipa, čučnuvši istovremeno.

Aktivnost 4 – Djelovi tijela

Učenici se slobodno kreću sve dok vi glasno ne navedete neki dio tijela i uz njega broj. Zadatak je da u skladu s izgovorenim formiraju parove, manje ili veće grupe. Na primjer: „Četiri koljena!“ značiće da formiraju parove, „8 ruku“ – grupu od četvoro, „10 očiju“ – grupu od petoro.... Na kraju im možete zadati uputstvo zbog kojeg će se svi povezati, npr. „30 srca!“

Aktivnost 5 – Gradimo riječi

Ako su učenici ovladali pisanjem, podijelite ih u grupe (4 ili 5 učenika). Dajte im odgovarajući broj listova i pri vrhu svakog od njih napišite

po jedno slovo (npr. O, D ...). Njihov je zadatak da u grupama ispišu što više riječi koje počinju datim slovom (npr. O – *olovka, orman, ogledalo, osmijeh, obožavam* ...). To će ih podstaći da komuniciraju, dogovaraju se, budu kreativni. Na kraju, čitaju svoje liste i procjenjuju koliko su bili produktivni.

Aktivnost 6 – Lančana pantomima

Djeca sjede u velikom krugu. Uputite najbližeg učenika ili učenicu da napravi neki pokret po svom izboru, npr. kao da maže maslac na hljeb ili pere zube (maštovitost/kreativnost). Ostala djeca treba da ponove taj pokret, trudeći se da ga što vjernije oponašaju. Vježba se ponovi još nekoliko puta, a svaki krug otpočinje drugi dobrovoljac.

Nakon završenih igara lančane pantomime i „Tim-čuč“, povedite razgovor s učenicima kroz pitanja preporučena u prvoj igri. Razvijajte razgovor vodeći se dječjim odgovorima, a u skladu s postavljenim ciljevima.

Aktivnost 7 – Odjeljenjski mural

Na podu ili na zidu postavljen je papir većih dimenzija tako da na njemu može da crta ili slika cijela grupa učenika. Papir se može sastaviti od više listova iz njihovih blokova. Učenici će crtati ili slikati na zadatu temu, pri čemu će se dogovarati o izboru boja, oblika, o korišćenju i ispunjavanju prostora na papiru. Treba da vode računa i o tome da svako od njih dobije priliku da doprinese što ljepšem zajedničkom muralu. Omogućite im da nakon toga razgovaraju o doživljajima u procesu rada (čime su zadovoljni, a što je moglo da bude bolje).

II RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumjeti koristi od timskog rada i doprinosa svakog člana timu,
- ovladavati vještinama važnim za timski rad (podrška, strpljenje, odlučivanje).

Trajanje: 5–20 minuta

Materijal: nekoliko balona, predmeti koji se obično nalaze u učionici, novine, školski pribor

Aktivnost 1 – Tim

Na početku časa razgovarajte s djecom o tome da li su čuli za riječ *tim*, imaju li omiljeni tim u sportu, za koji tim navijaju (npr. košarkaški, fudbalski, rukometni, vaterpolo). Pitajte ih:

- *Kada vi radite kao tim/u timu – u kojim situacijama?*
- *Što vam se sviđa kad radite zajedno, u timu s drugima? Što vam se ne sviđa?*
- *Kako se osjećate dok radite zajedno s drugima? Što mislite, zbog čega?*

Bilježite zanimljive odgovore na tabli. Nakon razgovora ih sumirajte, prema postavljenim pitanjima. Dok čitate dječje odgovore, izvodite zaključke, povezujući ih s primjerima iz sporta, igre, rada u školi, porodici i sl.

Na kraju, pitajte učenike: *Znate li za neki primjer timskog rada u prirodi? Da li životinje mogu da djeluju kao tim? Koje? Kada? Zašto je to za njih korisno? Što možemo naučiti od njih?*

Aktivnost 2 – Ja ću tebi, a ti meni

Učenici formiraju jedan veći krug ili nekoliko manjih – prema procjeni, u zavisnosti od prostora i broja djece. Stanu jedno za drugim tako da svako gleda u leđa druga/druge

ispred sebe. Neka svako dijete položi ruke na ramena onog ispred sebe i pravi kružne pokrete, masira ga. Vi se takođe uključite u igru: stanite na mjesto koje sami procijenite i dajte djeci instrukciju da za vama ponavljaju: *Idemo u krug, svak je svakom drug / U krug, u krug, svak je svakom drug / Ja ću tebi, ti ćeš meni, da budemo opušteni / Ja ću tebi, ti ćeš meni, da budemo opušteni.*

Nakon igre, razgovarajte: *Kako vam se dopala igra? Ako vam se ova igra dopala, podignite obje ruke. Što vam se svidjelo? Kako se osjećate nakon ove igre? Sad u vazduhu svi „zatreperimo“ rukama – da se vidi kolika je to zajednička energija!*

Sumirajte dječje odgovore i uputite im odgovarajuće poruke (odjeljak *Povratne informacije nastavnika i razvoj SEV učenika*).

Aktivnost 3 – Nošenje balona

Formirajte nekoliko grupa tako da u svakoj bude najviše petoro djece. Neka djeca iste grupe stanu u krug, a vi im podijelite naduvane balone – treba da ih pridržavaju čelom, lagano se krećući prema tabli na kojoj je velikim slovima ispisano: CILJ. Uputite ih: svi u grupi/timu treba da se trude da stignu do cilja, ali tako da budu usredsređeni na zajedničke korake dok mu se približavaju – da se kreću kao da su jedno da ne bi ispustili balon. Brzina nije važna. Sa iste linije kreću po dvije grupe prema tabli. Važno je istaći da ovo nije igra brzine, već da je zadatak da prate jedni druge unutar grupe, budu usredsređeni, prate brzinu i korake, usklađuju se da ne bi ispustili balon (strpljenje).

Nakon završene igre, povedite razgovor s djecom:

- *Je li vam se dopala igrice? Zašto?*
- *Šta je bilo lijepo? Je li nešto bilo teško? Ako jeste, što?*
- *Da li ste se pridržavali uputstava da ne biste ispustili balon?*

- Što ste sve morali da radite da stignete do kraja i ne ispustite balon?
- Što ste u ovoj igri naučili o druženju?

Rezimirajući aktivnost, naglasite im još jednom da je za uspjeh u ovoj igri bilo važno njihovo strpljenje, tolerencija, uvjerenje da će uspjeti ako se budu trudili (optimizam). Recite im da će ubuduće imati više prilika da te vještine bolje razumiju i uvježbavaju.

Aktivnost 4 – Odlučite i organizujte stvari

Prikupite razne predmete koji se nalaze u učionici ili koji pripadaju učenicima. Stavite ih sve na jednu klupu tako da ih sva djeca vide. Poželjno je da bude najmanje 25 predmeta, sasvim uobičajenih u učionici (npr. olovke, gumice, sat, kišobran, traka za kosu itd.).

Podijelite učenike tako da u svakoj grupi bude po petoro. Grupe će, nezavisno jedna od druge, pogledati i proanalizirati, a onda odlučiti kako da prikupljene predmete klasifikuju u tri ili četiri kategorije. U okviru svojih grupa, učenici diskutuju i odlučuju koji će princip koristiti pri klasifikaciji, tj. zašto određene predmete treba svrstavati u istu kategoriju (npr. ove stvari koriste se za pisanje; iste su boje/oblika; napravljene su od istih materijala itd.). Tokom rada će dosta komunicirati, imati različite ideje i prijedloge, usaglašavati mišljenja. Na kraju će prezenter, iz svake grupe po jedan, saopštiti rezultate rada.

Aktivnost 5 – Osloni se na mene

Povjerenje i međusobna podrška uslov su za dobar timski rad. Ova aktivnost se najbolje izvodi na otvorenom, u školskom dvorištu ili na livadi, ali je moguće organizovati i u učionici. Učenici se podijele u parove, pri čemu jedan član para ima povez preko očiju. Zadatak drugog člana jeste da jasnim uputstvima (npr. dva koraka naprijed, jedan lijevo) usmjerava kretanje učenika/učenice s povezom tako da on/ona bezbjedno zaobiđe „opasnost“

ili prepreku na putu do cilja. Prepreka se postavlja tek kad učenik/učenica stavi povez tako da je prije igre ne može vidjeti.

Aktivnost 6 – Slagalica

Ova aktivnost je pogodna za izvođenje na časovima likovnog, a sastoji se od dva zadatka različite zahtjevnosti.

1. Podijelite djecu u grupe. Iz novina ili sličnog štampanog materijala izdvojte slike, fotografije na kojima ima mnogo učenicima poznatih detalja. Isijecite slike na djelove kao za pazl slagalicu. Djelova treba da bude onoliko koliko grupa ima članova – svako od učenika dobija po jedan dio slagalice. Svaka grupa treba da sastavi svoju sliku.

2. Drugi korak je složeniji: svaki učenik/učenica crta svoj dio slike na listu iz sveske A4 formata ili iz manjeg bloka, ali tako da taj dio bude uvećan dva ili tri puta. Da bi mjerili dimenzije, učenici koriste školski pribor, lenjire, šestare i sl.

III RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- rješavati problem dogovorom i saradnjom,
- razumjeti vrijednost svakog člana tima i njegov doprinos zajedničkom cilju.

Trajanje: 5–30 min

Materijal: stare novine većeg formata, papir iz bloka za flipčart, flomasteri ili neke druge bojice za crtanje

Aktivnost 1 – „*De čeljad nijesu bijesna, ni kuća nije tijesna!*“

Formirajte grupe od troje ili četvoro (u zavisnosti od uzrasta i građe učenika). Grupe imaju na raspolaganju jasno određene „teritorije“ – svaka grupa dobija po dva dupla lista iz starih novina, koje će raširiti i onda spojiti selotejpom tako da se dobije dvostruko veća površina. Mogu se koristiti i listovi bloka za flipčart. Svaku „teritoriju“ treba ograničiti kredom ili trakama papira.

Prvi zadatak svake grupe jeste da se svi njeni članovi smjeste na raspoloživoj „teritoriji“. Neka budu u stojećem položaju. Kad grupe zauzmu svoje „teritorije“, prelaze na drugi zadatak.

Svaka grupa treba da otcijepi po trećinu papira na kojem stoji, a da pritom svi njeni članovi ostanu u granicama njihove, sada manje „teritorije“. Ovo je zadatak koji od učenika zahtijeva da pažljivo osmisle strategiju i sami smisle načine da niko ne ostane van granica papira. Primjera radi, neki učenici mogu sjedjeti drugima u krilu, ili ih držati u naručju i sl. Dajte im za to par minuta.

Sljedeći korak je najveći izazov. Treba da otcijepi još jedan dio papira tako da im na raspolaganju ostane duplo manja površina od početne, a da se opet svi smjeste na njoj.

Povedite razgovor:

- Jeste li zadovoljni kako ste radili kao tim?
- Kako ste se dogovarali?
- Je li bilo sukoba mišljenja i kako ste ih rješavali?
- Kako vidite rad drugih grupa – jesu li imale bolja rješenja? Što ste (od njih) naučili?

Pitajte ih jesu li čuli za poslovicu po kojoj je ova igra dobila naziv, kako je razumiju i o kojim ljudskim osobinama ona govori (treba da prepoznaju **strpljenje**, skromnost, podršku, **toleranciju**).

Rezimirajući aktivnost, naglasite im još jednom da je za uspjeh u ovoj igri bilo važno njihovo **strpljenje**, međusobna podrška, doprinos svakog člana, **tolerancija**, zajednički cilj i uvjerenje da će uspjeti da nađu rješenje ako se potrudu i vjeruju jedni drugima (**optimizam**).

Aktivnost 2 – Dijelimo ljubav, ali i obaveze!

Uvedite učenike u ovu aktivnost pitanjem: *Zašto je svaka porodica – jedan tim?*

Recite im da na listu iz sveske popišu svakodnevne poslove, tj. obaveze svakog člana svoje porodice (npr. obaveze mog oca, majke, brata, sestre, moje obaveze, obaveze drugih članova koji žive s nama – djeda, bake i sl.). Skrenite im pažnju na to da svi ti poslovi doprinose da se u porodici lijepo i udobno živi.

Dok učenici čitaju svoje liste, upisujte na tabli „recke“ za svakog člana ponaosob, uključujući i samog učenika/učenicu. Tako ćete zajedno evidentirati broj poslova i obaveza svakog od članova porodice.

Pokrenite diskusiju:

- Ko u porodici ima najviše poslova?
- Da li su poslovi pravedno raspoređeni (npr. odrasli – djeca; muški – ženski članovi)?
- Zašto neki članovi porodice obavljaju mnogo više poslova nego drugi?

- Je li to pravedno? (**empatija**)
- Da li tako radi dobar tim?
- Smatrate li da kod vas postoji ravnopravnost članova porodice? U čemu se ona ogleda?

Aktivnost 3 – Crtanje grupnog portreta

Formirajte grupe s parnim brojem članova (četiri ili šest) i podijelite im papire i flomastere. Zadatak je za sve grupe isti: treba da nacrtaju portret svog tima (članove svoje grupe).

Unutar grupe se formiraju parovi čiji članovi dobijaju zadatak da nacrtaju jedan drugog. Učenici se prvo kratko posmatraju, obraćaju pažnju na kosu, frizuru, mimiku, a potom istovremeno crtaju jedni druge. Potrebno je naglasiti da kvalitet crteža nije bitan. Takođe, svako od njih treba da prepozna neku značajnu osobinu druga ili drugarice koje crta i da tu osobinu zapiše ispod njegovog/njenog portreta (npr. dobar drug, živahna, vrijedan, tiha). (**empatija**)

Kad završe portrete, treba da ih poređaju tako da se svi vide. Potom ih spajaju i prave grupni portret, kojem daju ime – ime njihovog tima (npr. Lavovi, Sunce, Vesela družina). Predstavnik svake grupe predstavlja grupni portret svog tima i njegove članove.

Nakon prezentacija razgovarajte s učenicima:

- Jeste li otkrili neku zajedničku karakteristiku, osobinu koju dijelite s nekim iz grupe?
- Jeste li nešto novo otkrili o drugarici/dругu kojeg ste crtali?
- Čini li vam se da tog druga/dругaricu sada bolje poznajete, da vam je bliskiji?

Sumirajte odgovore uz poruku da je za dobar timski rad važno da poznamo i sebe i druge članove tima, da među svima nama postoji mnogo sličnosti, ali i razlika, da svi možemo imati različite sposobnosti i znanja, ali nam sve to omogućava da dobro timski radimo i postignemo zajednički cilj.

Aktivnost 4 – Kula od špageta

Igra je fleksibilna – jedino pravilo je da svaki tim napravi zamak/kulu od materijala koji mu je na raspolaganju (npr. mogu da donesu jedno paklo špageta, drvene bojice, sveske, keks). Učenici se dijele u grupe s jednakim brojem članova, dato im je vrijeme za koje treba da naprave zamak (npr. 10 min).

Zadatak se nakon nekog vremena može ponavljati i usložjavati. Na primjer, ko će napraviti najvišu kulu, ko će je napraviti za najkraće vrijeme i sl.

Aktivnost 5 – Na pustom ostrvu

Ova aktivnost podrazumijeva scenario koji će motivisati učenike da zajedno rješavaju problem. Formirajte grupe/timove i uvedite ih u igru:

Odlazite na pusto ostrvo na kojem nećete imati mogućnost kontakta sa svijetom (npr. bez telefonske ili radio veze, bez interneta). Što ćete od najnužnijeg ponijeti sa sobom da biste tamo živjeli mjesec dana?

Cilj je podstaći učenike da budu **kreativni**, **tolerantni**, da se bore i pokažu brigu za svoj tim (**empatija**).

Radeći u timovima (četiri do pet članova), treba da naprave liste stvari koje su im neophodne. O svakoj predloženoj stvari glasaju svi članovi grupe, a rješenja se usvajaju većinski.

Timovi imaju 15 minuta da naprave liste, koje zatim predstavljaju i procjenjuju svoja i rješenja ostalih grupa.

Aktivnost 6 – Vruća stolica

Ova aktivnost je podsticajna za učenje novih pojmova i riječi iz oblasti različitih predmeta (maternji jezik, strani jezici, nauke). Osim timskog rada, od učenika zahtijeva dosta strpljenja, samokontrole i kreativnosti.

Podijelite učenike u tri tima. Stolice treba poređati u niz – liniju ili polukrug – tako

da budu na par metara od table i okrenute prema njoj. Članovi prvog tima zauzimaju mjesta, a jedan učenik ili učenica dobrovoljac sjeda na izdvojenju stolicu koja je postavljena tako da je on/ona leđima okrenut/a tabli, a gleda u lica učenika iz svog tima. To je „vruća stolica“.

Potrebno je da prije aktivnosti pripremite tri različite liste pojmova/riječi, za svaki tim po jednu. Takođe, treba da upoznate članove tima s pravilima igre: vi ćete na tabli ispisivati riječ po riječ sa liste, ali ih oni ne smiju čitati naglas jer dobrovoljac (koji ne vidi napisane riječi) ne treba da ih čuje, već da ih pogodi. Objasnite im da treba da budu strpljivi posmatrači i da ne komentarišu dok na njih ne dođe red.

Kad igra počne i vi napišete prvu riječ, tim dobija zadatak da dobrovoljcu na „vrućoj stolici“ opiše tu riječ. Riječ ne smiju da izgovore – treba da je predstave tako što će je definisati,

koristiti sinonime i slične riječi, riječi suprotnog značenja i sl. Skrenite im pažnju da ne smiju govoriti uglas, da moraju uspostaviti neki red u objašnjenjima. Dobrovoljac na „vrućoj stolici“ sluša objašnjenja svog tima i pogađa koja je riječ u pitanju. Svaki tačan odgovor je poen za tim.

Kad je prva riječ odgonetnuta, sjedišta zauzimaju članovi drugog tima, a na „vruću stolicu“ sjeda njihov dobrovoljac. Aktivnost se ponavlja na isti način. Svaki tim ima na raspolaganju po pet minuta.

Na kraju, učenici razgovaraju o radu svojih timova – u čemu su uspijevali, u čemu nijesu, što im je koristilo, kome duguju zahvalnost za uspješan rad i sl.

Važno je da učenici od vas dobiju povratnu informaciju kojom ćete prepoznati vještine koje su pokazali i ukazati im na ono što eventualno treba korigovati.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

I ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Svima nam je poznat potencijal pohvale koju upućujemo učenicima. No da bi vaša pohvala zaista doprinijela boljem timskom radu učenika, poruka kojom saopštavate mora sadržati i tačan, jasan opis ponašanja koje pohvaljujete. Nije dovoljno reći *dobro, odlično, bravo* i sl. – potrebno je da učenik/učenica tačno zna na koje se ponašanje pohvala odnosi. Ohrabrujte i pozitivne poruke koje učenici upućuju jedni drugima.

Pr. 1. Vjerujem da vam se dopala zajednička igra/rad i da ste uživali. Lijepo je bilo gledati vaš složni tim – to je pravi timski rad.

Pr. 2. Kad radite zajedno, u cijelom odjeljenju je puno zadovoljstva, svako je mogao da u nečemu uživa.

Pr. 3. Bili ste strpljivi i pomagali jedni drugima, bravo! Treba da budete ponosni na današnji zajednički rad!

Usmjeravanje

Ova povratna informacija sastoji se u tome da učenicima predočite (ili da oni sami prepoznaju) situacije u kojima mogu primijeniti timski rad i da im ukažete zašto je to korisno i za njih i za druge.

Pr. 1. Radićemo zajedno, kao u pjesmi „Kalariću-paniću“. To se zove timski rad!

Pr. 2. Zajedno možemo više, kao u izreci: „Svako od nas je kap, zajedno smo – okean!“

Pr. 2. Sada ćemo koristiti zajedničke snage – svako od nas će imati poseban zadatak, a zajednički ćemo doći do rješenja. To je pravi timski rad!

Korigovanje

Kad uočite ponašanja učenika koja ne doprinose timskom radu, umjesto da ih opominjete ili upozoravate, pomozite im da razumiju uticaj onoga što rade na njih same i na druge. Da bi korigovanje ponašanja bilo moguće, važno je da shvate što još mogu da rade i koje osobine da razvijaju kako bi ostvarili uspješan timski rad.

Pr. 1. Zapamtite, da biste mogli zajednički da radite – da budete dobar tim – važno je da svako sačeka svoj red da govori i da svakoga pažljivo slušate. Za timski rad je važno strpljenje!

Pr. 2. Svi smo različiti – zato budimo tolerantni i poštujemo različitost. Različite su i naše ideje – budimo kreativni!

Pr. 3. Kad ne kritikujemo mišljenja drugih, onda nam je svaka ideja važna i shvatamo da svako može da doprinese.

RADIONICE ZA II CIKLUS

IV RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati doprinos svakog člana u timu,
- razvijati vještine saradnje, podrške i komunikacije u rješavanju problema,
- razvijati identifikaciju sa svojim timom i ulogama u timu.

Trajanje: 45 min

Materijal: hamer papir, vodene boje ili tempere, četke za bojenje, teglice za vodu, flomasteri, hemijske olovke, papir formata A4, gumice.

Aktivnost 1 – TIM – Saradnjom do cilja

1. Napišite na tabli riječ TIM. Neka učenici daju brze asocijacije na tu riječ, a vi ih zapišite.

Pročitajte priču o dvojici biciklista i pozovite učenike da kratko prokomentarišu njenu poruku.

Vozeći se na duplom biciklu dva su prijatelja stigla u podnožje brda. Potom su se, uz puno napora i znoja, uspjeli uspeti na vrh. Prednji vozač se onda okrenu i reče:

- *Ovo je stvarno bio težak uspon!*
- *Imaš pravo – odvrati onaj koji je sjedio pozadi. I da ja nijesam sve vrijeme stiskao kočnicu, sigurno bismo se skotrljali nizbrdo!*

Zalijepite na tabli već pripremljen hamer na kojem je napisano objašnjenje porijekla riječi

TIM:

T ogether	Zajedno
E veryone	svako od nas
A chieves	postize
M ore	više

Planirajte za ovaj dio aktivnosti 10 minuta.

2. Podijelite učenike u pet grupa (po bojama ili na neki drugi način). Dajte im zadatke na temu jeseni (može i neka druga tema, po vašem izboru):

I grupa: *Napišite što više pitanja na temu jeseni i dajte kratke odgovore.*

II grupa: *Napišite kratak sastav u kojem ćete dati opis jeseni kao godišnjeg doba (šta se događa i mijenja u prirodi, kad počinje i sl.)*

III grupa: *Napravite zajedničku sliku jeseni – neka svaki član tima nacrtaj, a potom oboji po neki jesenji motiv.*

IV grupa: *Osmislite, nacrtajte i obojte poster na temu jeseni.*

V grupa: *Nacrtajte i obojte poster na kojem piše: TEAM (pogledajte zapis na tabli).*

Predstavnici grupa izlaze redom i predstavljaju svoje radove: čitaju odgovore na pitanja o jeseni (1. grupa), čitaju sastav s naslovom *Jesen* (2. grupa), izlažu zajedničku sliku (3. grupa), poster s naslovom *Jesen* (4. grupa) i na kraju poster na kojem piše TEAM (5. grupa).

Nakon prezentacije radova povedite kratak razgovor s učenicima. Istaknite i pojedinačna i zajednička zalaganja koja su rezultirala raznolikim i lijepim prikazima jeseni.

(kreativnost)

Za ovaj zadatak potrebno je 30 minuta.

3. Pročitajte učenicima misao Majke Tereze:

- *Ja mogu da uradim stvari koje ti ne umiješ. Ti možeš da uradiš stvari koje ja ne umijem. Zajedno možemo da uradimo sjajne stvari.*

Porazgovarajte s učenicima, pitajte ih da li bi se ova misao mogla primijeniti na njihove zajedničke radove (koje su prethodno predstavili). Podstaknite ih da obrazlože zašto tako misle, u kojim djelovima aktivnosti prepoznaju poruku rečene misli. Što su mogli jedni, a što drugi? U čemu su se dopunjavali? Razgovor ne treba da bude dug – dovoljno je da za ovaj dio aktivnosti odvojite pet minuta.

Ako se aktivnost izvodi na času fizičkog, učenici mogu leći na pod i svojim tijelima „ispisati“ riječ TIM.

* * *

V RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati osobine važne za dobar timski rad,
- preispitivati vlastite stavove prema timskom radu.

Trajanje: 45 minuta

Materijal: papir formata A4, ljepljivo za papir, koverat sa isječcima slika (cvjetova, životinja i sl.), koverat sa slovima (30 slova: šest slova S, šest K, šest U, šest P i šest A – prema broju učenika u odjeljenju), selotejp.

Aktivnost 1 – I ja sam s vama (5 min)

Dva dobrovoljca izađu ispred table, zagrlje se ili uhvate za ruke, kako sami odluče. Jedan za drugim izgovaraju: *Ja sam...*, dopunjujući rečenicu svojim imenom. Drugi učenici im prilaze, jedan po jedan, izgovarajući: *Ja sam...* (izgovore ime), ... *i ja sam s vama*. Na isti se način pridružuju svi ostali, postepeno uvećavajući grupni zagrljaj (ili niz povezan rukama).

Aktivnost 2 – Slagalica (30 min)

Pripremite koverat s dovoljnim brojem slova – na primjer, ako u odjeljenju ima 30 učenika, treba pripremiti 30 slova i to: šest slova S, šest K, šest U, šest P i šest A (SKUPA). Učenici se dijele u pet grupa tako što izvlače papiriće sa slovima – oni koji izvuku isto slovo pripadaju istoj grupi.

Svaka grupa dobija koverat u kojem se nalaze isječki veće slike (kuće, cvijeta, životinje i sl.), koji su zapravo djelovi slagalice. Svaka slika/ slagalica ima najmanje pet, a najviše 10 djelova. Uz koverat, učenici dobijaju dva lista papira (A4) i ljepilo za papir. Zadatak je da od djelova koji su im na raspolaganju zajedno naprave sliku, a potom je zalijepe na papir. Naglasite im da je potrebno da rade SKUPA i da svi učestvuju u radu.

Kad sastave slagalicu, svaki član grupe treba da napiše jednu ili dvije rečenice koje se odnose na ono što slika prikazuje. Potom se dogovaraju kojim redom da slože napisane rečenice da bi dobili cjelovit tekst.

Slijedi prezentacija radova. Redosljed prezentera slijedi redosljed slova u riječi SKUPA: prvo će svoj rad izlagati grupa S, a posljednja će biti grupa A. Nakon što predstavi svoju sliku, izlagač treba da je zalijepi na tablu i iznad nje napiše slovo grupe. Tekst koji je grupa sastavila čita se i potom zalijepi ispod slike. Isti postupak ponavlja svaka od pet grupa.

Skrenite učenicima pažnju na oznake timova i na riječ koja se dobija kad se te oznake spoje (SKUPA).

Pohvalite radove i kreativne prezentacije učenika (**kreativnost**), ističući važnost saradnje i zajedničkog rada za postizanje cijla.

Aktivnost 3 – Izreke o timskom radu (5 min)

Pročitajte učenicima *izreke o timskom radu*, pozivajući ih da njihova značenja povežu sa sopstvenim iskustvima zajedničkog rada (prilog 2.1)

- *Drvo se na drvo naslanja, a čovjek na čovjeka. (Narodna izreka)*
- *Timski rad dijeli zadatke i udvostručuje uspjeh. (E. Karnegi)*
- *Dobra strana timskog rada je u tome što uvijek imate nekog na svojoj strani. (M. Karti)*

Aktivnost 4 – Recept za dobar timski rad (5 min)

Ova zabavna aktivnost pomoći će vam da zajedno s učenicima kratko sumirate osnovne vrijednosti i vještine dobrog timskog rada. Napišite na tabli osnovne „sastojke“ dobrog timskog rada, kao kad zapisujete recept. Riječi pišite u nizu, npr. povjerenje, trud, saradnja, poštovanje različitosti/tolerancija, dobra komunikacija, kreativnost, vjera u uspjeh/ optimizam, samokontrola, poštenje.

Učenici treba da kažu koliko bi kašika kojeg „sastojka“ stavili da bi kao rezultat dobili dobar timski rad. Navodiće različite količine – zapisujte ih (npr. 3 do 5 kašika povjerenja, kreativnosti prema ukusu i sl.).

Upitajte ih da li bi radi arome dodali malo nekog začina i koji bi to začim bio (npr. humor, dosjetljivost, smijeh, rekreacija).¹¹

* * *

¹¹ Prilagođeno prema: <http://tyhowardquotes.com/quotes/search/>.

VI RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *razumjeti ulogu neverbalne komunikacije i pažljivog slušanja u timskom radu,*
- *preispitivati vlastite stavove prema timskom radu.*

Trajanje: 45 minuta

Materijal: listići sa izrekama

Aktivnost 1 – Kišne kapi (15 min)

Učenici stanu u krug. Objasnite im da tokom aktivnosti ne mogu da govore i da je potrebno obezbijediti tišinu. Zadatak je da jedno za drugim oponašaju radnju/pokret koji pravi osoba s njihove desne strane. Pokret treba da bude kao talas, da se širi od jednog do drugog učenika/učenice.

Vi „zadajete“ prvi pokret, npr. počnete da trljate dlan o dlan. Za vama će učenici, jedan za drugim (kao u talasu) praviti iste pokrete. Zatim krećete s novim pokretom, npr. pucketanje prstima desne ruke; učenici se priključuju, jedan po jedan. Igra se nastavlja na isti način s tim što se stalno nadovezuju novi pokreti. Možete, na primjer, uključiti radnje kao što su: pucketanje lijevom rukom, lupkanje desnim dlanom o desnu butinu, pa lijevim dlanom o lijevu butinu, istovremeno lupkanje s oba dlana o butine, u istom ritmu, lupkanje desnim, pa lijevim stopalom o pod. Posljednji „zadati“ pokret neka bude lupkanje stopalima o pod, što će proizvesti najjači zvuk.

Kada se krug završi, počinje se s isključivanjem jednog po jednog pokreta, obrnutim redosljedom. Dakle, nakon lupkanja s oba stopala, ide se „unazad“, tj. lupka se samo jednim stopalom. Potom se lupka s oba dlana o butine, pa jednim dlanom o jednu butinu, nastavlja se pucketanjem prstima obje

ruke podignute uvis, zatim jednom rukom podignutom uvis itd. Igra se tako vraća na početak i završava se trljanjem dlana o dlan, tj. zvukom koji ta radnja proizvodi.

Ovakvo pojačavanje i stišavanje zvuka treba da podsjeća na zvuk kiše – od kapljica, do pljuska i njegovog stišavanja.

Nakon završetka igre, slijede komentari. Recite učenicima da pokušaju da objasne kako su uspjeli da proizvedu zvukove, a onda i doživljaj pljuska, kiše (kreativnost). Da li bi u tome uspjeli i postigli zajednički cilj – da zvuk bude harmoničan – da je svako radio ono što poželi? Treba ih podstaći da prepoznaju da je sklad postignut zahvaljujući tome što su tačno slijedili uputstva, pažljivo slušali (strpljenje) i djelovali kao TIM.

Aktivnost 2 – Izreke o timskom radu (30 min)

Podijelite učenicima listove papira na kojima je napisano pet, šest izreka koje ste izabrali s liste date u prilogu 2. 1. Dovoljan je jedan list za četiri učenika. Svako od učenika treba da izabere i prepíše misao koja mu se najviše dopada i da razmisli o pitanjima napisanim na tabli:

- *Zašto sam se odlučio/odlučila baš za ovu izreku?*
- *Da li postoji neko (savremenik ili osoba iz prošlosti, sporta, iz svijeta filma ili iz porodice) ko je za mene primjer osobe koja je „timski igrač“?*
- *U čemu me ta osoba inspiriše?*

Dobrovoljci se javljaju i čitaju izreku koji su odabrali. Kratko je obrazlažu, držeći se podsjetnika s pitanjima. Diskusija počinje pitanjem da li je neku izreku odabralo više učenika. Podstaknite ih da kroz razgovor otkrivaju koje su sličnosti, a koje razlike između izreka koje su odabrali. Neka svako pokuša da definiše šta je za njega najvažnija karakteristika timskog rada.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

II ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Svima nam je poznat potencijal pohvale koju upućujemo učenicima. No da bi vaša pohvala zaista doprinijela boljem timskom radu učenika, poruka koju saopštavate mora sadržati i tačan, jasan opis ponašanja koje pohvaljujete. Nije dovoljno reći *dobro, odlično, bravo* i sl. – potrebno je da učenik/učenica tačno zna na koje se ponašanje pohvala odnosi. Ohrabrujte i pozitivne poruke koje učenici upućuju jedni drugima.

Pr. 1. Dobar nam je bio zajednički rad! Pažljivo ste me slušali i odlično odigrali igru.

Pr. 2. Uspjeli ste! Bravo! A uspjeli ste zahvaljujući tome što ste ... (učenici dopunjuju).

Pr. 3. Ovo je bilo uspješno! Dogovorili ste se ko će šta da radi (podijelili zaduženja) i pridržavali se toga.

Usmjeravanje

Ova povratna informacija sastoji se u tome da učenicima predočite (ili da oni sami prepoznaju) situacije u kojima mogu primijeniti timski rad i da im ukažete zašto je to korisno i za njih i za druge.

Pr. 1. Sada ćemo koristiti zajedničke snage: svako od nas će imati poseban zadatak, a zajednički ćemo doći do rješenja/odgovora.

Pr. 2. Kad radimo u grupi, važno je da svako ima svoje zaduženje. Ja mogu da uradim stvari koje ti ne umiješ. Ti možeš da uradiš stvari koje ja ne umijem. Zajedno možemo da uradimo ono što niko sam ne može da uradi.

Pr. 3. Ne možemo svi u svemu biti dobri, hajde da vidimo šta ko dobro radi i šta kome odgovara. Tako rade uspješni timovi i postižu rezultate.

Korigovanje

Kad uočite ponašanja učenika koja ne doprinose timskom radu, umjesto da ih opominjete ili upozoravate, pomozite im da razumiju uticaj onoga što rade na njih same i na druge. Da bi korigovanje ponašanja bilo moguće, važno je da shvate što još mogu da rade i koje osobine da razvijaju kako bi ostvarili uspješan timski rad.

Pr. 1. Da biste mogli zajednički da radite, važno je strpljenje, da svako ima svoj red kad priča i da ga pažljivo slušate. U timu nema „samo ja“ ili „ja, pa ja“! Da li to može biti tim?

Pr. 2. Kad ne kritikujemo mišljenja drugih, onda cijenimo svaku ideju i doprinos svake osobe u grupi. Svi smo različiti, pa su različite i naše ideje. Budimo tolerantni.

Pr. 3. Poštuj druge kao što očekuješ da drugi poštuju tebe!

RADIONICE ZA III CIKLUS

VII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *analizirati osobine ljudi koje su važne za timski rad,*
- *prepoznati kako povjerenje, podjela odgovornosti i kreativnost grade dobar timski rad.*

Trajanje: 45 minuta

Materijal: hamer, flomasteri, selotejp, makaze (2 komada), ljepilo za papir, papiri formata A4

Uvodna aktivnost – Ples dlanovima (5 min)

Podijelite učenike po parovima. Kažite im da stanu jedno naspram drugog, s rukama ispruženim u visini ramena tako da im se dlanovi dodiruju. Treba da pomjeraju ruke u svim mogućim pravcima, trudeći se da im se dlanovi ne „razdvoje“. Poslije kraćeg vremena, naprave četvorku i ponavljaju igru. Igra se završava kad se cijela grupa poveže dlanovima.

Alternativna aktivnost: Ja ovako – a kako vi? (5 min)

Učenici naprave veliki krug. Učenica ili učenik dobrovoljac ulazi u krug i izvodi neki pokret (vježbu zagrijavanja). Dok pravi pokret, izgovara riječi: *Ja ovako – a kako vi?* Učenici ponavljaju pokret, istovremeno odgovarajući: *Mi ovako – kao ti.* Isti pokret se ponovi dva-tri puta, nakon čega u krug ulazi novi dobrovoljac i izvodi drugačiji pokret/vježbu, praćenu istim riječima. Dovoljno je nekoliko krugova dok se učenici malo opuste.

Aktivnost 1 – Portret naših osobina (5 min)

Po izabranom kriterijumu (npr. slova, boje, brojevi), podijelite učenike u pet grupa. Zadatak je isti za sve grupe: svaki član grupe zapisuje na svom listu papira nekoliko osobina za koje smatra da doprinose dobrom timskom radu (npr. strpljiv, duhovita, uvažava druge, različite ideje). To će, nakon par minuta, predstaviti ostalim članovima grupe. Zatim zajedno sumiraju zapise, upoređuju osobine i odlučuju koji bi zajednički naziv najbolje odgovarao njihovom timu (npr. Lavovi, Raketa i sl.). Prave grupni portret osobina i lijepe ga na neko vidno mjesto, blizu stola za kojim sjede.

Aktivnost 2 – Kula (20 min)

Učenici su podijeljeni u četiri grupe. Svaka grupa dobija makaze, ljepilo za papir, komad hamera, papire formata A4, selotejp, flomastere, bojice. Zadatak je da u raspoloživom vremenu od dobijenog materijala naprave što višu, čvršću i ljepšu kulu.

Povedite razgovor:

- *Kako ste se osjećali prilikom rješavanja zadatka? Jeste li vjerovali da će kula na kraju biti lijepa i čvrsta?*
- *Kako ste podijelili uloge? Zašto?*
- *Je li neko među vama bio vođa? Što je on radio?*
- *Koliko ste zadovoljni svojom kulom? Šta mislite, zašto može da stoji/zašto se srušila?*

Sumirajte odgovore i pohvalite ih ako su u radu pokazali kreativnost, povjerenje i dobro podijelili uloge.

* * *

VIII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *analizirati vlastite osobine koje doprinose timskom radu,*
- *prepoznati da timski rad može da podstiče kreativnost.*

Trajanje: 45 minuta

Materijal: olovke, papir formata A4

Aktivnost 1 – Skulptura od tijela (5 min)

Objasnite učenicima da treba svojim tijelima da formiraju skulpturu. Odredite neko pogodno mjesto u učionici, gdje ima dovoljno prostora. Uputite ih da jedno po jedno dolaze do tog mjesta i „uključuju se“ svojim tijelima u građenje zajedničke figure. Svako od njih može da izabere na koji će način da bude dio skulpture, a da nije izdvojen. Učenici su povezani rukama, nogama, dodiruju se glavama. Skrenite im pažnju da pokreti treba da budu skladni, lijepi, originalni (**kreativnost**). Na kraju svi učenici, „uvezani“ u zajedničku skulpturu, uzvikuju naziv svog razreda, npr. VIII 4. Možete im napraviti fotografiju i poslije je podijeliti svima.

Aktivnost 2 – Šta je dobro kod mene (5 min)

Napišite na tabli (ili projektujte):

brz/brza, razuman/razumna, na dobrom glasu, častan/časna, vrijedan/vrijedna, odgovoran/odgovorna, darežljiv/darežljiva, hrabar/hrabra, otvoren/otvorena, dobar/dobra, fer, pouzdan/pouzdana, dosljedan/dosljedna, human/humana, zreo/zrela, društven/društvena, iskren/iskrena, uspješan/uspješna, duhovit/duhovita, ljubazan/ljubazna, pametan/pametna, snalažljiv/snalažljiva, pažljiv/pažljiva, sarađuje.

Svaki učenik/učenica treba da izabere i podvuče nekoliko svojih osobina. To treba da budu osobine za koje bi želio/željela da i drugi znaju, a koje bi doprinijele zajedništvu i timskom radu odjeljenja. Odabrane osobine učenici naglas saopštavaju jedni drugima.

Aktivnost 3 – Naša priča (35 min)

Podijelite učenike u dvije grupe i dajte im po jedan list papira formata A4. Uputite ih u pravila: na listu koji su dobili, jedan učenik ili učenica treba da napiše dvije riječi (jednu, koju ste vi zadali toj grupi, i drugu, koju sam učenik/učenica dopisuje); potom papir dodaje sljedećem članu grupe, koji treba da nastavi započetu rečenicu, tj. da dopiše jednu ili dvije riječi, vodeći računa da dobijena cjelina ima smisla. Postupak se ponavlja do posljednjeg učesnika igre. Skrenite im pažnju da rečenice treba da budu kratke, cjelovite, smislene. Neka početna, zadata riječ za prvu grupu bude **SARADNJA**, a za drugu **TIM**.

Predstavnici grupa potom čitaju priče i razgovaraju, podstaknuti vašim pitanjima:

- *Je li zadatak bio težak? Šta vam je bilo zanimljivo?*
- *Da li su sadržaji dviju priča slični? Po kojim elementima?*
- *Što bi istakli kao najzanimljivije u ovom radu?*
- *Što je bilo najkorisnije?*

* * *

IX RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- zajedno rješavati problemski zadatak na kreativan način,
- prepoznati timske uloge koje im odgovaraju.

Trajanje: 45 min

Materijal: listovi formata A4, listovi sa zadacima, listovi s opisom koraka (prilog 2.2), listovi s opisom uloga u timu (prilog 2.3)

Aktivnost 1 – Poveži se (5 min)

Učenici slobodno šetaju po učionici. Na vaš znak „hop” uhvate se za ruke s onim ko im je najbliži i u paru nastavljaju šetnju. Na vaš novi znak – pljesak rukama i komandu „hop” – parovi se spajaju u četvorke i nastavljaju da šetaju, držeći se za ruke. Na ponovni znak formiraju grupu od šestoro, pa osmoro i tako redom dok se svi učenici ne povežu rukama i ne formiraju jedan veliki krug. Skrenite im pažnju da budu pažljivi, da se ne dovikuju, već da se što više usredsrede na neverbalnu komunikaciju i dogovaranje.

Aktivnost 2 – Mali školski tim (40 min)

Podijelite učenike tako da u svakoj grupi bude najmanje po šest članova (četiri ili pet grupa). Recite im da će sada raditi kao pravi mali školski timovi. Svaka grupa će dobiti poseban zadatak za koji treba da izradi plan akcije. Zadaci su napisani na listićima koje predstavnici grupa izvlače iz kutije. Primjeri zadataka:

1. Pokretanje školskog lista
2. Uređivanje školskog prostora (hola, učionice)
3. Uređivanje školskog dvorišta

4. Organizacija dvodnevne ekskurzije
5. Predstavljanje aktivnosti iz programa *Moje vrijednosti i vrline* povodom dana škole

Uz zadatak, svaka grupa dobija odštampan list s opisom koraka.

Objasnite učenicima da su najčešće uloge u timu: vođa, kreativac, istraživač, timski igrač, praktičar, finišer (prilog 2.3). Predočite im da su svakom dobrom timu potrebne sve ove uloge, odnosno osobe koje ih obavljaju, i da je svaka uloga jednako važna za postizanje cilja. Uloge se mogu mijenjati u zavisnosti od zadatka – nekad smo bolji u jednoj, a nekad u drugoj ulozi. Iskoristite aktivnost da se učenici kroz rad na zadacima upoznaju s karakteristikama svake od ovih uloga, ohrabrite ih da procjenjuju koja je uloga njima najbliža.

Kad svi završe planove akcije za ostvarivanje zadataka, predstavnici grupa prezentuju ideje na zadatu temu (2–3 min). Važno je da im nakon toga date povratnu informaciju o radu i prezentacijama. Pohvalite svaku grupu, a na tabli možete napisati:

TEAM – Together Everyone Achieves More –
Zajedno svi postižemo više.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

III ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Svima nam je poznat potencijal pohvale koju upućujemo učenicima. No da bi vaša pohvala zaista doprinijela boljem timskom radu učenika, poruka koju saopštavate mora sadržati i tačan, jasan opis ponašanja koje pohvaljujete. Nije dovoljno reći *dobro, odlično, bravo* i sl. – potrebno je da učenik/učenica tačno zna na koje se ponašanje pohvala odnosi. Ohrabrujte i pozitivne poruke koje učenici upućuju jedni drugima.

Pr. 1. Kad pogledamo ovu lijepu skulpturu od vaših tijela, zar vam se ne čini da je „napravljena“ od strpljenja, povjerenja, kreativnosti...?

Pr. 2. Kako se dobro sporazumijevate i kad ne govorite ništa! To znači da se dobro poznajete i da dobro sarađujete.

Pr. 3. Posmatrala/posmatrao sam dok ste radili skupa. Primijetila/primijetio sam da ste bili strpljivi i saslušali sve ideje, iako su bile veoma, veoma različite. Bravo!

Usmjeravanje

Ova povratna informacija sastoji se u tome da učenicima predočite (ili da oni sami prepoznaju) situacije u kojima mogu da primijene timski rad i da im ukažete zašto je to korisno i za njih i za druge.

Pr. 1. Poznata vam je izreka: Onaj ko se naučio da radi u grupi, taj se pripremio za život. Danas ste radili zajedno, timski – šta mislite, kad će vam opet biti potreban ovakav način rada?

Pr. 2. Dobar tim se ne rađa odjednom. Treba nam puno strpljenja, tolerancije, svježih ideja, učenja na greškama ... dok ne postanemo dobar tim. Zato je dobar tim tako snažan. Čega je vašem timu nedostajalo, čega vam je trebalo više? Kako ćete to postići?

Korigovanje

Kad uočite ponašanja učenika koja ne doprinose timskom radu, umjesto da ih opominjete ili upozoravate, pomozite im da razumiju uticaj onoga što rade na njih same i na druge. Da bi korigovanje ponašanja bilo moguće, važno je da shvate što još mogu da rade i koje osobine da razvijaju kako bi ostvarili uspješan timski rad.

Pr. 1. Nije timski rad kad nemamo strpljenja za ideje drugih, mišljenja drugih, kad ne podnosimo različitost. Budimo strpljivi, tolerantni, pažljivo slušajmo druge!

Pr. 2. U timu nema „ja, pa ja“! Svako može da doprinese, svaka uloga je vrijedna. Budimo objektivni...

”

*Vrlina je plave boje, kao
nebesko i morsko prostranstvo.*

(Ines, V3)

R3

KREATIVNOST

TEORIJSKI BLOK ZA NASTAVNIKE

ZAŠTO JE KREATIVNOST VAŽNA

Kada govorimo o školskom učenju, uglavnom mislimo na usvajanje znanja koje se zasniva na pamćenju činjenica i logičkom zaključivanju. Stoga se podsticanje i razvoj kreativnog razmišljanja i izražavanja nerijetko sagledava kao odvojen proces od tog „pravog“ učenja. Kreativnost u školi obično vezujemo za predmete kakvi su Likovna i Muzička kultura, neki segmenti nastave jezika i književnosti (pisanje, recitovanje, gluma), a posebno za vannastavne oblasti, gdje djeci dajemo slobodu izražavanja u tzv. slobodnim aktivnostima.

Međutim, znanje ne može biti odvojeno od kreativnosti jer se u tom slučaju krajnji cilj sveukupnog obrazovanja gubi. Čemu znanje ako ono ne vodi novim ostvarenjima, pronalascima, inovacijama koje vode napretku? Zato sva dokumenta na kojima se bazira savremeno obrazovanje u svijetu i kod nas govore o neophodnosti razvoja i podsticanja kreativnosti učenika. Kreativnost je jedna od *ključnih vještina za 21. vijek*, koje se promovisu u cijelom svijetu.

Razvoj i podsticanje kreativnosti neodvojivi su od ostalih ciljeva obrazovanja kakvi su, na primjer, razvoj pismenosti, vještina komunikacije i sl. Ipak, prepoznato je da škola i dalje njeguje tradicionalni pristup obrazovanju, koji ne daje dovoljno podrške originalnom mišljenju, novim i neobičnim idejama učenika.

O tome je vrlo inspirativno govorio i profesor Ken Robinson u svom popularnom nastupu na

TED konferenciji pod nazivom *Da li škola ubija kreativnost?*.¹²

Kreativnost je imanentna dječjoj prirodi, a igra je osnovna aktivnost u kojoj se ta osobina spontano ispoljava. Svojsvena je svoj djeci, ali malom broju odraslih. Ta nam činjenica govori da je sama priroda dječjeg mišljenja takva da omogućava kreativnost. Naime, karakteristike dječjeg mišljenja kao što su:

- osjetljivost na unutrašnje i spoljašnje stimulanse,
- izostanak inhibicije („cenzure“) u mišljenju,
- maštovitost i mogućnost potpune obuzetosti nekom aktivnošću,

omogućavaju djeci spontanu produkciju novih i neobičnih ideja. Na školi je, dakle, samo da taj proces podrži, vrednuje i podstakne.

Kada je riječ o vrijednostima i vrlinama koje škola treba da razvija kod učenika, možemo uočiti da je razvoj kreativnosti u uskoj vezi s razvojem drugih vrijednosti kao što su: radoznalost, samopouzdanje, **tolerancija**, **optimizam** i dr.

U istraživanju koje je u našim školama sprovedeno 2015. godine, u okviru programa *Moje vrijednosti i vrline* (Pešikan & Lalević, 2015)¹³, jedno od pitanja bilo je: Koje su to poželjne osobine koje bi škola morala da razvija kod učenika? Prema odgovorima nastavnika i roditelja, kreativnost je među pet najznačajnijih vještina koje bi škola trebalo da razvija. U drugom istraživanju (Pešikan & Lalević, 2017)¹⁴ ukazuje se na neophodnost da naši nastavni programi u većoj mjeri uključe podsticaje za razvoj kreativnosti učenika.

12 Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=iG9CE55wbtY> (scenario je preveden).

13 Dostupno i na: http://www.unicef.org/montenegro/UNICEFUloga_skole_u_razovju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf.

14 Dostupno i na: https://www.unicef.org/montenegro/Obrazovanje_zajivot.pdf.

ŠTA JE KREATIVNOST

Kreativnost je pojam koji označava misaone procese kojima se dolazi do rješenja, ideja, umjetničkih oblika, teorija ili proizvoda koji su jedinstveni i novi. Sam termin potiče od latinske riječi *creare*, što znači stvarati, proizvoditi stvari koje nijesu ranije postojale. Kreativnost je proces koji povezuje naše prethodno iskustvo, odgovore na stimulanse (objekte, simbole, ideje, ljude, situacije) i stvaranje najmanje jedne jedinstvene kombinacije (Jovanović & Bajković, 2014).

Karakteristike kreativnosti su:

- originalnost – sposobnost da se otkriju potpuno nove ideje;
- fleksibilnost – lako napuštanje uobičajenih rješenja;
- redefinicija – nova upotreba sadržaja;
- tolerancija prema neodređenosti – prihvatanje suprotnih i nelogičnih rješenja;
- fluentnost – proizvodnja velikog broja ideja;
- elaboracija – razrađivanje originalne ideje do detalja.

Kreativnost se, po pravilu, povezuje s *divergentnim mišljenjem*, čija je osnovna karakteristika traganje za što više rješenja određenog problema.

Divergentno mišljenje podrazumijeva produkciju ideja, elastičnost mišljenja, otkrivanje novih puteva rješavanja jednog istog problema. Ovaj tip mišljenja je dominantan u umjetnosti, ali je neophodan i u mnogim fazama naučnog rada.

KAKO NASTAVNICI STVARAJU USLOVE ZA PODSTICANJE KREATIVNOSTI KOD UČENIKA

Svaka situacija u kojoj provocirate, rušite ustaljene obrasce mišljenja, tražite neobično, neočekivano i novo od učenika jeste prva stepenica u stvaranju kreativnosti jer se na taj način budi radoznalost. Dalji put ka razvoju kreativnosti krčite podrškom i prihvatanjem novih ideja učenika – tako se gradi samopouzdanje i **tolerancija**.

Vaš entuzijazam i pozitivan stav prema svim rješenjima koja učenici nude grade njihov **optimizam** i podstiču ih na dalje aktivnosti. Jasno je da postupci u nastavi kojima stimulirate kreativnost istovremeno podstiču samopouzdanje, optimizam, entuzijazam i toleranciju, kao vrijednosti koje su jednako važne za formiranje karaktera učenika. To samo potvrđuje činjenicu da vrijednosti i vrline čine jedan međusobno prožimajući, neraskidiv sklop osobina koje vode cjelovitoj i integrisanoj ličnosti.

Dva osnovna psihološka preduslova za razvijanje i izražavanje kreativnosti jesu *sigurnost* i *sloboda*. Djeca se osjećaju sigurno u socijalnom okruženju u kojem su prihvaćena onakva kakva jesu (**tolerancija**), gdje ih drugi ne (pr)ocjenjuju stalno i kada se ostali prema njima ponašaju s **empatijom**. Iz svega ovoga proizilazi da je potrebno da u učionici stvorite ambijent koji:

- nudi sigurnost i osjećanje prihvaćenosti;
- omogućava da se sam proces vrednuje više od proizvoda;
- vremenski ne ograničava aktivnosti;
- ohrabruje i cijeni samoizražavanje;
- podstiče razmjenu ideja s vršnjacima u odjeljenju;
- nudi manje nagrađivanja i takmičenja.

METODE KOJE MOŽETE KORISTITI ZA RAZVOJ I PODSTICANJE KREATIVNOSTI

Slučajni pojmovi. Koristite sličice, riječi, predmete koji se izvlače iz kutije, a zadaci mogu biti raznovrsni: asocijacije, različite upotrebe, slično – različito, rimovanje, nizanje poređenja i sl. Slučajne pojmove kasnije možete koristiti za formiranje neobičnih zbirki, mapa uma... U osnovi ove metode jeste podsticanje asocijativnog mišljenja.

Postavljanje pitanja. Možete koristiti tehniku višestrukog postavljanja pitanja „zašto“, nakon svakog odgovora učenika/učenicice. Što češće koristite šest univerzalnih pitanja: šta?, ko?, gdje?, kada?, kako? zašto?. Ohrabrite učenike da i sami postavljaju što više pitanja, ili im postavljajte pitanja otvorenog tipa, koja podstiču divergentno mišljenje. Na primjer: *Na koliko načina možeš da...?, Što bi bilo kad bi...?, Imaš li drugu ideju?, Kako to još možeš napraviti? Što te još podsjeća na to? Što misliš da će se dogoditi ako...? Opiši kako to izgleda / kakvo je na dodir, kako zvuči...? Kako se ovo još može koristiti?*

Oluja ideja. Preporučuje se da ovu metodu koristite na početku procesa kreativnog stvaranja. Najbolje rezultate daje kada se radi u grupi. Postupak uvijek započnite jasnim postavljanjem problema. Zadužite jednog člana grupe da redom zapisuje sve ideje, uz jasna uputstva:

- pozitivno razmišljaj;
- budi dobar slušalac – daj priliku svima;
- ohrabri čudne, neobične ideje;
- ne procjenjuj;
- bez podsmijeha;
- bez kritikovanja;
- bez prepiranja;
- bez upadica.

Zamisao *oluje ideja* zasniva se na uvjerenju da mišljenje drugih može djelovati kao podsticaj našim idejama, kao vrsta lančane reakcije.

Provokativne tvrdnje. Proces započnite tako što ćete ponuditi neobičnu, provokativnu tvrdnju (npr.: *U školi ne treba koristiti knjige. U kućama nijesu potrebni prozori.*). Zatim podstaknite učenike na raspravu pitanjima: Koje su posljedice ove tvrdnje? Koje su prednosti? Koje posebne uslove zahtijeva? Utvrdite principe na kojima se temelji data tvrdnja. Kako bi ona funkcionisala u ovom trenutku? Koje bi se promjene dogodile kad bi ta tvrdnja bila tačna?

Provokativna tehnika je korisna za formiranje potpuno novih koncepcija, ona ohrabruje „iskakanje“ iz uobičajenog okvira razmišljanja.

Mape uma, paukove mreže. Dajte učenicima uputstvo da neki sadržaj koji treba da nauče prikažu koristeći slike i simbole, koje će obojiti i rasporediti oko ključnog pojma. Svako od učenika kreira svoju mapu, sa slikama i simbolima vezanim za vlastite asocijacije.

Tehnika šest šešira za razmišljanje (Bognar, 2010)¹⁵ Podijelite učenike u šest grupa. Zadaajte im neku temu za razmišljanje, koja može, a ne mora biti vezana za školske sadržaje. Svakoj grupi dodijelite šešir različite boje (bijeli, crveni, plavi, žuti, zeleni i crni). Uputite ih da razmišljaju u skladu s bojom šešira koji im je dodijeljen. Bijela boja znači da će se baviti informacijama i odgovarati na pitanja tipa „šta“. crvena boja znači da ih zanimaju osjećanja, intuicija; žuta – da razmišljaju o prednostima (optimističan stav); zelena – da razmišljaju o mogućnostima, planiraju; plava boja znači da prate proces razmišljanja, sumiraju, a crna – da razmišljaju o nedostacima, mogućim greškama, da budu oprezni.

¹⁵ Dostupno i na: <http://www.nastavnickovodstvo.net/index.php/literatura/category/9-kreativnost?download=81:skola-koja-razvija-kreativnost>.

POSMATRANJE I PRAĆENJE RAZVOJA KREATIVNOSTI UČENIKA

Opisi ponašanja učenika koji su ovdje navedeni mogu vam poslužiti kao vodič za procjenu njihovog kreativnog djelovanja u nastavnim situacijama, kao i u odnosima s vršnjacima.

Indikatori kreativnog ponašanja i mišljenja učenika – rad na času:

- radoznao/radoznala je, stalno postavlja pitanja;
- ne voli stereotipne radnje i zadatke;
- dobro reaguje u situacijama intelektualne neodređenosti, nesaglasnosti, nejasnoće, dvosmislenosti;
- voli novine u radu;
- izražava ideje i stavove koji nijesu karakteristični za druge učenike;
- postavlja pitanja koja, na prvi pogled, djeluju neobično, ali su stimulativna za diskusiju ili dalje istraživanje;
- veoma voli kada mu se postavljaju otvorena pitanja, nude nove teme;
- više voli da diskutuje o idejama nego o činjenicama.

Indikatori kreativnog ponašanja i mišljenja učenika – interpersonalni odnosi:

- duhovit/a je i zbog toga omiljen/a u društvu vršnjaka;
- rado daje prijedloge, nove ideje za igru i zabavu;
- voli da improvizuje u igri ili drugim aktivnostima i time podstiče i druge na slobodu mišljenja;
- rado prihvata vršnjake koji su drugačiji.

* * *

AKTIVNOSTI ZA I CIKLUS

Aktivnosti koje vam predlažemo za ovaj ciklus možete uključiti u časove redovne nastave. Ponekad vam mogu poslužiti kao predah poslije dužeg uvježbavanja sadržaja koji je učenicima težak, zamoran.

Važno je da ove aktivnosti upotrijebite tako da učenici mogu da uvide razliku između onih situacija školskog učenja koje od njih zahtijevaju preciznost, znanje činjenica i jedan tačan odgovor, i onih u kojima je poželjno da daju više neobičnih ideja i ponude više rješenja. Kad sumirate aktivnosti, naglasite značaj otvorenog, spontanog i slobodnog iznošenja ideja.

I RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati zadatke koji od njih zahtijevaju više neobičnih odgovora/rješenja,
- razvijati divergentno mišljenje,
- razvijati smisao za humor.

Trajanje: 5–20 min

Materijal: uobičajeni školski materijal (olovke, papir, boje)

Aktivnost 1 – Tajna šifra

Kažite učenicima da u parovima pokušaju da sastave razbrajalicu od riječi: *čin-cin, din-dong, tup-lup* i sl. Svaki par treba da kaže svoju razbrajalicu. Zatim predložite da izaberu onu koju će koristiti da odrede učenika koji započinje neku zajedničku igru (slično kao *en-den-dini...*). Najbolja razbrajalica može postati i „tajna šifra“ odjeljenja. Podstaknite učenike da sami predlože za šta bi sve mogli da koriste razbrajalicu.

Aktivnost 2 – Zajednički crtež

Podijelite učenike u grupe i svakoj grupi dajte papir na kojem je započet crtež neodređenog oblika. Zadatak je da ga zajedno završe, ali tako da tokom rada ne razgovaraju. Kad završe rad u tišini, recite im da sada mogu da razgovaraju i dogovore se kako će se zvati njihov crtež. Podstaknite ih da daju neobične nazive. Na kraju svaka grupa predstavlja svoj crtež.

Povedite razgovor s učenicima o tome kako su zadovoljni zajedničkim radom, kako su se dogovarali tokom rada, je li bilo zabavno... Pitajte ih šta je sve bilo potrebno da bi uspješno završili zadatak. Istaknite da je za zadovoljstvo u stvaralačkom radu potrebno da nauče da sarađuju, razumiju jedni druge, prihvate različite ideje i mišljenja. (**timski rad, empatija, tolerancija**)

Aktivnost 3 – Pročitaj nas

Podijelite djecu u grupe od po troje-četvoro. Svakoj grupi dajte riječ od tri ili četiri slova, a njihov je zadatak da tu riječ predstave svojim tijelima – svako će svojim tijelom „napisati“ po jedno slovo. Kad cijela grupa zauzme pozu i formira riječ, pozovite ostale učenike da je „pročitaju“.

* * *

II RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- vježbati iznalaženje više neobičnih ideja,
- upoznati različite načine kreativnog „korišćenja sebe“ (preko riječi, crteža, mimike, pokreta tijela).

Trajanje: 5–20 min

Materijal: nije potreban poseban materijal za rad

Aktivnost 1 – Pjevaj svoje ime

Kažite učenicima da će se danas predstaviti na neobičan način. Neko može da otpjeva svoje ime, neko da se predstavi šapatom, neko da smisli novi nadimak za sebe, kaže svoje ime u slogovima i sl.

Svako od učenika se predstavlja razredu na svoj način, a ostali ga/je hrabre uzvikom „Dobro došao/Dobro došla!“ i aplauzom.

Aktivnost 2 – Ja sam...

Učenici sjede u krugu. Slučajnim izborom odredite nekog ko će zamisliti da je neki predmet ili živo biće (npr. oblak, klupa, cvijet, jakna...), a kome će zatim ostali učenici postavljati pitanja kao što su: Što radiš?, Kako se krećeš?, Da li govoriš i kako?, Kako se osjećaš?, Što ti je teško, što ti je lako? Učenici mogu dalje sami da predlažu stvar/biće koje će neko da zamisli.

Aktivnost 3 – Na šta te sve podsjeća...

Kažite učenicima da ćete im zadati neku riječ (pojam). Njihov je zadatak da kažu što više stvari koje ih podsjećaju na tu riječ. Npr.: Šta je sve LIJEPO..., OKRUGLO..., MEKANO..., NEPRIJATNO..., DOBRO..., LOŠE... Ovu aktivnost možete realizovati tako što će djeca sjedjeti u krugu i pojedinačno davati odgovore ili ih možete podijeliti u grupe u kojima će zapisati što više zajedničkih ideja.

Na kraju možete da sumirate: koje su se ideje ponavljale više puta, a koje su se pojavile samo jedanput.

Aktivnost 4 – Hodam kao...

Za ovu aktivnost je potrebno da učenici ustanu i da se slobodno kreću po učionici. Na vaš znak treba da promijene hod. Na primjer: Hodajte sad kao balerina, ... kao fudbaler, ... kao medvjed, ... kao da ste umorni, ... kao da ste radosni, ... kao da nosite nešto teško i sl.

* * *

III RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razvijati divergentno mišljenje,
- razvijati smisao za humor.

Trajanje: 5–20 min

Materijal: uobičajeni školski materijal, olovke, papir, boje, kartončići 3x3 cm

Aktivnost 1 – Ispremetana slova

Za ovu aktivnost potrebno je da pripremite kartončiće. Svako od učenika treba da dobije po dvadesetak kartončića. Kažite im da napišu svoje ime i prezime, na svakom kartončiću po jedno slovo. Zadatak je da od tih slova sastave što više riječi s tim da isto slovo mogu koristiti više puta u različitim riječima. Organizujte takmičenje tako što ćete prebrojati sve riječi koje su sastavili učenici koji sjede u istom redu. Na kraju proglasite pobjednički red.

Aktivnost 2 – Neobično predstavljanje

Učenici sjede u krugu. Recite im da će igrati igru zamišljanja i pozovite ih da na trenutak zatvore oči. Zatim im kažete da zamisle da su postali nešto sasvim drugo, neobično – neki predmet, živo biće ili pojava (drvo, trava, vjetar, kamen, planina...). Nakon par trenutaka tišine, pozovite ih da otvore oči; recite im da sada treba da se predstave tako što će reći nešto zanimljivo/neobično o sebi (npr.: *Ja sam vjetar i sada ću vam reći nešto zanimljivo...*).

Podstaknite ih da biraju neobične stvari i smišljaju zanimljiva rješenja. Vjerovatno će se učenici smijati neobičnim izjavama – važno je da im pokažete da je svaka ideja dobrodošla i jednako vrijedna.

Aktivnost 3 – Može i ovako

Uvodeći učenike u ovu aktivnost, potrebno je da s njima porazgovarate o tome kada šala može da bude gruba i neumjesna. Postavite im pitanja kao što su:

- *Da li ste se zbog nečije šale nekad osjećali povrijeđeno?*
- *Kako znate da neko nije prihvatio vašu šalu?*
- *Što tada uradite/pomislite/osjećate?*

Zatim podijelite učenike u grupe. Objasnite da sada svaka grupa treba da odabere neku školsku situaciju koju će predstaviti na duhovit način. To mogu biti i problematične situacije, konfliktne, ali je važno da se osmisle na duhovit način.

Naglasite im pritom da treba da vode računa o tome da predstavljanjem nikoga ne naljute, povrijede ili uvrijede. Podsjetite ih da su razumijevanje i poštovanje osjećanja drugih (**empatija, tolerancija**) vrijednosti koje želite da razvijate.

* * *

ALTERNATIVNE AKTIVNOSTI

Aktivnosti koje slijede odgovaraju svim razredima ovoga ciklusa, a nastavnici ih mogu koristiti kao dopunu ili zamjenu za prethodno predložene aktivnosti.

Aktivnost 1 – Kreativni kutak

Pripremite učenike za aktivnost razgovorom o tome kako se osjećaju kad mogu nešto sami da smišljaju, prave, maštaju. Da li im se dopada kad se u igri ponašaju ili govore nešto šašavo, luckasto, smiješno? Zatim, zajedno s njima, izaberite kutak u učionici koji će dobiti neki neobičan naziv, npr. *Maštaonik/Maštaonka*. Dogovorite se da se tu sakupljaju njihovi kreativni radovi, kao i neki posebni rekviziti (npr. luckasta kapa, šeširi za smijeh, kutija ideja, pronalazački paket i sl.). Kad budu izvodili neku od prethodno predloženih aktivnosti,

recite im, npr.: Sad odlazite u kreativni kutak, uzimate luckastu kapu za razmišljanje... To treba da omogući učenicima da se odvoje od uobičajenog načina razmišljanja i odgovaranja. Ovaj mali metodski trik daće im slobodu da stvaraju i predlažu neobične, smiješne ideje, pitanja i odgovore.

Iskoristite časove likovog za izradu „luckaste kape“, „loptice smijeha“ i sličnih rekvizita koji se mogu koristiti u aktivnostima za razvijanje kreativnosti. Kad učenik ili učenica dobije taj rekvizit, to je znak da može slobodno da bude luckast/luckasta i iznosi neobične ideje. Važno je da uvijek naglasite učenicima da su sve ideje doborodošle, da nema pogrešnih odgovora, boljih ili lošijih rješenja. Zabavljajte se i uživajte zajedno s njima!

Aktivnost 2 – Volim da pitam

Gotovo u svim nastavnim situacijama možete podsticati djecu da postavljaju pitanja. Tako kod njih razvijate radoznalost i divergentno mišljenje. Pripremite neku „podlogu“ (inicijalni stimulans) u vidu slike, kratkog filma, riječi ili rečenice. Nakon što date stimulans za pitanja, recite učenicima da postavljaju što više pitanja u vezi s onim što su vidjeli/čuli/pročitati. Tokom ovog procesa je važno da učenici samo postave što više pitanja, ne pokušavajući da na njih odgovore. Kasnije se ta pitanja mogu koristiti za rad na času, izradu domaćih zadataka ili mali istraživački projekat.

Aktivnost 3 – Priča na moj način

Ovu aktivnost možete primijeniti u radu s bilo kojom pripovijetkom, bajkom, basnom. Djeci se daju pitanja/zadaci koje mogu raditi individualno, u paru ili grupi. Evo nekih pitanja koja možete koristiti za podsticanje kreativnosti:

- Izaberi lik koji bi izostavila iz priče. Zašto? Kako bi to uticalo na priču?
- Kako bi priča izgledala kad bi dodao još jedan lik? Što bi bilo drugačije? Zašto si izabrao taj lik?

- Kako bi priča mogla drugačije da se završi?
- Što bi se desilo da su se likovi našli na drugom mjestu? Opiši to mjesto.
- Ispričaj priču s tačke gledišta nekog od likova.
- Koju osobinu bi dao glavnom liku? Zašto?
- Kad bi ti mogla da „uđeš“ u ovu priču, šta bi rekla/uradila? Kako bi to promijenilo priču?
- Kad bi mogao da razgovaraš s nekim od likova, koga bi izabrao? O čemu biste razgovarali? Šta bi ga pitao?

Aktivnost 4 – Šta bi bilo kad...

Ovu aktivnost možete organizovati tako da je učenici izvode pojedinačno, u parovima ili kao rad po grupama. Kažite im da razmisle o tome kako bi sve oko njih izgledalo kad bi se dogodilo nešto neobično, npr.: *Kad ne bi postojala struja...*, *Kad ne bi bilo automobila...*, *Kad ljudi ne bi mogli da razlikuju boje...*, *Kad ljudi ne bi mogli da govore* i sl. Podstičite ih da se sjete što više životnih situacija u kojima bi taj nedostatak bio značajan. Ako žele, mogu da nađu zamjenu, predlože rješenje za nastali problem.

Aktivnost 5 – Pogodi što radim

Ovo je poznata igra pantomime u kojoj učenici predstavljaju neki pojam/predmet/posao i sl. Objasnite im da svako, bez korišćenja riječi, samo pokretima i izrazom lica treba da predstavi neki pojam iz oblasti koju ste prethodno odabrali. Zadatak ostalih jeste da pogode o kojem se pojmu radi. Onaj ko dâ tačan odgovor sljedeći je pantomimičar. Trebalo bi da svi učenici budu u prilici da pokazuju odabrani pojam. Ova vježba podstiče i **empatiju**.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

I ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

U situacijama u kojima učenici na najrazličitije načine ispoljavaju kreativnost, veoma je važno da ih ohrabrite i pohvalite. Takođe je važno da vaše poruke podstreka i pohvale budu jasne, da je jasno na koga se i kakva ponašanja/mišljenja/aktivnosti učenika odnose. Time im pojašnjavate šta to znači biti kreativan i kako se to pokazuje i postiže. Reagujte svrhovitom pohvalom i na najmanji znak njigove kreativnosti – pojedinačne ili grupne.

Pr. 1. Kako samo izviru ideje iz vaših glavica! Bravo!

Pr. 2. Svako će reći nešto interesantno, zato ćemo sada pažljivo da slušamo jedni druge.

Pr. 3. Sad idemo u našu Maštaonicu. Opustite se, budite slobodni jer će nam biti potrebne nove i neobične ideje.

Usmjeravanje

Učenicima treba slati povratnu informaciju koja ih usmjerava – pokazuje im kako se njihova kreativnost još može ispoljiti, kako se može primijeniti u novoj situaciji.

Pr. 1. Ovdje nema tačnih ni pogrešnih odgovora. Hajde, slobodno reci o čemu razmišljaš! Nećeš pogriješiti kad idejama otvoriš vrata.

Pr. 2. Koja vam se ideja najviše dopala? Zašto? Što biste uradili s njom?

Pr. 3. Kako se osjećaš kada ostali prihvate i pohvale tvoju neobičnu ideju? Što onda (još možeš) da uradiš?

Korigovanje

Koliko je važno pohvaliti i usmjeriti učenike u kreativnom radu, toliko je važno i budnim praćenjem aktivnosti korigovati njihovo ponašanje. Porukama te vrste učenicima pomažete da prepoznaju da neko njihovo ponašanje niti doprinosi njihovoj kreativnosti, niti podstiče druge da budu kreativni. Podjednako je važan i drugi dio poruke – uvijek postoje načini da isprave takvo ponašanje, čineći tako nešto dobro za svoju kreativnost i kreativnost drugih.

Pr. 1. Ako vam je smiješno to što je, npr., Marko rekao, znači da je on duhovit! Potrebno nam je da se nasmijemo dok se igramo i smišljamo nove ideje.

Pr. 2. Rekli smo da nema tačnih i pogrešnih odgovora. Tvoja ideja može biti korisna svima nama.

Pr. 3. Zašto misliš da je tvoj prijedlog bolji od njenog? Sve ideje su različite i podjednako dobre.

RADIONICE ZA II CIKLUS

IV RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumijeti u kojim je sve školskim situacijama poželjna kreativnost i čemu ona koristi,
- razvijati vještinu slobodnog izražavanja ideja,
- razvijati vještinu pažljivog slušanja.

Trajanje: 45 min

Materijal: uobičajeni školski materijal (tabla, kreda, olovke, papir, boje)

Aktivnost 1 – Kad smo u školi kreativni? (10 min)

Kao uvod u aktivnost, pozovite učenike da nastave rečenicu: *Često maštam o...* Nakon toga im recite da se sjetite neke situacije kad su kod kuće nešto sami pravili (čestitku, crtež, predmet), ili razmišljali o nekom novom pronalasku, nešto konstruisali. Pitajte ih kako su se tada osjećali. Da li su nekome to pokazali (i kome)? Kako su drugi reagovali na njihove kreativne ideje? Pustite da odgovaraju učenici koji žele nešto da kažu, ne moraju svi govoriti, ali ih podstaknite da se uključe.

Zatim im recite da se sjetite nekih situacija iz škole kada su imali neku neobičnu ideju, drugačije rješenje problema/zadatka, ali to nijesu saopštili na času. Zašto se to dogodilo? Razgovarajte s njima o razlozima koji ih sputavaju da iskažu svoju ideju (strah od reakcije drugih, nedostatak vremena, nesigurnost u vrijednost onoga što su osmislili). Šta je to što bi im olakšalo da se na kreativan način izraze u školi? Što mogu, a što

ne mogu da promijene? Kako sami mogu da prevaziđu te teškoće?

Razgovarajte s učenicima o situacijama u školi u kojima se od njih traži samo jedan tačan odgovor. Neka navedu nekoliko primjera. Zatim ih pitajte da se sjetite nekih zadataka u kojima se od njih traži da daju neobične odgovore ili više rješenja. Koji im se zadaci više dopadaju i zašto?

Aktivnost 2 – Na drugačiji način (5 min)

Kažite učenicima da napišu svoje ime na papiru, ali rukom kojom inače ne pišu.

Kad završe, pitajte ih: *Da li ste to nekada ranije pokušali? Kako ste se osjećali? Kako je to kad radite nešto na drugačiji način?*

Odgovore kratko zapišite na tabli. Razgovarajte s učenicima o tome koliko često imaju priliku da u školi iznose neobične i nove ideje. Pitajte ih da na skali od 1 do 5 izraze koliko se često u školi od njih zahtijeva da daju samo jedan tačan odgovor, a koliko se često traži da daju neobične odgovore i ponude više rješenja nekog problema. Zašto je to tako?

Aktivnost 3 – Višestruka upotreba predmeta (20 min)

Podijelite učenike u pet ili šest grupa i recite im da osmisle što više načina na koje se može koristiti đačka torba. Podstaknite ih da smišljaju neobična, originalna rješenja. Nakon toga svaka grupa čita svoju listu višestruke upotrebe nekog svakodnevnog predmeta (možete predložiti bilo koji predmet: štipaljka, olovka...). Svaka grupa uočava i procjenjuje koje je najoriginalnije, najneobičnije rješenje koje su ponudile druge grupe.

* * *

V RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumijeti zašto je važno da stvaraju više ideja/rješenja problema,
- razvijati divergentno mišljenje.

Trajanje: 45 min

Materijal: uobičajeni školski materijal (tabla, kreda, olovke, papir, boje)

Aktivnost 1 – Napredak je u ideji (10 min)

Recite učenicima da kažu brzo na šta ih podsjeća riječ izum/pronalazak. Zapišite asocijacije na tabli i prokomentarišite ih, navodeći koje su to osobine pronalaska: neobičan je, nov, koristan... Povedite razgovor s učenicima:

- *Kaže se da napredak čovječanstva počiva na novim i neobičnim idejama/rješenjima problema. Zašto je to tako?*
- *Šta misliš, kako bi svijet izgledao da ne postoje izumi kao što je automobil, rentgen, kompjuter...?*
- *Koje osobine treba da ima osoba koja želi da ostvari svoju ideju? (hrabrost, samopouzdanje, **strpljenje**, istrajnost, **optimizam**)*

Važno je tokom razgovora povežete kreativnost s ostalim osobinama kojima ćete se baviti u okviru drugih radionica.

Aktivnost 2 – Neobična škola (20 min)

Kažite učenicima da zamisle kako bi izgledala škola u kojoj se ne bi koristile knjige i sveske. Podijelite ih u grupe. Zadatak je da u okviru grupa odgovaraju na pitanja:

- *Što bi sve bilo drugačije kada se u školi ne bi koristile knjige i sveske?*
- *Koje bi bile prednosti, a koje mane takve škole?*
- *Što bi bilo novo i neobično u takvoj školi?*
- *Kako se ta ideja može ostvariti?...*

Aktivnost 3 – Šta ako...? (15 min)

Učenici sjede u krugu. Svako treba da ima papir i olovku. Kažite im da smisle i na papiru napišu pitanje koje počinje sa: *Šta ako...?* Pitanje može biti vezano za neku osobu, pojavu ili stvar, može biti ozbiljno, ali i neobično, kako ko želi.

Kad učenici zapišu pitanja, pokupite papire, promiješajte ih i ponovo ih podijelite nasumice (ako neko dobije svoj papir, neka ga zamijeni). Sada svako treba da pročita pitanje i odgovori rečenicom koja počinje sa: *Onda...*

Kad završe s odgovorima, započinju krug čitanja pitanja i odgovora, ali na neobičan način. Naime, jedan učenik ili učenica čita pitanje sa svog papira, prvi s njegove/njene lijeve strane čita odgovor sa svog papira, i tako redom. Zajedno s učenicima uočavajte slučajne podudarnosti u ovim pitanjima i odgovorima, duhovite kombinacije, „šašave“ spojeve.

* * *

VI RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumjeti da svako ima potencijal za kreativno izražavanje,
- prepoznati povezanost kreativnosti i drugih osobina ličnosti.

Trajanje: 45 min

Materijal: tabla, kreda, olovke, papir, laptop i projektor

Aktivnost 1 – Sva djeca su kreativna (5–10 min)

Nacrtajte na tabli siluetu djeteta. Recite učenicima da spontano nastave rečenicu: *Kreativan/kreativna sam kada....* Odgovore zapišite na tabli oko nacrtane siluete. Na kraju pročitajte odgovore i zaključite: svako je ponekad kreativan. Navedeni primjeri govore o tome da svi možemo biti kreativni, samo je potrebno tu osobinu razvijati.

Aktivnost 2 – Slijedi svoju ideju! (15 min)

Pripremite učenike da pažljivo poslušaju anegdotu koju ćete im pročitati:

Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791) jedan je od najvećih kompozitora klasične muzike svih vremena. O njegovom kratkom ali burnom i plodotvornom životu napisane su knjige i snimljeni brojni filmovi. Iako je njegov izuzetan talenat bio veoma rano prepoznat, nije uvijek u životu primao samo pohvale i nizao uspjehe. Kad se pojavila njegova opera „Don Žuan“, kritika mu je prigovarala kako je publika uopšte ne razumije. Mozart je odgovorio: „Nije mi stalo ni do čijeg mišljenja, ja sam to djelo napisao za sebe i još dvojicu prijatelja.“ Kad je ta opera prvi put izvedena u Beču, car Josif II uputio

je Mozartu riječi oduševljenja: „Koliko divnih nota!“ Mozart mu je ponosno odgovorio: „Istina, veličanstvo, ali nijedna suvišna.“ (Bučević & Kunc, 2012)

Povedite razgovor s učenicima:

- Dopada li vam se ova crtica iz života velikog kompozitora? Zašto?
- Koju osobinu Mozart izražava komentarom: „Nije mi stalo ni do čijeg mišljenja, ja sam to djelo napisao za sebe i još dvojicu prijatelja“?
- Koju osobinu ispoljava u završnoj rečenici: „Istina, veličanstvo, ali nijedna suvišna“?
- Šta mislite, da li su te osobine važne za jednog stvaraoca? Zašto? Kako biste sebe procijenili kad je riječ o tim osobinama?

Aktivnost 3 – Kreativnost i još ponešto (15 min)

Podstaknite učenike da se prisjete koje je sve osobine Mozart pokazao u prethodnoj priči. Njihov je zadatak da u svojim sveskama napišu koje sve osobine treba da razvijaju (ili što bi sve trebalo da rade) da bi bili još kreativniji. Učenici zatim čitaju ono što su napisali. Važno je da povežete slične odgovore kako bi učenici na osnovu više primjera mogli zaključiti da je kreativnost povezana s osobinama kao što su samopouzdanje, istrajnost, strpljenje, nepokolebljivost, uvjerenje da se radi za „viši cilj“, za neko vrijeme koje tek treba da dođe (optimizam) i sl.

ALTERNATIVNE AKTIVNOSTI

Koristite ove aktivnosti kao zamjenu ili dodatak ponuđenim scenarijima u sva tri razreda.

Aktivnost 1 – Smisli igru

Podijelite učenike u pet grupa. Svaka grupa treba da osmisli novu društvenu igru. Potrebno je da je detaljno opišu, odrede pravila igre, navedu neophodne rekvizite i sl. (timski rad)

Na kraju, grupe na originalan način prezentuju svoj rad (odigraju igru, predstave pano i sl.).

Aktivnost 2 – Kako sačuvati kreativnost

Prikažite učenicima kratki film *Alike*.¹⁶ To će biti dobra podloga za razgovor o tome kako svakodnevni, automatizovani poslovi mogu da unište potrebu za kreativnošću i kako pomiriti to dvoje – svakodnevicu i kreativnost.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

II ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

U situacijama u kojima učenici na najrazličitije načine ispoljavaju kreativnost, veoma je važno da ih ohrabrite i pohvalite. Takođe je važno da vaše poruke podstreka i pohvale budu jasne, da je jasno na koga se i kakva ponašanja/mišljenja/aktivnosti učenika odnose. Time im pojašnjavate šta to znači biti kreativan i kako se to pokazuje i postiže. Reagujte svrhovitom pohvalom i na najmanji znak njegove kreativnosti – pojedinačne ili grupne.

Pr. 1. To si dobro zapazila! Važno je da vjerujemo u sebe i svoje ideje da bi se one ostvarile.

Pr. 2. Čuli ste kako se vaša pitanja i odgovori spontano povezuju. To znači da se ideje koje čujemo u grupi dobro slažu i „traže jedna drugu“.

Pr. 3. Kakvo bogatstvo odgovora i zanimljivih ideja danas! Koliko vas je rad u grupi podstakao da slobodnije razmišljate i predlažete?

Usmjeravanje

Učenicima treba slati povratnu informaciju koja ih usmjerava – pokazuje im kako se još njihova kreativnost može ispoljiti, kako se može primijeniti u novoj situaciji.

Pr. 1. To je dobar početak, nastavi s idejama/asocijacijama na tu temu.

Pr. 2. Šta od osobina koje si naveo možeš da usavršavaš kod sebe? Kako to možeš postići (šta konkretno treba da radiš)?

¹⁶ Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=kQjtK32mGJQ>.

Korigovanje

Koliko je važno pohvaliti i usmjeriti učenike u kreativnom radu, toliko je važno i budnim praćenjem aktivnosti korigovati njihovo ponašanje. Porukama te vrste učenicima pomažete da prepoznaju da neko njihovo ponašanje niti doprinosi njihovoj kreativnosti, niti podstiče druge da budu kreativni. Podjednako je važan i drugi dio poruke – uvijek postoje načini da isprave takvo ponašanje, čineći tako nešto dobro za svoju kreativnost i kreativnost drugih.

Pr. 1. Ponovo negativno procjenjuješ nečiji rad. Prisjeti se šta smo zaključili: sve ideje su jednako vrijedne, ne takmičimo se.

Pr. 2. Zašto misliš da to nije moguće? Igramo se dok stvaramo i tada je sve moguće.

AKTIVNOSTI ZA III CIKLUS

VII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati koje su osobine ličnosti povezane s kreativnošću,
- razvijati divergentno mišljenje.

Trajanje: 45 min

Materijal: tabla, kreda, papir

Aktivnost 1 – Zašto je neko kreativan – asocijacije (5 min)

Recite učenicima da spontano, svako na svoj način, završe započetu rečenicu: *Neko je kreativan zato što...* Odgovore zapišite na tabli i na kraju sve pročitajte. Zajedno s učenicima sumirajte odgovore i podstaknite ih da zaključe da kreativnost zavisi od brojnih osobina, kao što su duhovitost, upornost, vjera u sebe, pozitivan stav prema životu (neke će se vjerovatno pojaviti u odgovorima učenika). Iskoristite ovu aktivnost da još jednom naglasite da se vještine povezuju i potpomažu jedna drugu (npr. kreativnost i optimizam).

Aktivnost 2 – Zašto sam važan/važna (25 min)

Pripremite listiće s nazivima prostorija u stanu/kući (spavaća soba, kupatilo, kuhinja, garaža, podrum). Podijelite učenike u grupe. Svaka grupa izvlači po jedan listić. Recite učenicima da sada svaki član grupe treba da zamisli da je neka stvar, predmet u toj prostoriji, kao i da osmisli razloge zašto je taj predmet važan.

Prilazite grupama i kažete: *Pogledajte sve te beskorisne stvari. Sada ću uzeti ovu... (odaberete jednog učenika ili učenicu) i odnijeti je vani. Tada taj učenik/učenica treba da se odbrani navodeći razloge zašto je on/ona, odnosno predmet koji predstavlja, važan: Ne, nemoguće. Ja sam važan, jer kada mene ne bi bilo u prostoriji...*

Nastavljate igru birajući nasumično učenike iz različitih grupa. Ako neko ne navede razlog kojim opravdava svoju važnost, ispada iz igre.

Aktivnost 3 – Moj uzor (10–15 min)

Recite učenicima da razmisle o kreativnim osobama koje poznaju ili za koje su čuli. Koju bi od njih izdvojili kao najkreativniju, kao osobu koja za njih predstavlja uzor kad je riječ o toj osobini? To može biti neka popularna ličnost ili osoba iz njihovog okruženja. Razgovarajte s učenicima: *Šta tu osobu čini kreativnom? Koje još osobine ona ima? Kako vidite sebe u odnosu na tu osobu? Što biste voljeli da dalje razvijate kod sebe kako biste se približili tom uzoru?*

VIII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- analizirati značaj kreativnosti i stvaralaštva za lični i društveni razvoj,
- prepoznati da učenje na greškama dovodi do uspjeha u ostvarivanju kreativnih ideja.

Trajanje: 45 min

Materijal: čart-tabla ili pano, lista izreka o kreativnosti (prilog 3.1), priče iz života poznatih ličnosti (prilog 3.2)

Aktivnost 1 – Moja omiljena izreka (10 min)

Pripremite listu izreka o kreativnosti i stvaralaštvu. Prikažite je na panou ili tabli tako da je svi učenici mogu jasno vidjeti. Nakon što pročitate izreke, recite im da svako izabere onu koja mu se najviše dopada.

Zatim komentarišite skupa zašto su izabrali baš tu izreku, kako je razumiju, znaju li neku sličnu izreku o kreativnosti.

Aktivnost 2 – Poznati i nepriznati (20 min)

Pročitajte učenicima anegdote iz života poznatih ličnosti. U prilogu 3.2. dato je nekoliko primjera koji govore o tome da je stvaralaštvo velikana ponekad bilo omalovažavano i nepriznato za njihovog života.

Možete izabrati i neke druge primjere iz biografija poznatih, one koji govore o strpljenju i istrajnosti velikih umjetnika ili istraživača, njihovom optimizmu, poštenju, otpornosti na neuspjeh.

Nakon čitanja, povedite razgovor s učenicima:

- Šta vam se dopada u ovim pričama?
- Koja vam je najzanimljivija?
- Koje ste osobine ovih stvaralaca uočili?
- Zašto su one važne? ...

Aktivnost 3 – Što mi nedostaje (10–15 min)

Oslanjajući se na prethodnu aktivnost i razgovor s učenicima, kažite im da dobro razmisle i izdvoje jednu osobinu koja je potrebna za kreativno djelovanje, a koju treba više da jačaju i razvijaju kod sebe. Kad saopšte koju su osobinu odabrali, podstaknite ih da prepoznaju i kažu načine na koje tu osobinu mogu da unaprijede. Sigurno će među odabranim osobinama biti istrajnost, duhovitost, optimizam i sl. To će biti prilika da sumirate rad na razvoju vrijednosti i vrlina iz prethodnih razreda.

* * *

IX RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati da je kreativnost povezana s duhovitošću,
- analizirati značaj kreativnosti za uspješno prilagođavanje brzim promjenama u društvu.

Trajanje: 45 min

Materijal: papiri, olovke, flomasteri, lista zanimanja u budućnosti (prilog 3.3), laptop, projektor

Aktivnost 1 – Moj slogan (25 min)

Dajte učenicima sljedeće uputstvo: *Napišite tri riječi kojima ćete se predstaviti: šta ste sada, šta biste željeli da budete, kako se osjećate – ili bilo šta što vas suštinski opisuje. Ne razmišljajte previše, brzo ih napišite.* Nakon što završe ovaj dio, recite im: *Sad zamislite da su te tri riječi vaš slogan, moto, da predstavljaju vaš lični znak, brend. Kako bi on glasio?* Podstaknite ih da se izražavaju slobodno i u različitim oblicima (u stihu, u vidu grafita, pantomimom i sl.). Pozovite učenike da se predstave svojim sloganom i prokomentarišu: kako su se osjećali dok su radili, šta im je bilo teško/lako, da li je ova aktivnost bila zabavna i sl.

Aktivnost 2 – Dobar vic! (10 min)

Formirajte grupe. Neka učenici u okviru svojih grupa pričaju jedni drugima omiljene, ali učenici primjerene viceve. Kad razmijene par viceva, recite im da izaberu dva i analiziraju šta je u njima smiješno. Treba da zapisuju svoja zapažanja, nakon čega će predstavnici grupa te zapise čitati.

Ovdje je učenicima neophodna vaša pomoć – njihov je zadatak da uopštavaju, da prepoznaju

principe duhovitosti (nelogičnost, paradoks, nerealnost, besmislenost i sl.). Objasnite im da su takvi oblici mišljenja povezani s kreativnošću. Na kraju, razgovarajte s učenicima o tome da li je kreativna osoba istovremeno i duhovita osoba. Mogu li navesti neki primjer? Podsjetite ih na anegdote iz života poznatih ličnosti, koje su analizirali u prethodnom razredu.

Aktivnost 3 – Zanimanja budućnosti (25 min)

U uvodu za ovu aktivnosti, porazgovarajte s učenicima o tome kako savremeni tehnološki razvoj stvara potrebe za novim zanimanjima. Postoje predviđanja da će neka zanimanja uskoro nestati (npr. poštar, novinar, grafičar, daktilograf, stenograf, bibliotekar, časovničar), a pojaviće se sasvim nova. Pročitajte im listu zanimanja za koje se predviđa da će biti uobičajena u budućnosti (prilog 3.3). Njihov je zadatak da prošire listu – da smisle makar jedno zanimanje koje će, po njihovom mišljenju, biti potrebno u budućnosti. Treba da smisle naziv zanimanja, da objasne kako se obavlja i kome je to zanimanje potrebno. Na kraju svi učenici, odnosno predstavnici grupa – zavisno od oblika rada za koji ste se odlučili, jer ovu aktivnost učenici mogu raditi samostalno, u paru ili u grupama – predstavljaju zanimanja koja su odabrali.

Kao **alternativne aktivnosti** (zamjenu i/ili dodatak ponuđenim aktivnostima u sva tri razreda), predlažemo vam kratke filmove koji mogu biti odlična podloga za razgovor o značaju razvoja kreativnosti.¹⁷

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=UFnqd8jamrkhttps://www.youtube.com/watch?v=RwGlaCTnNys>

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

III ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

U situacijama u kojima učenici na najrazličitije načine ispoljavaju kreativnost, veoma je važno da ih ohrabrite i pohvalite. Takođe je važno da vaše poruke podstreka i pohvale budu jasne, da je jasno na koja se i kakva ponašanja/mišljenja/aktivnosti učenika odnose. Time im pojašnjavate šta to znači biti kreativan i kako se to pokazuje i postiže. Reagujte svrhovitom pohvalom i na najmanji znak njihove kreativnosti – pojedinačne ili grupne.

Pr. 1. Slušajte pažljivo, ovo je zanimljiva ideja, prijedlog.

Pr. 2. To zvuči zanimljivo, reci mi nešto više o tome.

Pr. 3. Nikada nijesam razmišljala o tome na taj način. Kako dobra ideja!

Usmjeravanje

Učenicima treba slati povratnu informaciju koja ih usmjerava – pokazuje im kako se još njihova kreativnost može ispoljiti, kako se može primijeniti u novoj situaciji.

Pr. 1. Stručnjaci preporučuju da uvedete neku promjenu u svakodnevni život, npr. da perete zube lijevom rukom (rukom koju obično manje koristite)! Šta mislite, zašto je to korisno?

Pr. 2. Kad smo opušteni, imamo više asocijacija, novih ideja. Šta mislite, zašto?

Pr. 3. Kako se osjećaš kada ostali prihvate i pohvale tvoju neobičnu ideju?

Korigovanje

Koliko je važno pohvaliti i usmjeriti učenike u kreativnom radu, toliko je važno i budnim praćenjem aktivnosti korigovati njihovo ponašanje. Ovim porukama učenicima pomažete da prepoznaju da neko njihovo ponašanje niti doprinosi njihovoj kreativnosti, niti podstiče druge da budu kreativni. Podjednako je važan i drugi dio ove poruke – uvijek postoje načini da isprave takvo ponašanje, čineći tako nešto dobro za svoju kreativnost i kreativnost drugih.

Pr. 1. Pravilo je da ne procjenjujemo koje ideje su dobre, a koje ne. Sve ideje su dobrodošle. Šta bi se desilo da nema novih ideja?

Pr. 2. Ideje se ne čuvaju u tajnosti. Pokažimo to svima. Zašto je to dobro?

Pr. 3. Ines, pokušaj da se uključiš u grupu. Podstaći će te ideje drugih.

*Strpljenje je važno da bi mogao
da se strpiš na razne uslove.*

(Irena, IV1)

R4

SAMO-
KONTROLA

SAMOKONTROLA

Existența unei discipline te ajută să realizezi ceea ce îți propui să faci. Dacă nu ai disciplină, nu poți realiza nimic. Este important să ai disciplină, să te ajute să realizezi ceea ce îți propui să faci.

Nu te lăsa să te lăture de alții. Fă-ți propriile planuri și realizează-le.

Realizează-ți planurile și nu te lăsa să te lăture de alții.

Realizează-ți planurile și nu te lăsa să te lăture de alții. Fă-ți propriile planuri și realizează-le.

Realizează-ți planurile și nu te lăsa să te lăture de alții. Fă-ți propriile planuri și realizează-le.

Realizează-ți planurile și nu te lăsa să te lăture de alții. Fă-ți propriile planuri și realizează-le.

TEORIJSKI BLOK ZA NASTAVNIKE

Samokontrola podrazumijeva snagu volje, disciplinu, strpljenje, savjesnost. Riječ je o *svjesnom* naporu da upravljamo sobom i svojim ponašanjem kako bismo postigli cilj koji je za nas, kratkoročno ili dugoročno, koristan: da održimo pažnju uprkos ometanjima, da se uzdržimo od snažnih trenutnih želja, od „jakih“ riječi, da obuzdamo snažna neprijatna osjećanja, da realno planiramo i ostvarimo planirano.

Samokontrola traži mentalni, fizički i emocionalni napor, puno vježbanja i ponavljanja. Važan je i osjećaj mjere ili umjerenosti, jer previše samokontrole može dovesti do iscrpljivanja. Samokontrola nije izolovana osobina i vještina i ne može se razvijati izolovano. Njen razvoj potpomažu druge socijalne i emocionalne vještine: tolerancija, empatija, optimizam, pravičnost i sl. Na isti način, i samokontrola utiče na njih.

Samokontrola nije isto što i poslušnost. Poslušno dijete slijedi ono što mu kažu odrasli. To nije dovoljno da ono razvije samokontrolu. Kad ovlada njome, u skladu sa svojim uzrastom, djetetu nijesu potrebna stalna usmjeravanja i nadzor drugih. Poslušno dijete se ponaša dobro dok je pod nadzorom odraslih, a kada toga nema, lako odustane od takvog ponašanja.

ŠTO NAUKA KAŽE O SAMOKONTROLI?

Zone mozga koje su odgovorne za funkcije samokontrole (prefrontalni korteks) ne postižu punu zrelost ni do kraja adolescencije.

Stoga ne čudi podatak da je baš nedostatak samokontrole, uprkos razvijenim intelektualnim sposobnostima, uzrok mnogih problema u životu mladih: impulsivno i rizično ponašanje, nerealne procjene i odluke, nekritička podložnost uticaju drugih. Ipak, sazrijevanje moždanih zona nije jedini preduslov za razvoj samokontrole – ona se razvija u interakciji neuroloških procesa i svih iskustava koje doživljavamo.

Među djecom postoje velike individualne razlike kad je riječ o samokontroli. Jedan četvorogodišnjak može sačekati na slatkiš poslije ručka, a drugi će ga zgrabiti i pojesti odmah. U poznatom eksperimentu¹⁸, istraživač je ponudio djeci uzrasta 4–5 godina da sami odluče: ili da odmah pojedu jedan kolačić, ili da dobiju dva kasnije, pod uslovom da odustanu da pojedu ovaj jedan odmah.¹⁹ Unutrašnji konflikt ove djece – pojesti kolačić odmah ili odložiti to zadovoljstvo – zahtijeva strpljenje i samokontrolu. Neka djeca tog uzrasta već mogu sebi postaviti cilj: dobiću dva kolačića ako odolim, ako sačekam.

ZAŠTO JE SAMOKONTROLA VAŽNA?

Na osnovu brojnih istraživanja koja su sprovedena u prethodne dvije decenije, zaključuje se da djeca koja uspješno ovladavaju samokontrolom, u odnosu na ostale svoje vršnjake, imaju veće šanse da:

- budu akademski uspješna;
- imaju bolje fizičko, mentalno i socijalno zdravlje;
- grade i održavaju bolje međuljudske odnose;
- doprinesu razvoju društva u kojem žive.

¹⁸ *Maršmelou (Marchmallow) test (Test s puslicama)* – eksperiment koji je šezdesetih godina prošlog vijeka izveo psiholog Volter Mišel na Univerzitetu Stenford, SAD.

¹⁹ Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=Yo4WF3cSd9Q>. Snimak se ne odnosi na originalni, već na ponovljeni eksperiment.

Važan nalaz skorašnjih istraživanja (Duckworth, Seligman, 2017)²⁰ jeste da je samokontrola bolji prediktor uspjeha u školovanju, fizičkog i mentalnog zdravlja, karijere i nivoa prihoda nego opšta intelektualna sposobnost (IQ).

SAMOKONTROLA SE RAZVIJA, PODSTIČE I UČI

Razvoj samokontrole zavisi od sredine i nekih genetskih faktora. Do uzrasta od oko 10 godina, djeca prvo ovladaju kontrolom nad tijelom i pokretima, a zatim postepeno nad osjećanjima i ponašanjem. Osim toga, tada mogu da razumiju posljedice ponašanja i da prave izbore, npr. da se udalje od situacije koja ih frustrira, umjesto da se ljute. Treba ih uvijek pohvaliti/nagraditi za takvo ponašanje.

Djeca uzrasta 10–12 godina još bolje razumiju svoja osjećanja i osjećanja drugih (empatija). Korisno je podsticati ih da preispituju što ih to dovodi do gubitka strpljenja, samokontrole. Pohvalite ih kad uspiju da se uzdrže od nepoželjnog ponašanja jer su bolje promislili.

U ranoj adolescenciji (13–17 godina) djeca su sposobna da kontrolišu većinu svojih postupaka. Pomažemo im kada ih podstičemo da promišljaju o dugoročnim posljedicama. Važan aspekt razvoja samokontrole jeste sposobnost planiranja i ostvarivanja vlastitih planova.

U razvoju samokontrole posebno je važna uloga odraslih – *učenje po modelu*. Očekujući od djece da ovladaju kontrolom nad sobom, i roditelji i nastavnici često propuštaju da im pojašnjavaju što sve znači samokontrola – u kojim se sve situacijama ta vještina koristi, kako se uvijek bava, zašto je korisna. Samokontrola ne počinje da se razvija polaskom u školu. Topla i sigurna porodična atmosfera, s jasnim pravilima i granicama, mnogo je povoljnija za razvoj samokontrole nego ambijent u kojem

se brzo smjenjuju „toplo-hladne“ promjene, gdje pravila nijesu tako jasna i često mogu biti protivurječna.

KAKO VI KAO NASTAVNIK/ NASTAVNICA STVARATE USLOVE ZA RAZVOJ SAMOKONTROLE UČENIKA?

Razumijete razvojne potrebe i mogućnosti djece. Djeci mlađih uzrasta pomozite da prvo steknu kontrolu nad sopstvenim tijelom i pokretima (npr., da mirno sjede, da se opuste, da sačekaju svoj red da nešto kažu, da ne ugrožavaju prostor drugih itd.). Neka za željena ponašanja uvijek dobiju pohvalu. Nešto kasnije, za djecu je korisno da uočavaju razloge zbog kojih su nestrpljiva, gube kontrolu, kao i da znaju koje su posljedice. Važno ih je podstaći da razmisle prije nego što nešto urade, posebno kada su uzbuđeni, ljuti, uznemireni. Pohvalite ih kada uspiju u tome. U ranoj adolescenciji, bolje se razumiju emocije, posljedice vlastitih postupaka, a odmakao je i moralni razvoj. Odrasli pomažu adolescentima tako što im predočavaju dugoročne posljedice nekih ponašanja, ali na iskren i strpljiv način. Na ovom uzrastu i uskraćivanje (kao način korigovanja nepoželjnog ponašanja) bolje se razumije i bolje djeluje.

Koristite potencijale svakog predmeta. Može li se poreći da učenje matematike razvija preciznost, strpljenje, ljubav prema istini, disciplinu, podnošenje neuspjeha? Ako odlučite da preispitate potencijale ostalih predmeta, krenite redom i neminovno ćete doći do zaključka: nastavnici treba da planiraju i u nastavi koriste vaspitne potencijale svih predmeta. Radeći tako, vi učenicima šaljete poruku da su i vama ove vrijednosti i vrline važne, a ne samo predmetni saržaji. Kroz proces nastave učenicima treba stalno pomagati da razumiju da je npr. matematika korisna za njihov karakter, a to se odnosi i na druge predmete.

20 Duckworth, A.L., Seligman, E.P. (2017). The Science and Practice of Self-Control. Dostupno i na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5626575/>

Kad jednom počnete da planirate i ove ciljeve, uočićete da vaši časovi obiluju mogućnostima da vaspitno djelujete u tom pravcu. Primjeri su interakcije s učenicima i između samih učenika, kao i različite teme koje pokreću nastava književnosti, nauka, umjetnost, filmovi. Primjera radi, učenici tada uviđaju koje sve „strategije“ koriste različiti likovi, ili njihovi vršnjaci iz učionice, kako bi postigli bolju samokontrolu. Važno je podsticati ih da zapažaju, razmišljaju i govore o tome.

Vi ste model. U učionici su očekivane situacije koje izazivaju snažna i neprijatna osjećanja, neželjene reakcije ili riječi. Stoga ste vi stalni model učenicima kako u takvim situacijama treba reagovati. Ako jasno kažete da niste zadovoljni ili da ste ljuti zbog nečega što se dešava u učionici, a zatim objasnite na kakav način prevladavate to osjećanje i nastavite da radite, vi ste učenicima pokazali model – nešto što i oni mogu da nauče da rade. (Npr.: *Kad govorite svi uglas, meni to mnogo smeta jer me ne čujete. Umjesto da i ja vičem na vas, napravimo pauzu od 10 sekundi i onda nastavljamo.*” Ili: *I kada govorim mirnim glasom, mogu da kažem sve što želim.*) Bilo da izlažete, postavljate pitanja, slušate učenike, šaljete im povratnu informaciju, šalite se, vi ste – svjesno ili manje svjesno – model za strpljenje i samokontrolu.

Govorite pozitivnim jezikom u komunikaciji s učenicima. Riječi, boja i ton glasa, kao i poruke koje im šaljete, mogu biti snažan model za razvoj vrijednosti i vrlina učenika. Posebno važna „alatka“ su vaše jasne i blagovremene povratne informacije učenicima o njihovom ponašanju. (Vidjeti primjere za povratne informacije na strani 74)

Atmosfera u učionici. Jasna i dogovorena pravila, kao i ukazivanje na njihovo kršenje, obezbjeđuju priyatnu, sigurnu atmosferu u učionici. To, s jedne strane, smanjuje napetost i frustraciju – jer smanjuje broj izazova za nekontrolisano ponašanje. S druge strane, stvarajući takav ambijent, pokazujete učenicima što im donosi strpljenje i samokontrola: saradnju, međusobnu

pomoć, prijatna osjećanja, dobro druženje, zdrav smijeh. Odgovarajućim porukama (vidjeti blok s povratnim informacijama nastavnika) podstičite učenike da i sami doprinose tome. Ako im jasno predočite vaša očekivanja (npr. u pogledu discipline, poštovanja reda), učenici znaju što je poželjno i što se od njih očekuje. Mnogi od njih će to pokušavati da slijede, češće nego kad im se takva očekivanja ne saopšte.

POSMATRANJE, PRAĆENJE RAZVOJA STRPLJENJA I SAMOKONTROLE UČENIKA – PODSJETNIK

Ovi primjeri će vam olakšati da pratite ponašanja učenika koja ukazuju na samokontrolu. Navedene su osnovne karakteristike samokontrole, koje se nalaze i u listu za praćenje (str. 199).

Rad na času:

- dolazi na čas s potrebnim priborom za rad;
- može da usmjeri pažnju na zadatak i održava je, čak i kad je zadatak izazovan i traži vrijeme;
- u stanju je da više puta pokuša da riješi zadatak, ako griješi;
- pamti i slijedi uputstva nastavnika, nije ga/ je potrebno stalno podsjećati;
- prelazi na rad odmah, umjesto da odlaže, odugovlači.

Odnosi s vršnjacima i odraslima:

- *uglavnom je strpljiv/strpljiva i pažljiv/pažljiva prema drugima, čak i kada nije dobro raspoložen/raspoložena;*
- *uspije da ostane relativno miran/mirna čak i kada drugi svojim ponašanjem provociraju suprotnu reakciju;*
- *dozvoljava drugima da govore, ne prekida ih, ne upada u riječ;*
- *poštuje dogovorena pravila.*

AKTIVNOSTI ZA I CIKLUS

Predložene aktivnosti možete povezati i realizovati zajedno s obrazovnim ciljevima u toku nastave svih predmeta (Maternji jezik, strani jezik, Fizičko vaspitanje, Muzička i Likovna kultura, itd.), na odmorima, u predasima između aktivnosti, na izletima.

Postoji i mnogo svakodnevnih „neplaniranih“ trenutaka u nastavi koje možete iskoristiti u istu svrhu. Svaka igra koja podrazumijeva pravila izvrsna je prilika da djeca uvježbavaju strpljenje, samokontrolu. Sve situacije kad čekaju u redu, ili čekaju na svoj red da govore, čute dok drugi govore, poštuju dogovor da ne dižu ruke dok svi ne dobiju vremena da pažljivo razmisle – prilike su da ih pohvalite što su uspjeli da kontrolišu sebe.

Aktivnosti za razvoj samokontrole nijesu „za jednokratnu upotrebu“. Potrebno je mnogo ponavljanja i uvježbavanja da bi se učvrstilo željeno ponašanje učenika. Neophodna im je i vaša pohvala za sve u čemu uspijevaju, kao i usmjeravanje kako da budu uspješniji. U odjeljku *Povratne informacije nastavnika i razvoj vrijednosti, vrlina i vještina* učenika, koji se nalazi na kraju ovog poglavlja, predstavljeni su primjeri poruka kojima djeci dajete povratnu informaciju o njihovom radu i ponašanju. Važno je da u tim porukama koristite riječ strpljenje (za djecu mlađeg uzrasta – I ciklus), odnosno samokontrola (za stariju djecu).

Predstavljene su samo neke od aktivnosti u širokoj lepezi onih koje služe uvježbavanju samokontrole. S vremenom ćete osjetiti što učenici vole da rade i procijeniti koje su aktivnosti najdjelotvornije. Ponavljajte ih! Neke aktivnosti su zahtjevne – odlučite da li ćete ih i kada koristiti kao izazov.

* * *

I RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razvijati kontrolu tijela, pokreta, osjećanja,
- razvijati pažnju, koncentraciju.

Trajanje: 5–20 min

Materijal: uobičajeni školski materijal (olovke, papir, boje), CD s muzikom/muzika s radija

Aktivnost 1 – Kuc-kuc!

I vi i djeca držite u rukama olovke ili štapiće. Prvo ćete olovkom o klupu kucnuti vi, a odmah zatim i oni.

Kada svi dobro ovladaju ovom aktivnošću, možete je učiniti složenijom. Pozovite ih da budu pažljivi i slijede uputstvo: kada vi kucnete olovkom jedanput, oni kucnu dva puta. Slijedeći korak: ako vi kucnete dvaput, oni će jedanput.

Umjesto olovke, mogu udarati dlanom o klupu ili tapšati rukama. Ritam se može učiniti još složenijim/zahjevnijim. Na kraju vježbe, recite im koliko su bili strpljivi; pohvalite ih kad treba. Naglasite im: kad svi zajedno rade – to je **timski rad**.

Aktivnost 2 – Pleši, pleši, pleši!

Pustite muziku i izvodite jednostavne plesne pokrete. Pozovite djecu da vas pažljivo gledaju i da izvide iste pokrete. Nakon 30 sekundi, izdvojte jednu učenicu ili učenika koji će nastaviti da zadaje pokrete uz muziku, a ostali neka ga slijede. I tako redom.

U nastavku možete uvesti ulogu „sudije“ i saopštiti pravilo: svako ko tačno ne slijedi pokrete, izlazi s podijuma i nastavlja da gleda ostale. Učenici koji zadaju pokrete smjenjuju se svakih 30 sekundi, tako da svi dobiju šansu da

se pokazu u toj ulozi, a igra dobija na dinamici. Pohvalite maštovitost u zadavanju pokreta (**kreativnost**).

Aktivnost 3 – Gašenje svjećica

Kada je potrebno da učenicima pomognete da se smire i opuste, pripreme se i koncentrišu za novu aktivnost, korisne su kratke vježbe disanja. Recite im da podignu jednu ruku tako da bude u visini lica i rašire prste. Neka zamisle da su njihovi prsti – svjećice na torti. Svi zajedno naglas broje od jedan do pet. Onda duboko udahnu i dugim duvanjem gase jednu po jednu svjećicu. Kad ugase jednu svjećicu, savijaju prst tako da su na kraju svi prsti skupljeni u šaku. Početi od palca. Pitajte ih kako se osjećaju na kraju vježbe i jesu li bili strpljivi.

Aktivnost 4 – Mirišem cvijet

Ova vježba opušta djecu i pogodna je za izvođenje poslije neke naporne aktivnosti. Djeca treba da zamisle da u ruci drže cvijet koji najviše vole; zatvorenih očiju udišu kroz nos njegov miris, duboko i polako, usta su zatvorena. Onda polako izdišu, s otvorenim ustima. Vježbu treba da ponove pet puta. Pitajte ih: *Kako se sada osjećate?*

Aktivnost 5 – Dan/noć

Pokažite djeci dvije slike – jedna predstavlja dan, a druga noć. (Ili im možete prethodno dati manje kartone da na njima sami izrade crteže na temu dana i noći.) Dajte im instrukciju: kad vi podignete jednu sliku, oni treba glasno da kažu „dan“, odnosno „noć“. Dozvolite im da probaju par puta ovu aktivnost. Možete im dati i suprotnu, zahtjevniju instrukciju: kad pokažete sliku dana, oni treba da kažu „noć“, a na sliku noći – „dan“.

Aktivnost 6 – Zamrzni se – odmrzni se!

Emitujte im kratke muzičke isječke ili ih odsvirajte na nekom instrumentu. Djeca se

kreću u ritmu muzike – brzo do veoma sporo. (Ako u učionici nema dovoljno prostora, pokrete mogu izvoditi sjedeći, samo s uzdignutim rukama.) Kad muzika prestane, djeca moraju ostati u položaju u kojem su se zatekla – „zamrznuti se“ – nekoliko sekundi. Kad muzika ponovo zasvira, „odmrznu se“ i kreću u ritmu muzike. Birajte različite ritmove tako da navedete djecu da se kreću vrlo brzo, ali i vrlo sporo. Ponavljajte aktivnost dok ne ovladaju ritmom i pokretima.

Drugi dio igre je zahtjevniji. Možete ga nadovezati na prvi dio ili ostaviti za kasnije, kad djeca budu već dovoljno ovladala prvom vježbom. Sada će im biti potrebno više samokontrole i pažnje: na brzi ritam treba da se kreću sporo, a na spori – brzo.

Aktivnost 7 – Kad si srećan...!

Ova poznata dječja pjesma vrlo je korisna za razvoj kontrole pokreta i koordinaciju pažnje i pokreta.

Kao varijaciju, možete im ponuditi igru koja se sastoji u tome da učenici dodirnu dio tijela koji počinje istim slovom kao riječ koju izgovarate (npr. golub – glava; ugao – uho, usta; leptir – lice, leđa itd.).

Aktivnost 8 – Prepoznavanje osjećanja

Svi likovi iz priča i pjesama koje se na času obrađuju prilika su da se razgovara o osjećanjima: da ih učenici prepoznaju i daju im odgovarajuće nazive, da objašnjavaju zašto su se osjećanja javila, da uočavaju kako se i zašto mijenjaju, da govore o svojim osjećanjima u sličnim situacijama... Prepoznavanje, imenovanje osjećanja jedan je od bazičnih elemenata emocionalne inteligencije i empatije, kao njenog elementa koji se razvija već kod djece ovoga uzrasta.

Korisno je i da vježbaju da izrazom lica predstavljaju osjećanja u nizu (svaki izraz zadrže desetak sekundi, onda prelaze na drugi): npr. tužan – plačljiv – ljut – iznenađen

– radoznao – nasmijan – zadovoljan... Niz se može izložiti i u obrnutom smjeru (zadovoljan – nasmijan – radoznao ... tužan).

Časovi likovnog su pogodni da na njima učenici crtaju i slikaju likove iz priča i njihova osjećanja, ili osjećanja koja su navedena u gornjem nizu. Onda „tužni lik“, držeći svoj crtež ispred sebe, može da priča s „nasmijanim“ ili nekim drugim likom o tome kako se osjeća i zašto. Cilj je da se neprijatno osjećanje ublaži, npr. da „nasmijani lik“ uspije postepeno da nasmije „tužnog“.

* * *

II RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *razvijati kontrolu tijela, osjećanja i pažnju,*
- *praviti izbore i predviđati posljedice izbora.*

Trajanje: 5–20 min

Materijal: uobičajeni školski materijal (olovke, papir, boje)

Aktivnost 1 – Dišem kao medo

Ova vježba disanja pomaže opuštanju i smirivanju djece, pa je možete organizovati nakon aktivnosti koja ih je zamorila ili su bili nezadovoljni, nemirni. Recite im da svako treba da zamisli da je medvjed koji spava dubokim zimskim snom u svojoj jazbini. Mogu i da zažmure dok im opisujete aktivnost, da se bolje unesu u igru. Udišu kroz nos, zadrže vazduh dok vi brojite 1-2-3, onda polako izdišu (3-2-1). Vježbu treba ponoviti bar tri puta. Dok vježbaju, mogu slušati neku laganu, umirujuću instrumentalnu muziku.

Aktivnost 2 – Dišem kao zeko

Objasnite djeci da tri puta uzastopno kratko udahnu vazduh kroz nos, a onda slijedi jedan polagani, duži izdah kroz nos. Tako njuška zec – kada miriše mrkvu ili druge zečeve. Ovo će im pomoći da se opuste.

Aktivnost 3 – Moja definicija

Uz vašu pomoć, učenici izrade poster (npr. na času likovnog) u obliku polukruga (prečnika oko 50 cm), koji je iz centra zamišljene kružnice, dijagonalno, podijeljen na tri jednaka dijela (kao lepeza). Još je bolje ako se na polukrug nakači kartončić koji služi kao kazaljka i može da se pokreće lijevo-desno. U lijevom dijelu je sličica kornjače, u centralnom – raspoloženog dječaka ili djevojčice, a u desnom – tigra. Lijevi trougao označava sporost, nedostatak energije, desni brzinu, napetost, nervozu, a srednji dobru energiju i opuštenost. Poster stoji na zidu i služi za „mjerenje“ energije u učionici. Na primjer, kad kod djece primijetite umor, pad energije ili nezadovoljstvo, možete ih pozvati da kažu kako trenutno radi njihov „motor“ (što pokazuje kazaljka) i što bi željeli kako bi povećali energiju, odnosno smirili napetost.

Jednostavnija varijanta: na zidu su tri crteža – kornjača, djevojčica/dječak, tigar. Kada ih pozovete, djeca prstom pokažu jednu od slika i pravac u kojem bi željeli da promijene energiju (lijevo, desno).

Aktivnost 4 – Gdje stanuje moj mir?

Ova aktivnost može se raditi na času likovnog, a može biti i tema za priču, sastav. Djeci pomaže da stvore mentalnu predstavu ili sliku mjesta na koje mogu „otići“ kada se osjećaju tužno, uznemireno, ljutito. Pomaže im da uče kako da sami sebe utješe i smire.

Recite im da nacrtaju mjesto, stvarno ili zamišljeno, na kojem se oni osjećaju lijepo, smireno, sigurno. Može im koristiti ako prije crtanja sjednu, zažmure i prvo zamisle takvo mjesto.

Podstaknite učenike da opisuju svoja mirna mjesta. Što je slično, a što različito? Recite im da u mislima uvijek mogu poći tamo kad im je teško. Mogu biti korisna i pitanja: *Kako tamo miriše? Što tamo čuješ, koje zvukove... pjesmu, melodiju?* Crteži mogu ostati na zidu, da ih učenici gledaju.

Aktivnost 5 – Ne budi zmaja dok spava!

Ova igra je zgodna za dvorište, prirodu i čas fizičkog. Kažite djeci da zamisle da žive u jednom dalekom selu. Zmaj je zarobio selo i ljudi ne mogu da izađu iz njega. Plaše se zmaja jer on bljuje vatru, ali jedino oni mogu da ga otjeraju i tako spase selo. Da bi to postigli, moraju da ga uhvate na spavanju i uplaše. To će učiniti tako što će stati u niz poređani po visini i svi uglas viknuti „Buuuuu!” – time će otjerati zmaja, ali je pritom važno da zapamte: sve dok se ne poređaju po visini i ne formiraju pravilnu liniju, ne smiju da pričaju, da se guraju, gundaju, jer će se zmaj probuditi i njihov plan će propasti! Objasnite im da je važno da budu nečujni, da im pokreti budu lagani, a tek na kraju mogu da viknu složno, iz sve snage. Ponavljanjem igre, biće sve uspješniji. Pohvalite njihovo strpljenje i **timski rad!**

Aktivnost 6 – Likovi iz priča

Razgovarajte s učenicima o likovima iz književnih djela koja se čitaju na časovima književnosti. To je dobar način da ih podstaknete da bolje prepoznaju vlastita osjećanja i osjećanja drugih (**empatija**), da razmisle kako bi se oni u sličnim situacijama osjećali i ponašali, da razumiju zašto bi se tako ponašali.

Razgovarajte o svakom osjećanju: *Kako se lik osjeća? Što vidiš na njegovom licu? Pokaži kakvo je tvoje lice kad se tebi to desi. Kada ti se to ili nešto slično desilo?*

Kad se ukaže prilika, važno je postaviti i pitanje da li je taj lik razmislio prije nego je nešto uradio ili rekao. *Da li je postojao i drugi izbor? Je li bio strpljiv? Koje još osobine lik ima?*

Aktivnost 7 – I što bi bilo onda?

U ovoj aktivnosti nema tačnih i pogrešnih odgovora. Učenici vježbaju da obrazlažu svoje izbore, da budu maštoviti, **kreativni**. Važno je da što bolje argumentuju svoje odgovore i da se suoče s posljedicama tih izbora. Posebno je važno da slušaju druge, da uoče čime sve ostali učenici obrazlažu svoje izbore. Pitajte ih:

- *Da li biste radije skočili u bazen pun čokolade ili u bazen s vodom? I šta bi bilo onda?*
- *Da li biste za kućnog ljubimca radije imali dinosaurusu ili krokodila? I šta bi bilo onda?*
- *Da li biste prije poljubili žabu ili zagrlili ajkulu? I šta bi bilo onda?*
- *Da li biste radije pojeli jedno kinder jaje, ali odmah, ili biste sačekali da ručate, pa da dobijete dva? I šta bi bilo onda?*

Aktivnost 8 – Kako zvuče riječi?

Izaberite jednu neutralnu riječ, neki uzdah, jednostavnu onomatopejsku riječ, npr.: *oh... av... mjaau...* Zadatak je da učenici tu riječ izgovaraju mijenjajući ton, tako da izraze različita osjećanja – ljutito, radosno, uzbuđeno, tužno. *Reci „oh” ljutito..., sad reci tužno... itd.* Vježba se može izvoditi pojedinačno, ali i u paru. U tom slučaju, jedno će zadatu riječ izgovoriti u radosnom, a drugo u tužnom tonu. Neka više puta mijenjaju „uloge”. Važno je da djeca prvo razmisle što će izvesti i da budu strpljiva dok drugi izvode aktivnost.

Aktivnost 9 – Poster

Da bi učenici mogli da razviju različite vještine, veoma je važno da im pomognete da prepoznaju jasne *modele* ponašanja – vašeg, vlastitog ili neke treće osobe – u kojima se te vještine ispoljavaju. U svim prethodnim aktivnostima ukazivali ste im na značaj strpljenja, kao i na ponašanje koje od njih očekujete. Preporučujemo da izradite poster s porukama o strpljenju i da mu obezbijedite

vidno mjesto u učionici. Ovo su neke od poruka koje zajedno s učenicima možete dopuniti novim primjerima:

- *Strpljenje je kad čekam u redu.*
- *Strpljenje je kad malo razmislim, pa tek onda kažem.*
- *Strpljenje je kad čekam da moj drug nešto kaže i ne prekidam ga.*
- *Strpljenje je kad slušam ono što nastavnica priča.*
- *Strpljenje je kad mogu mirno da sjedim.*

* * *

III RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *ovladavati kontrolom tijela i pokreta,*
- *uvježbavati neverbalni govor u funkciji samokontrole.*

Trajanje: 5–20 min

Materijal: uobičajeni školski materijal (olovke, papir, boje), CD s muzikom/muzika s radija

Aktivnost 1 – Zamisli balon i naduvaj ga

Ovo je vježba disanja i opuštanja. Izvodi se tako što vi djeci demonstrirate duvanje zamišljenog balona, a oni vas pažljivo prate i slijede vaše radnje. Izvadite „balon“ iz džepa, zatim to rade učenici, onda stisnutu šaku prinesete ustima, to isto rade i oni, duboko udahnute i počinjete da duvate, polako, postepeno, a oni to rade za vama. Kako „balon“ raste, tako se šaka širi sve dok se potpuno ne otvori – „balón“ je naduvan. Onda se „balón“ postepeno izduvava, šaka se polagano skuplja. Ponavite cijelu aktivnost pet puta da bi se tijelo opustilo.

Aktivnost 2 – Slušaj tišinu!

Uvedite učenike u aktivnost tako što ćete im najaviti jedan neobičan zadatak.

Možete im reći: *Sada se svi morate potpuno umiriti jer moramo svi zajedno da napravimo nešto posebno. Naš zadatak je da proizvedemo – tišinu! Kome odgovara, može da zatvori oči.*

Onda im kažite da dobro paze – da bi mogli da čuju tišinu! To traje tridesetak sekundi. Svaki zvuk koji čuju treba i da zapišu. Na kraju će svi čitati svoje zapise i govoriti o tome što su sve čuli u tišini. Pohvalite ih za dobar **timski rad** – ako nijesu ometali tišinu. Obavezno ih pohvalite i za **kreativnost** – jer su stvarali tišinu.

Aktivnost 3 – Mjesta za osjećanja

Učenici stoje u krugu. Zadatak je da različitim pokretima pokažu ljubav drugima, a da to urade bez riječi. Dajte im vremena da osmisle svaki pojedinačni prikaz. Neka to prvo rade cijelim tijelom (položajem tijela), zatim rukama, pa licem, očima, pa ustima. Pitajte ih: gdje osjećate ljubav? Objasnite im da treba da pokažu neki dio tijela.

Aktivnost se nastavlja tako što djeca, na isti način, pokazuju bijes, ljubomoru, dosadu.

Aktivnost 4 – Likovi iz priča

Kao u istoimenoj aktivnosti predviđenoj za prethodni razred, koristit ćete likove iz priča koje učenici čitaju kako bi ih podstakli da bolje prepoznaju osjećanja drugih i svoja osjećanja (**empatija**) i suočili sa sopstvenim ponašanjem u situacijama koje treba da razumiju i da se prema njima odrede.

Razgovarajte o određenom liku, osjećanju koje su kod njega prepoznali, o okolnostima u kojima se nalazi i kako se u tim okolnostima ponaša, je li im bliska ta situacija, kako bi se oni u njoj osjećali i ponašali. Postavljajte im što više pitanja koja zahtijevaju uživanje, prepoznavanje osjećanja, razmišljanje o

postupcima i njihovim posljedicama. Npr.: *Kako se on (lik) osjeća? Što „vidiš“ na njegovom licu? Pokaži kakvo je tvoje lice kad se tebi to desi. Kada ti se to ili nešto slično desilo? Je li on (lik) dobro razmislio prije nego što je to rekao/uradio? Što je još mogao da uradi? A zašto bi to bilo bolje?*

Ova je aktivnost veoma dobra za razvijanje empatije, za razumijevanje vlastitih i tuđih osjećanja, ali i za propitivanje postupaka i ponašanja.

Aktivnost 5 – Muzika osjećanja

Aktivnost organizujte na času Muzičke kulture, koristeći instrument (bubanj, klavir) ili snimak klasične muzike sa CD-a. Kažite učenicima da ćete im odsvirati/emitovati neko osjećanje (radost, tugu, ljubav...), ali im nećete reći koje je osjećanje u pitanju. Kada odslušaju prvo izvođenje, učenici pojedinačno imenuju osjećanja koja su „čuili“. Neka pokušaju da objasne po čemu su prepoznali to osjećanje – pomozite im u tome. Vjerovatno će imati različita tumačenja, pa je i to dobar povod za razgovor.

Aktivnost zatim ponavljajte na isti način, izvodeći muzičke priloge za različita osjećanja.

Aktivnost 6 – Gumica za osjećanja

Izložite učenicima slike lica na kojima se prepoznaju različita osjećanja i stanja. Nemojte im pokazati sve odjednom, već slike izlažite jednu za drugom: ljutnja/bijes, nezadovoljstvo, strah, razočaranost, iznenađenost, ljubomora, dosada, gađenje i sl. Djeca mogu sama nacrtati slike na času likovnog, a možete koristiti i fotografije iz novina, s interneta.

Prvi zadatak je da imenuju osjećanje (*Koje je ovo osjećanje?*), a zatim treba da i sami naprave isti izraz lica. Neka svaki izraz zadrže desetak sekundi – tada im recite da „izbrišu“ to osjećanje, da im lice bude mirno, da se opuste. I taj izraz neka zadrže desetak sekundi. Potom se prelazi na sljedeću sliku i osjećanje. U ovoj igri dolazi do izražaja kreativnost – ukažite im na to.

Aktivnost 7 – Zamrzavanje-odmrzavanje

Učenici se udobno smjeste na svojim stolicama, naslone se, opuste. Recite im da sada treba da budu maštoviti. Neka zatvore oči i zamišljaju da se polako zamrzavaju i postaju tvrdi kao led. Treba da osjete da su im svi mišići jako zategnuti – prvo oni na nogama (polako), pa na stomaku, lijevoj, desnoj ruci, vratu. U tom položaju će ostati dok vi izbrojite do pet. Onda počinju polako da se „tope“ – prvo vrat (zastanu), pa lijeva ruka i tako redom.

Aktivnost 8 – Lavirinti

Pronađite na internetu sheme različitih lavirinata, odaberite i istampajte one koji su prilagođeni uzrastu djece. Nalazeći izlaz iz lavirinta, učenici uvježbavaju strpljenje, koncentraciju, vizuelno-motornu koordinaciju, razvijaju sposobnost rješavanja problema. Ovu aktivnost možete proširiti upotrebom onlajn lavirinta, a možete je koristiti i za takmičenje u strpljenju, na nivou odjeljenja ili škole.²¹

Aktivnost 9 – Lako kao pero!

I ovo je aktivnost u kojoj se učenici mogu takmičiti u strpljenju, kontroli pokreta, preciznosti i tiskom radu. Treba im reći na što da paze. Podijele se u dva tima i svaki tim dobije po jednu plastičnu kašičicu i kuglicu od pamuka (može i kliker). Onda se učenici iz istog tima dijele u dvije grupe koje treba da stanu jedna naspram druge (obezbijedite im dovoljno prostora). Takmičenje počinje tako što iz oba tima istovremeno kreće po jedan učenik/učenica koji treba da dođe do drugog člana svog tima noseći kašičicu s pamučnom kuglicom/klikerom u ustima i da mu je preda. Kuglica se potom predaje sljedećem paru iz tima. Pobjednik je tim koji brže završi, s tim da svi članovi tima treba da budu uključeni u igru. Timovi imaju pravo da prije početka dogovore strategije, ali moraju poštovati pravila igre.

²¹ Ideju za ovu aktivnost dala nam je učiteljica Dušanka Vujičić (OŠ „R. Žarić“, Nikšić). Može se vidjeti na: <http://suncokrili.jimdo.com/aktuelnosti> (Moje vrijednosti i vrline, Radionica – Samokontrola)

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

I ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Kad učenicima uputite pozitivnu reakciju na ponašanja koja ukazuju na njihovu samokontrolu (u ponašanju, govoru), time osnažujete njihovo uvjerenje da oni TO MOGU. Pomažete im tako da imaju osjećanje kontrole nad onim što rade – svjesni su toga, a vremenom postaju svjesni i kako to utiče na druge oko njih. Na isti način im mogu pomoći i slične poruke njihovih vršnjaka.

Pr. 1. Bili ste pažljivi, strpljivi, poštovali ste pravila i to vam je pomoglo. Bravo i za timski rad!

Pr. 2. Mirno ste čekali da vas prozovem. To se zove strpljenje!

Pr.3. Ko je (koji tim je) danas bio šampion strpljenja? Zašto?

Usmjeravanje

Kad šaljete povratne informacije kojima usmjeravate učenike, važno je da budete jasni u svojim komentarima. Učenici treba da razumiju zašto im strpljenje, samodisciplina, samokontrola koriste – i sada i u mnogim situacijama koje će se tek desiti – kao i da ove vještine ne koriste samo njima, nego i drugima oko njih.

Pr. 1. Da niste polako hodali dok ste nosili pamučnu kuglicu, ona bi odletjela. Zato zapamtite – sporost može biti korisna! Što mislite, kada još, u kojim situacijama?

Pr. 2. Kad postavim pitanje, a vi se malo strpite i ne podižete odmah ruku, onda svi imaju vremena da razmišljaju.

Pr. 3. Kad naučimo ove vježbe disanja, onda ih uvijek možemo koristiti da se opustimo, da se bolje osjećamo i povratimo energiju. I to je strpljenje!

Korigovanje

Dešavaće se da kod nekih učenika uočite nedostatak strpljenja i samokontrole, što utiče i na njih same i na druge oko njih. Tada im povratnom informacijom ovoga tipa pomažete da razumiju uticaj onoga što rade, a zatim i da shvate da postoje načini da isprave ponašanje.

Pr. 1. Jeste li zapazili da se danas niste smijali kad neko pogriješi? Što mislite, kako se čovjek osjeća kad mu se neko podsmijava?

Pr. 2. Branko, maloprije si jako gurnuo Miloša i on je pao. Što bi sad trebalo da uradiš?

Pr.3. Danas sam mnogo puta morala da vam kažem da ne razgovarate dok ja govorim. Hoćemo li se dogovoriti da se to više ne dešava?

RADIONICE ZA II CIKLUS

IV RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati zašto je samokontrola važna u situacijama jakih osjećanja,
- iskusiti uticaj (ne)učtivih riječi na osjećanja sagovornika,
- predvidjeti situacije u kojima mogu primijeniti samokontrolu u govoru.

Trajanje: 45 min

Materijal: flomasteri ili kreda, flipčart ili tabla, balon, izreke o samokontroli (prilog 4.1)

Aktivnost 1 – Uvodna vježba (5 min)

Naduvajte balon ili recite nekome od učenika da to uradi. Pitajte učenike što bi se desilo kada biste nastavili da duvate. Zatim možete postaviti pitanje: *A što bi se desilo kada biste potpuno naduvan balon odjednom otpustili?* Treba da uoče da bi nam balon izletio iz ruke i nastavio nekontrolisano da se kreće.

Nastavite razgovor: *Kad bi ovaj balon bio osoba, kakva bi to osoba bila?* (Treba da prepoznaju da je ta osoba npr. ljuta, bijesna). *Zašto? Šta ljuta osoba radi? Kako govori – koje riječi koristi?*

Aktivnost 2 – Ispeci, pa reci! (30 min)

Dok učenici sjede, obratite se nekom od njih i zatražite da vam nešto doda: *Ana, molim te, dodaj mi tvoju svesku!... Hvala, Ana!* Obratite se još nekolicini učenika na isti način. Osmotrite ophođenje učenika i da li u odgovoru koriste riječ „izvolite“, ali nemojte komentarisati. To neka bude uvod u aktivnost.

Napišite na tabli ili na flipčartu sljedeće izjave: *Neću! ... Ne dam! ... Daj mi to! ... Gubi se! ...*

Prethodno treba da se dogovorite s nekom učenicom ili učenikom dobrovoljcem (ali tako da ostali ne čuju) da napisane izjave pročita ljutitim tonom i gledajući u nekog. Učenici treba da opišu kako se osjećaju kad im se neko obraća na takav način.

Potom ih podijelite u parove. Zadatak svakog para jeste da ove izjave pretvori u učtive. Kad završe, parovi saopštavaju svoja rješenja; ako je potrebno, koriguju ih. Onda ponovo govore o osjećanjima koja u njima bude ovako izmijenjene izjave.

Rezimirajte aktivnost i pozovite učenike da objasne koje su koristi od učtivog govora (smirujemo negativna osjećanja, izbjegavamo raspravu, sukob, pokazujemo **empatiju**, **toleranciju**, poštovanje).

Možete im postaviti pitanja: *Ko u ovim situacijama ima samokontrolu? Kako to znamo? Koja je korist od toga?*

Aktivnost 3 – Analiza izreka (10 min)

Pitajte učenike na koje ih situacije iz njihovog iskustva podsjećaju sljedeće izreke. U kojim situacijama ih mogu primijeniti?

- *Lijepa riječ gvozdena vrata otvara.*
- *Samokontrola počinje od usta.*
- *Mozak slabo radi kad su stisnute pesnice.*
- *Ispeci, pa reci!*

* * *

V RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumjeti da ako odlože neku želju, mogu postići još vredniji cilj,
- prepoznati osobine i ponašanja koja im pomažu da odole iskušenjima i odlože želje.

Trajanje: 45 min

Materijal: film *Maršmelou test*, laptop i projektor, flomasteri ili kreda, flipčart ili tabla, izreke (prilog 4.1)

Aktivnost 1 – Analiza filma (20 min)

Pogledajte zajedno film *Maršmelou test*²² (5 min). Prethodno im objasnite da je to eksperiment i recite im kakav je zadatak „učiteljica“ (eksperimentator) postavila pred djecu. Skrenite im pažnju da pažljivo prate film.

Nakon filma povedite razgovor:

- Kakva ste sve ponašanja djece zapazili? Oko čega se neka djeca „muče“ i zašto? Kako se ponašaju druga djeca?
- Koje biste osobine pripisali djeci koja mogu da izdrže 15 minuta i ne pojedu kolačić, a onda zauzvrat dobiju dva? A kako biste nazvali ponašanje druge djece na filmu?
- Kako se zove osobina ljudi koji drže riječ, drže se dogovora? (Ukažite im na osobine odgovornog i **poštenog** ponašanja.)

Zapišite sve riječi koje učenici navode – strpljenje, volja, disciplina, samokontrola; ako neku propuste, navedite je vi.

Postavite im i sljedeća pitanja: Mislite li da osobe s jakom voljom, koje mogu da sačekaju, odupru se iskušenju, bolje prolaze u životu?

²² Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=QX_oy9614HQ.

Zašto? Da li biste vi željeli da imate jaku volju?...

Na kraju, rezimirajte aktivnost; saopštite im da su naučna istraživanja pokazala da djeca koja imaju dobru samokontrolu imaju više šansi da uspiju u životu.

Alternativna aktivnost

Ako nemate mogućnost da projektujete film, ponudite učenicima basnu *Kornjača i zec* (prilog 4.2), ili neku drugu odgovarajuću priču koja govori o strpljenju, samokontroli. Povedite razgovor s učenicima: *U čemu se ogleda samokontrola kornjače? Zašto je ona stigla prva? Koje su joj sve osobine pomogle?*

Aktivnost 2 – Posmatranje ponašanja (15 min)

U ovoj aktivnosti učenici se usmjeravaju na sebe i svoje ponašanje, razmišljaju o tome i to saopštavaju. Recite im da nastavljaју rečenice:

- *Ja sam nestrpljiv/nestrpljiva kada... (opis ponašanja, više primjera),*
- *Teško mi je da budem smiren/smirena kada... (opis ponašanja, više primjera).*

Podijelite ih u male grupe; neka razmjenjuju tehnike koje su im pomogle da budu strpljiviji, smireni.

Navedete i vi nekoliko situacija u kojima vam nije lako da budete strpljivi, ali tada koristite neke modele ponašanja koji vam pomažu da prevladate problem. Primjeri:²³

Ja osjetim da gubim strpljenje kad svi pričaju uglas. Umjesto da vičem na vas kad se naljutim, ja izbrojim u sebi do pet i smirim se. Onda mirno kažem što mislim... Nekad mi pomogne kad udahnem duboko i izdahnem, nekoliko puta. Kad moram dugo da čekam u nekom redu – u prodavnici, kod ljekara – nije mi lako, ali koristim vježbe opuštanja: zatvorim oči i duboko dišem jedan minut i to mi pomogne da smanjim nervozu.

²³ Ovakav pristup se zove modelovanje ponašanja.

Na kraju im postavite pitanje: *Da li vas roditelji vole i kad vam ne ispune neku želju?* Recite im da razmisle o odgovoru koji su dali. Na koji ih zaključak taj odgovor upućuje?

Aktivnost 3 (10 min)

Izložite učenicima unaprijed pripremljen poster s porukama koje se odnose na samokontrolu. Cilj je da im se predoče ili modeluju ponašanja i osobine karakteristične za strpljenje i samokontrolu.

Za mene je samokontrola kad...

- *mirno čekam da dođe moj red da govorim i ne nerviram se.*
- *poštujem pravila kad igram neku igru s drugovima.*
- *se kontrolišem, a to mi pomogne da ne radim stvari zbog kojih se mogu kajati.*
- *ne bacam smeće van kante, čak ni kad me niko ne vidi.*
- *se kontrolišem, pa se manje prepirem i svađam.*
- *ja odgovaram za ono što kažem i učinim.*
- *mogu da ne jedem slatkiše svakoga dana/u svako doba.*
- *znam dobro da isplaniram kako da trošim džeparac da mi on dovoljno dugo traje.*
- *sam u stanju da se koncentrišem iako je oko mene bučno.*
- *ponavljam nešto iz početka, ako nijesam zadovoljan kako mi ide.*

Učenici čitaju, komentarišu, prepoznaju situacije i strategije koje sami koriste.

U nastavku aktivnosti, ukažite im na osobine i ponašanja koja podržavaju **strpljenje** i **samokontrolu** (pravičnost i **poštenje**; **tolerancija**; razumijevanje drugih – **empatija**; neagresivno ponašanje; odgovornost; planiranje; koncentracija; učenje na greškama).

* * *

VI RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *prepoznati osjećanja i ponašanja u situacijama kad imaju/nemaju samokontrolu,*
- *procijeniti nivo vlastite samokontrole u definisanoj situaciji.*

Trajanje: 45 min

Materijal: tabla/flipčart, kreda/flomaster

Aktivnost 1 – Vježba (5 min)

Uradite s učenicima jednu ili dvije vježbe za opuštanje (možete koristiti vježbe namijenjene I ciklusu).

Aktivnost 2 – Situacija (30 min)

Ispričajte djeci sljedeću priču:

Denis i Maša su na odmoru s grupom učenika. U jednom trenutku se društvo razišlo i njih dvoje su ostali sami. Tada Denis počinje da se podsmijava Maši, naziva je ružnim imenima, komentariše njen izgled i odjeću. Maša ne zna kako da reaguje. Što bi ona trebalo da uradi?

Recite učenicima da malo razmisle o toj situaciji, svako za sebe i bez glasnih komentara. Dok saopštavaju odgovore, zapisujte ih na tabli. Vjerovatno će reakcije učenika biti takve da ćete moći da ih podijelite u dvije grupe:

Savjetuju Maši da koristi samokontrolu (npr. mirno se udalji od Denisa; kaže nekom od odraslih što joj se desilo; izbroji do pet, kaže Denisu kako se osjeća i ode, i sl.).

Izostaju savjeti vezani za samokontrolu (npr. uzvрати Denisu ravnom mjerom, zaprijeti mu, brizne u plač, ošamari ga i sl.).

Pokrenite razgovor o datoj situaciji:

- *Kako se Maša osjećala dok joj se Denis obraćao?*
- *Što mislite, šta je Maša prvo pomislila da uradi, kako da odvraći Denisu? Maša je vjerovatno bila ljuta, bijesna, razočarana – i to je prirodno. Zato joj je vjerovatno prvo palo na pamet da uzvraći Denisu istom mjerom, da mu se osveti, udari ga, ili da u svojoj nemoći počne da plače. Zamislimo da je postupila tako – što bi se onda desilo?*
- *Ako je Maša uspjela da kontroliše svoje ponašanje, kako se potom osjećala?*
- *Što djeca poput Denisa ne mogu, ili ne umiju da urade? Što u ovoj situaciji nije **pošteno**?*

Učenici će kroz diskusiju sigurno projektovati vlastite stavove i izbore – pomozite im da ih prepoznaju, da zaključie kakva ponašanja

proizvode i da sagledaju posljedice tih ponašanja.

Aktivnost 3 – Druga perspektiva (10 min)

Pozovite učenike da odgovore na sljedeća pitanja kako bi situaciju opisanu u prethodnoj aktivnosti sagledali i iz drugih perspektiva:

- *Kako bi ova situacija izgledala da su u pitanju bila dva dječaka – na primjer, slabiji i jači?*
- *Da li se ova situacija razlikuje od situacije u kojoj se sve odvija između dvije djevojčice? Po čemu?*
- *Jesu li vam poznate situacije u kojoj se djevojčica na ovaj način ruga dječaku?*

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

II ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Kad učenicima uputite pozitivnu reakciju na ponašanja koja ukazuju na njihovu samokontrolu (u ponašanju, govoru), time osnažujete njihovo uvjerenje da oni TO MOGU. Pomažete im tako da imaju osjećanje kontrole nad onim što rade – svjesni su toga, a vremenom postaju svjesni i kako to utiče na druge oko njih. Na isti način im mogu pomoći i slične poruke njihovih vršnjaka.

Pr. 1. Lijepo vas je bilo čuti dok govorite „hvala“, „izvoli“, „izvini“! To su korisni i lijepi maniri, a ne koštaju mnogo, je li tako?

Pr. 2. Hvala vam za današnji rad! Mislim da ste pokazali što možete – kad hoćete!

Pr. 3. Lijepa riječ i gvozdena vrata otvara. To se danas ovdje dobro vidjelo.

Usmjeravanje

Kad šaljete povratne informacije kojima usmjeravate učenike, važno je da budete jasni u svojim komentarima. Učenici treba da razumiju zašto im strpljenje, samodisciplina,

samokontrola koriste – i sada i u mnogim situacijama koje će se tek desiti – kao i da ove vještine ne koriste samo njima, nego i drugima oko njih.

Pr. 1. Čini mi se da se svako od nas dobro osjećao dok smo se zahvaljivali jedni drugima.

Pr. 2. Ko čeka – dočeka! Jeste li se uvjerili da je to korisno? Zašto?

Pr. 3. Što mislite, kad će vam sljedeći put koristiti ovakvo strpljenje? U kojoj situaciji?

Korigovanje

Dešavaće se da kod nekih učenika uočite nedostatak strpljenja i samokontrole, što utiče i na njih same i na druge oko njih. Tada im povratnom informacijom ovoga tipa pomažete da razumiju uticaj onoga što rade, a zatim i da shvate da postoje načini da isprave ponašanje.

Pr. 1. Umjesto da pucamo kao baloni, bolje je da na vrijeme zaustavimo duvanje!

Pr. 2. Svima bi nam bilo ljepše u ovoj učionici kad bismo češće govorili – Hvala! Izvini! Molim te!

Pr. 3. Koja bi bila ljubazna riječ koju bi sada mogao da kažeš Maši? Ili da uradiš neku lijepu stvar...?

RADIONICE ZA III CIKLUS

VII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumjeti kako samokontrola sprečava nekontrolisano i štetno ponašanje,
- prepoznati tehnike/strategije za jačanje samokontrole.

Trajanje: 45 min

Materijal: tabla/flipčart, kreda/flomaster; priča (prilog 4.3)

Aktivnost 1 – Vježba (5 min)

Izdvoje se dva dobrovoljca, stanu jedan naspram drugog i zauzmu pozu koju žele. Važno je da stanu tako da ih ostali učenici

mogu dobro vidjeti. Objasnite im pravilo: *moraju* da ostanu u toj pozi, ne smiju da naprave nijedan pokret, čak ni mišićima lica. Kad učenici zauzmu pozu, vi kažete: *Pokreni se!* To ih može navesti da se nesvjesno pokrenu, ali je tada pravilo prekršeno. Samokontrola zahtijeva jaku koncentraciju!

Aktivnost 2 – Situacija (40 min)

Pročitajte priču *Kompjuterska bajka – moj prozor u svijet*. Povedite razgovor o temama koje ova priča pokreće i podstaknite učenike da budu aktivni u raspravi:

- *Koje poruke šalje ova savremena bajka? Na koje probleme ukazuje?*
- *Da li je Albert uspio i zašto? Što mu je pomoglo?*
- *Da li je otkrio neku novu vrijednost u životu? Što je shvatio, naučio?*
- *Da li vi/vaši vršnjaci imate neke sličnosti s junakom ove priče? U čemu ste slični?*

- *Uspijevate li da ne postanete „robovi” kompjutera, telefona? Kako? Kako se borite protiv toga – koje strategije koristite?*
- *Čemu sve danas djeca/ljudi robuju? Kako se to odražava na njihov život – do čega to dovodi u porodici, grupi prijatelja, društvu? A ko ima koristi od tog „robovanja”?*

Na osnovu poruka iz priče, učenici sastavljaju poruke sebi i svojim vršnjacima. Mogu da koriste i kombinuju izreke (prilog 4.1), da otpjevaju poruke (Primjer: *Kontroliši sebe, a ne kompjuter tebe...*) i sl.

* * *

VIII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *razumjeti da im samokontrola pomaže da samostalno odlučuju i postižu ciljeve,*
- *samouvjereno izraziti vlastiti stav kojim se rukovode u toj namjeri.*

Trajanje: 45 min

Materijal: tabla/flipčart, kreda/flomaster; izreke

Aktivnost 1 – Ogledalo (5 min)

Učenici stoje u parovima, okrenuti jedno prema drugom. Jedan član para zadaje pokrete na licu, a drugi treba da ih imitira – kao u ogledalu. Vježba se radi bez riječi. Poslije par minuta, uloge se zamijene.

Zadatak je izazovniji ako se zadaju i pokreti tijela.

Aktivnost 2 – Moje nade, moji snovi (35 min)

Povedite razgovor tako što ćete svima postaviti pitanja:

- *Ko sve sada utiče na vas? Koji su uticaji dobri za vas, a koji možda i nijesu?*
- *Da li se ponekad osjećate kao „ lutka na koncu” – neko ti diriguje kako da se ponašaš, a ti ne možeš da se odupreš iako znaš da to nije dobro za tebe? Koje su to situacije? (Npr. nagovara te da se sami provozate kolima).*

Ako ne uspijevaju sami, pomozite im da razgraniče uticaje koji su dobri za njih i njihov razvoj od onih koji nijesu. Razgovarajte s učenicima i o tome zašto nije dobro biti pasivan, nemoćan na neke uticaje, npr. „dirigovane” postupke, nagovaranje na rizično ponašanje i sl. Pojasnite im razloge što ubjedljivije, ako procijenite da je potrebno.

U nastavku aktivnosti učenici rade individualno, zapisujući kratke odgovore u sveskama.

- *Koje su tvoje nade i snovi u životu? Izaberi jedan san.*
- *Što već sada možeš da uradiš da bi se makar malo približio/približila tome što želiš? (Treba da govore o kratkoročnim ciljevima, npr. da naučim..., da uradim...)*
- *Ko ti može pomoći u tome?*
- *Da li ćeš nečega morati i da se lišiš da bi ostvario/ostvarila svoj san? Jesi li spreman/spremna na to?*
- *Da li će i drugi imati koristi od ostvarenja tvog plana? Ko sve?*

Nakon toga, učenici kratko predstavljaju svoje priče (po redosljedu pitanja). To se može raditi i kao posebna aktivnost (*prezentacije*), za koju treba da planirate 15 minuta.

Aktivnost 3 – Evaluacija (10 min)

Pitanje za sve: *Ima li samokontrole u našim pričama? U čemu se sve ona ogleda?*

Pročitajte im poruku:

Uspjeh u budućnosti jeste igra čekanja: prvo da ostvariš dobar uspjeh, stekneš zanimanje, da budeš strpljiv dok učiš različite vještine, a posebno da budeš uvjeren da će ti sva ta ulaganja donijeti uspjeh.²⁴ (optimizam)

Koja je tvoja poruka sebi na kraju ove radionice?

* * *

IX RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumjeti na kojim osobinama i sposobnostima počiva samokontrola,
- razumjeti koristi od samokontrole za svoj i život drugih oko sebe.

Trajanje: 45 min

Materijal: tabla/flipčart, kreda/flomaster; izreke; priče o uzorima; kopije testa (prilog 4.4)

Aktivnost 1 – Uzori za samokontrolu 1 (30 min)

Unaprijed najavite učenicima da na čas dođu s pripremljenim pričama (usmenim ili pisanim) o ličnostima koje su im uzori strpljenja, samodiscipline, samokontrole. Poželjno je da donesu fotografije ili kratke filmove o tim osobama. Mogu da koriste i izvore s interneta, YouTube-a i sl. Pozovite učenike da prvo kažu koje su im osobe iz njihove porodice uzori i

²⁴ Vidjeti: University of Birmingham, Jubilee Center: The My Character eResources, dostupno na: <http://www.jubileecentre.ac.uk/userfiles/jubileecentre/pdf/My%20Character%20PDFs/Resources/4.%20Patience.pdf>.

zašto. Učenici predstavljaju uzore iz porodice, pokazuju fotografije. Nakon toga predstavljaju druge uzore.

Recite im da se podijele u manje grupe i svima dajte ista pitanja:

- Koje sve osobine posjeduju ljudi s jakom samokontrolom (koje osobine, vrline, vještine)?
- Zašto cijenimo ljude s jakom samokontrolom?
- Životna dob, pol ovih uzora? Što se iz toga može zaključiti?
- Zašto vjeruješ svome uzoru? Zbog čega želiš da slijediš njegov primjer u životu?

Diskutuju unutar grupa, a zatim predstavljaju svoje odgovore.

Aktivnost 2 – Citati (5 min)

Kao uvod u aktivnost, pročitajte učenicima odlomke, ili samo jedan, zavisno od vaše procjene. Možda neko ne zna ko je S. Džobs – objasnite im.

U osnovi, nijesam se vratio u Epl (Apple) da se obogatim. Bio sam jako srećan u životu i već sam bio bogat. Kada sam imao 25 godina, moje bogatstvo je iznosilo oko 100 miliona dolara. Tada sam odlučio da ne dopustim da mi to upropasti život. Nema načina da ikada potrošiš toliko bogatstvo, a ja ne smatram da je bogatstvo nešto sa čime bih dokazao svoju inteligenciju.²⁵ (Stiv Džobs)

Milovan Jančin Vujošević, iz Brskuta, reka je: „Ja sam, tako mi duše, svakoga čoeke moga na mejdan dobit!“ Pitali su ga: „Kako, striko Milovane?“ „Lasno, duše mi! On se najijedi, pa me psuje, skačući i drkteći od ijeda! Ja ne govorim ništa. Kad sjutradan, on ka kvasan, stidi se i kaje od svojije riječi! Eto, ja dobio, a on izgubio! (Iz knjige Primjeri čojstva i junaštva Marka Miljanova)

²⁵ Dostupno na: <http://edukacija.rs/izreke-i-citati/stiv-dzobs>.

Pročitajte i poslovicu: *Strpljenje je često teško, ali su mu plodovi slatki.*

Nakon toga postavite učenicima pitanje i pokrenite kraću diskusiju:

- *Na osnovu ovih primjera, koje sve plodove donosi samokontrola?*

Aktivnost 3 – Samoprocjena (10 min)

Osmislite kratki test za procjenu samokontrole. Neka učenici rade individualno – svako testira vlastitu samokontrolu. Dobrovoljci mogu da saopšte rezultat drugima i navedu što bi željeli još bolje da rade.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

III ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Kad učenicima uputite pozitivnu reakciju na ponašanja koja ukazuju na njihovu samokontrolu (u ponašanju, govoru), time osnažujete njihovo uvjerenje da oni TO MOGU. Pomažete im da imaju osjećanje kontrole nad onim što rade – svjesni su toga, a vremenom postaju svjesni i kako to utiče na druge oko njih. Na isti način im mogu pomoći i slične poruke njihovih vršnjaka.

Pr. 1. Pokazali ste da je moguće pažljivo slušati i biti tolerantan iako je bilo mnogo različitih mišljenja.

Pr. 2. Diskusija je bila živa, ali su svi imali priliku da kažu što misle. Samokontrola nije „ja, pa ja“.

Pr. 3. Što više kontrolišete sebe, manje će vas kontrolisati drugi – danas ste to pokazali na djelu.

Usmjeravanje

Kad šaljete povratne informacije kojima usmjeravate učenike, važno je da budete jasni u svojim komentarima. Učenici treba da razumiju zašto im strpljenje, samodisciplina, samokontrola koriste – i sada i u mnogim situacijama koje će se tek desiti – kao i da ove vještine ne koriste samo njima, nego i drugima oko njih.

Pr. 1. Ne zaboravite poruku: Mnoge dobre stvari u ogromnim količinama budu – loše.

Pr. 2. Kad pokažeš da poštuješ drugog, imaš veće šanse da i drugi tako postupaju prema tebi.

Pr. 3. Pomisli na ljude na koje se ugledaš. Zašto im je samokontrola bila korisna u životu?

Korigovanje

Dešavaće se da kod nekih učenika uočite nedostatak strpljenja i samokontrole, što utiče i na njih same i na druge oko njih. Tada im povratnom informacijom ovoga tipa pomažete da razumiju uticaj onoga što rade, a zatim i da shvate da postoje načini da isprave ponašanje.

Pr. 1. Jeste li zapazili koliko ste danas upadali u riječ jedni drugima? I nervirali se! Što je dogovor za naš sljedeći susret? Koja smo pravila već dogovorili?

Pr. 2. Danas se neko više puta naljutio. A znate za onu izreku: „Ko te naljuti, taj će te lako pobijediti!“

Pr. 3. Jesi li zapazila što se desilo kada si Ružici rekla da...? Koju bi joj ljubaznu riječ sada mogla reći?

”

*Empatija je kada
znaš kako mu je.*

(Maša, IV4)

R5

EMPATIJA

TEORIJSKI BLOK ZA NASTAVNIKE

Empatija je sposobnost razumijevanja emocija i misli drugih ljudi, tj. razumijevanje šta druga osoba osjeća u situaciji u kojoj se nalazi. Šta bih ja osjećala, mislila i uradila kad bih se našla u sličnoj situaciji, ili kako je to biti u „tuđim cipelama?“ – slikovita su pitanja za pojašnjenje ove vještine. Osjećati empatiju prema drugoj osobi ne znači da ćemo zasigurno preduzeti i odgovarajuću akciju, ali nam to svakako pomaže da bolje razumijemo osobu i situaciju, kao i da se u toj situaciji konstruktivnije ponašamo.

Pojam empatije, u današnjem značenju te riječi, prvi je upotrijebio američki psiholog Edvard Tičener (1867–1927), dvadesetih godina dvadesetog vijeka (grč. *en* = u, *pathos* = osjećaj, uživljavanje; *empathia* = „osjećanje iznutra“).

Psiholozi empatiju smatraju bitnom za moralno rasuđivanje. To je veoma važna vještina za zdrav emocionalni i moralni razvoj djece i mladih. Blisko je povezana sa saosjećanjem i moralnim ponašanjem.

Naučno je dokazano da je naš mozak „podešen“ da doživljavamo empatiju. U njemu se, kao i u mozgu primata, nalaze tzv. neuroni ogledala. Oni imaju sposobnost da odražavaju ponašanje i osjećanja druge osobe kao da mi sami to činimo. Zahvaljujući tome, ljudi se međusobno bolje razumiju, uče govor, uče ponašanje putem imitiranja, razvijaju socijalne vještine i **empatiju** (Pešikan, 2018). To ne znači da zahvaljujući ovoj predispoziciji na samom rođenju posjedujemo sposobnost empatije. Empatija se stiče, uči, te je stoga treba podsticati i razvijati. Učenje empatije je

proces koji počinje u najranijem uzrastu. Kao i kod usvajanja i jačanja drugih vrlina, i ovdje je poznavanje emocija i pružanje ličnog primjera (nastavnika/nastavnice, odrasle osobe) od velikog značaja.

Empatija je moguća samo onda kada smo uspješno otklonili sve predrasude prema osobi s kojom komuniciramo, kao i kada smo sposobni da pažljivo, **strpljivo**, saosjećajno saslušamo drugu osobu. Šta slušamo? Slušamo njene misli, osjećanja, shvatamo (često i između redova) koje su njene potrebe, želje, ciljevi, očekivanja, šta je od svega toga zadovoljeno, a šta nije, **i zašto osoba razmišlja, govori, osjeća, ponaša se** baš na takav način. Time toj osobi dajemo mogućnost ne samo da sve to izrazi i donekle olakša sebi, nego i da se približi sebi – da, na neki način, pogleda bolje u sebe ili bolje razumije sebe.

Važno je uočiti još nešto, a to je ono **što se nama samima** dešava u takvim situacijama – tada se mi sami osjećamo sigurnije, samopouzdanije, humanije. Naime, razumijevanje druge osobe smanjuje neizvjesnost, nesigurnost, bojazan, ljutnju i mnoga druga neprijatna osjećanja. To je zato što smo u empatičnom odnosu u stanju da tačnije predvidimo šta će dalje biti, šta će osoba misliti, uraditi, kako će se osjećati.

KOJE SU KORISTI OD RAZVOJA EMPATIJE KOD DJECE?

Istraživanja pokazuju višestruku korist od razvoja empatije. Povećanjem sposobnosti za empatiju djeca:

- se lakše povezuju s drugima;
- ostvaruju više prijateljskih veza u kojima se osjećaju zadovoljno jer im prijatelji uglavnom uzvraćaju na sličan način;
- su uspješnija i zadovoljnija u školi i socijalnim situacijama (školskim i vanškolskim);

- su tolerantnija prema različitostima (npr., polnim, rodnim, kulturološkim i dr.)
- su odgovornija i poštenija prema sebi i drugima;
- bolje razumiju različite ljudske perspektive (kako je to biti u nečijoj koži);
- bolje rješavaju nesporazume i konflikte.

Djeca koja nijesu „naučila“ kako da osjete i pokažu empatiju nerijetko izrastaju u nesaosjećajne, hladne odrasle osobe, a moguće je da budu i konfliktni, nasilni. Takva djeca često nailaze na teškoće u stvaranju i održavanju kvalitetnih, zdravih veza s drugima, jer niti prepoznaju niti razumiju emocionalna stanja drugih ljudi, a samim tim i ne saosjećaju s njima.

KAKO MOŽETE PODSTICATI EMPATIJU KOD UČENIKA?

Empatija se stiče, razvija, ali ako dijete nema prilike da je vidi oko sebe (kod odraslih i vršnjaka koji ga okružuju), ako nema prilike da proširuje razumijevanje empatije, da je samo iskazuje, praktikuje, empatija može i venuti, kao lijepa biljka koja se ne njeguje. Stoga je veoma važno znati da ambijent u učionici koja njeguje odnose pune empatije između učenika i nastavnika, kao i među učenicima samim, stvaraju i nastavnici i učenici. Takva učionica je izuzetno stimulativna za rad i učenje.

Navodimo nekoliko savjeta i primjera aktivnosti kojima možete podsticati razvoj empatije kod učenika.

Sigurnost svih u učionici. Jasna i dogovorena pravila ponašanja i rada, definisana uz aktivno učešće učenika i već na početku godine, služe kao osnov za izgradnju povjerenja i sigurnosti za sve u učionici.

Nastavnik/nastavnica kao model. Vi ste stalno model učenicima. I kad vam se čini da učenicima „ne šaljete“ vaspitne poruke – vi ih šaljete, čak i ako ćutite. Kada je riječ

o empatiji, bićete im dobar model ako iskazujete saosjećanje i poštovanje, ako u svim situacijama pokazujete spremnost da saslušate i razumijete druge, u učionici i u školi – u komunikaciji s učenicima, kolegama, roditeljima.

Koristite vaspitne momente u nastavi. Rad i interakcije s učenicima obiluju momentima, planiranim ili neplaniranim, koji imaju snažan vaspitni potencijal. Možete, na primjer, iskoristiti situaciju koja se upravo desila, ili temu koju obrađujete na času (npr. lik iz književnog djela), da učenicima pojasnite osjećanja koja su se pojavila u datoj situaciji; podstaknite ih da razmisle o tim osjećanjima i kako bi se osjećali u istoj ulozi. Time ćete im omogućiti da iskuse drugu perspektivu i kako je biti na nečijem mjestu.

Ukazujte na zajedničke vrijednosti i potrebe. Razlike u učionici su prirodne i ne treba ih gušiti, ali je jednako važno ukazivati učenicima na sve ono slično što ih povezuje (npr. zajednička igra, hobi; zajednički cilj; poštovanje pravila).

Razgovarajte o različitostima. To učenicima pomaže da razumiju da su različitosti normalne i da nijesu same po sebi loše. Posebno je važno da se takve diskusije odvijaju u sigurnom ambijentu – uz uvažavanje mišljenja i osjećanja drugih (**tolerancija**).

Lični primjeri. Kao što je dobro da djeca od roditelja čuju i neke njihove, lične priče, tako i učenicima veoma koriste lične priče vas, nastavnika (npr. kako ste se ponašali u određenoj situaciji), naravno, ako sami odlučite da to podijelite.

Stvarajte mogućnosti saradnje. Kada učenici rade zajedno na dobro osmišljenim zadacima i projektima ili igrama (**timski rad**), motivacija da postignu zajednički cilj ojačava njihovu povezanost. Radeći zajedno, učenici dijele osjećanja i razmišljanja i, što je posebno važno, uče kako da rješavaju nesporazume i konflikte.

EMPATIJA I CILJEVI NASTAVE

Prilikom planiranja ciljeva predmetnih programa možete predvidjeti razne aktivnosti koje pomažu razvijanju empatije. U različitim oblastima nastave uočavaju se vaspitni momenti koji se mogu iskoristiti za razvoj mnogih poželjnih osobina, pa tako i empatije.

Primjer: Maternji jezik²⁶

Likovi iz književnih djela. Podstičite učenike da prepoznaju osjećanja i motive; sagledavaju različite perspektive.

Definisanje empatije. Pitajte učenike što je za njih empatija, kako bi je definisali. Koliko učenika uspijeva u tome? Pomozite im da to bolje razumiju.

Primjeri za empatiju. Da li učenici mogu da navedu primjere? Usmjerite ih ako u tome sasvim ne uspijevaju.

POSMATRANJE, PRAĆENJE RAZVOJA EMPATIJE UČENIKA

Interpersonalni odnosi – indikatori:

Učenik/učenica koji/koja se ponaša empatično:

- prepoznaje i imenuje emocije;
- prepoznaje osjećanja kod sebe i drugih;
- razumije okolnosti života druge osobe i njena osjećanja u datim situacijama;
- pažljivo, aktivno sluša dok drugi govore;
- izražava pozitivne i negativne emocije na primjeren način;
- druge ne vrijeđa niti ismijava;
- odnosi se s poštovanjem prema vršnjacima i odraslima.

²⁶ Predmetni program za C-S, B, H jezik i književnost nudi obilje sličnih obrazovnih ishoda.

AKTIVNOSTI ZA I CIKLUS

Empatija je kao mišić koji se može jačati već kod djece ranog uzrasta. Predložene aktivnosti su ideje koje možete realizovati u različitim momentima redovne nastave. One su takođe i podsticaj da sami osmislite aktivnosti ili prepoznate situacije u kojima možete razvijati empatiju kod učenika. Pogodne su kako za časove redovne nastave, tako i za vannastavne aktivnosti. Na kraju aktivnosti, u odjeljku naslovljenom *Povratne informacije nastavnika i razvoj vrijednosti, vrlina i vještina učenika*, date su neke smjernice koje vam mogu koristiti. One vam ukazuju na koji način da pohvaljujete, usmjeravate ili korigujete ponašanje učenika kako bi se empatično ponašanje razvijalo i postalo što učestaliji obrazac njihovog ponašanja.

I RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *prepoznavati osjećanja kod sebe i drugih,*
- *imenovati osnovne vrste osjećanja,*
- *učiti da prihvataju sopstvena i tuđa osjećanja.*

Trajanje: 5–20 min

Materijal: hamer, koverta ili listovi A4, emotikoni (prilog 5.1), listovi A4 ili A5, mreža za „kocku osjećanja” (prilog 5.2)

Aktivnost 1 – Pozdrav

Ovu aktivnost možete sprovoditi kad god se ukaže prilika. Na primjer, kad djeca uđu u učionicu, recite nekome od njih: *Zdravo, (ime djeteta)! Kako se danas osjećaš? Pomozite mu/joj da preciznije nazove svoje osjećanje, a ne samo da kaže lijepo ili dobro.*

Na taj način djeca uče da prepoznaju svoja osjećanja i da ih imenuju.

Aktivnost 2 – Osjećanja u džepovima

Napravite veliki poster sa „džepovima“. Moguće je koristiti hamer i na njemu napraviti „džepove“ pomoću papira A4, ili zalijepiti kovertе. Naravno, i drugi kreativni načini su dobrodošli.

Svaki džep označite nekim osjećanjem. Najbolje je nacrtati emotikone ili ih odštampati i zalijepiti (prilog 5.1). Na primjer: srećan/ srećna, tužan/tužna, ljut/ljuta, uplašen/uplašena, zabrinut/zabrinuta, iznenađen/iznenađena, uznemiren/uznemirena).

Unaprijed pripremite papiriće s napisanim imenima učenika – na svakom papiriću po jedno ime.

Po ulasku u učionicu, svako dobija papirić sa svojim imenom. Potom svoju listicu ubacuje u džep koji najbolje opisuje kako se osjeća.

Ova aktivnost je korisna iz više razloga. Osim što djeca na ovaj način uče o osjećanjima, aktivnost će pokazati i kakvo raspoloženje preovladava u odjeljenju. Pomažite im svojim pitanjima, posebno ako vidite da je dijete neodlučno, npr.: *Osjećaš li se ljuto?* ili *Čini mi se da si sada srećan?*...

Aktivnost 3 – Kocka osjećanja

Iskopirajte dovoljan broj primjeraka mreže za pravljenje kocke i podijelite ih učenicima. Prije nego što naprave kocku, na svakoj njenoj stranici treba da nacrtaju po jedno osjećanje. Mogu ih predstaviti smajlicima (emotikonima). Kad završe s crtanjem i naprave kocku, dajte im zadatak: da jedan po jedan bacaju kocku. Ono što učenik/učenica pritom osjeti (to osjećanje) treba da pokaže svojim izrazom lica ili pokretom.

Kroz ovu aktivnost upoznajte učenike s osnovnim emocijama, a to su: radost, ljutnja, tuga, strah, gađenje i iznenađenje.

II RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *izražavati osjećanja na neverbalan i verbalan način,*
- *razumjeti kako se osjećanja smjenjuju,*
- *razumjeti kako mogu uticati na promjenu osjećanja drugih osoba.*

Trajanje: 5–20 min

Materijal: hamer ili flipčart, listovi A4 ili A5

Aktivnost 1 – Tijelo koje govori

Učenici stoje u krugu, a vi im zadajete zadatak:

- *Pokažite nogom: Ljuta sam.*
- *Pokažite očima: Strah me je.*
- *Pokažite rukama: Srećan sam.*
- *Pokažite da vam je dosadno.*
- *Pokažite da ste tužni.*
- *Pokažite da ste iznenađeni.*
- *Pokažite da ste uplašeni.*
- *Pokažite da ste bijesni.*

Nakon toga slijedi razgovor (poželjno je da stoje ili sjede u krugu). Postavljajte pitanja i pomažite da se razvije grupna diskusija:

- *Da li svi koristimo iste pokrete kad izražavamo neko osjećanje? Na primjer, kojim pokretima biste izrazili sreću? A ljutnju, strah...?*

Zaključite: *Vidjeli ste da ista osjećanja pokazujemo na različite načine. Kada vidimo druge, nekad nam je jasno kako se osjećaju, a nekad ih ne razumijemo. Osjećanja možemo pokazivati tijelom, pokretima, ali je važno da i riječima izrazimo kako se osjećamo. Umjesto da*

udaramo, da bacamo svesku, da pravimo štetu, možemo da kažemo kako se osjećamo. Tada će nas drugi još bolje razumjeti.

Zatražite da učenici navedu nekoliko primjera koji potkrepljuju ono što ste zaključili.

Aktivnost 2 – Iz tužnog u srečno²⁷

Na hameru ili flipčart papiru nacrtajte tužno lice djeteta. Zalijepite papir na vidno mjesto, npr. na tablu. Zatim se obratite učenicima: *Pogledajte ovo lice. Šta mislite, zašto je dijete tužno?*

Zapišite njihove odgovore s jedne strane lica. Važno je da se pomenu ne samo materijalne stvari (izgubio je igračku, pokvario se tablet i sl.), već i nematerijalno – događaji i stanja (neko ga je udario, neko je djevojčici rekao da je „slabiji pol“, niko ne želi s njim da se igra, boli ga stomak i sl.)

Zatim pitajte učenike: *Šta mislite, šta može razveseliti ovo dijete?*

Njihova mišljenja/predloge zapisujte na drugoj strani nacrtanog lica. I ovdje je takođe važno da se pomenu nematerijalne stvari.

Nakon razgovora s djecom, prepravite crtež tako da izraz lica bude srećan.

Kroz ovu aktivnost djeca pokazuju šta njih same čini srećnima. Otkrivaju i na koji način svojim djelima i riječima mogu pomoći da se drugi bolje osjećaju.

Aktivnost 3 – Nacrtaj kako se osjećaš

Zadajte djeci zadatak da svi nacrtaju kako se sada osjećaju. Dobijaju A4 ili A5 papir. Od njihovih crteža se potom pravi izložba. Svako predstavlja svoj crtež, kaže šta je nacrtao i kako bi nazvao svoj crtež.

Nakon tog slijedi razgovor. Pitajte ih:

- *Da li vam je bilo teško da prikazete svoja osjećanja?*
- *Ima li na ovim crtežima istih osjećanja? Koja su to?*
- *Uočavate li da je na nekim crtežima isto osjećanje prikazano na različite načine?*
- *Jeste li mogli da pogodite šta čiji crtež predstavlja?*

* * *

III RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *prepoznavati vlastita osjećanja,*
- *prepoznavati osjećanja drugih u datim situacijama („biti u tuđim cipelama“).*

Trajanje: 5–20 min

Materijal: hamer, listovi A4

Aktivnost 1 – Pantomima

Svi učenici stoje u krugu. Dobrovoljac stane u centar kruga i pantomimom pokaže nešto što mu se desilo i kako se zbog toga osjećao. Ostali učenici pogađaju o čemu se radi. Ko pogodi, postaje sljedeći pantomimičar.

Nakon igre pitajte učenike na osnovu čega su pogodili osjećanje. Pokrenite razgovor. Možete ih pitati da li se još nekom od njih desilo nešto slično onome što je „pantomimičar“ pokazao.

- *Kako su se osjećali u toj situaciji?*
- *Da li je osjećanje bilo isto ili drugačije?*

²⁷ Više sličnih aktivnosti može se naći u knjizi J. Vojvode, *To-tolerancija, vodič za odgojitelje, stručne suradnike i roditelje o poučavanju prihvatanja različitosti kod djece predškolske dobi* (Zagreb, 2015).

Aktivnost 2 – Kako bi se osjećao...²⁸

Razgovarajte s **učenicima o osjećanjima, potrebama i brigama drugih. Objasnite im da će u ovoj aktivnosti zamišljati da su u različitim situacijama u kojima se nalaze druge osobe.**

Kako bi se osjećao/osjećala...

- da si novi učenik/učenica u školi?
- da si najomiljenije dijete u odjeljenju?
- da si najneomiljenije dijete u odjeljenju?
- da te neko ismijava ili vrijeđa samo zato što si žensko (jer si „slabiji pol“)?
- da svakog dana dolaziš u školu bez užine?
- da te neko stalno maltretira?
- da nemaš kuću ili sigurno mjesto za život?
- da ti je bilo opasno proći nekom ulicom do škole?
- da si najniže dijete u odjeljenju?
- da si najviše dijete u odjeljenju?
- da ne govoriš dobro C-SBH jezik?
- da ti čitanje teško ide?
- da si najbolji đak u odjeljenju?
- da si u invalidskim kolicima?
- da pomažeš drugovima i drugaricama u učenju?
- da nosiš naočare?
- da ne čuješ dobro ili da uopšte ne čuješ?
- da imaš zanimljivog kućnog ljubimca?
- da si bolestan i da ti je često loše?
- da si najuspješniji u sportu?
- da ti neko ne dozvoljava da se uključiš u igru ili aktivnost zato što si djevojčica/dječak?

Nakon svakog pitanja **učenici odgovaraju, navode** svoja osjećanja u datoj situaciji.

Dajte svakom priliku da odgovara na pitanja. Ohrabrite i one učenike koji nerado govore pred drugima.

Ukoliko se desi da povodom iste situacije učenici navedu različita osjećanja, ukažite im na te razlike i da je potrebno da ih uvažavaju (**tolerancija**). Korisno je da napravite poređenje, npr.: *Isto kao što su neka djeca visoka ili niska, jednog ili drugog pola (djevojčica ili dječak), neki imaju plave ili smeđe oči, neki bolje pjevaju, a neko ne umije da pjeva, ali brzo trči i sl., tako se razlikujemo i po tome kako se osjećamo u nekim situacijama.* Navedite konkretan primjer, npr.: *Vidjeli ste da je neko rekao da bi bio uplašen kad bi bio najmanje dijete u odjeljenju, neko je rekao da bi bio tužan, a nekome bi to bilo potpuno nebitno. Važno je da se razumijemo i da prihvatamo osjećanja drugih. To ćemo najlakše postići ako iskreno razgovaramo o tome.*

Aktivnost 3 – Pogled iz tri ugla

Pokrenite temu vršnjačkog nasilja i pozovite učenike da navedu neke za njih tipične situacije koje su vezane za taj problem. Onda im vi predstavite tri situacije i zatražite da odgovore kako bi se osjećali u tim ulogama:

- vide da jedan vršnjak maltretira drugoga (dječak djevojčicu jer je snažniji; stariji dječak mlađeg);
- oni sami su žrtva maltretiranja od strane vršnjaka;
- oni maltretiraju nekog od svojih vršnjaka.

Porazgovarajte s učenicima o osjećanjima koja vezuju za navedene situacije.

- Koja osjećanja lako prepoznaju, a koja teže?
- Koja su slična – u kojim ulogama?
- Da li je teško uživjeti se u ulogu osobe koja maltretira drugu? Zašto?

²⁸ Više u knjizi *Učionica bez nasilništva* L. A. Bina (Beograd, 2004).

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

I ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Kad želite da pohvalite učenike za ponašanje u situacijama u kojima su pokazali osjetljivost prema drugima, trudili se da razumiju poziciju drugih, učinite to što konkretnije, jasno ukazujući na određene njihove postupke i verbalne reakcije. Takva vaša pohvala pomoći će im da razumiju da je to ponašanje dobro, poželjno, da i drugi (nastavnik, vršnjaci) na takvo ponašanje pozitivno reaguju.

Pr. 1. Zaslužili ste pohvalu što koristite nove riječi za osjećanja, koje ranije niste znali.

Pr. 2. Dobro je što smo govorili i o lijepim i o ružnim osjećanjima. Važno je da budemo iskreni.

Pr. 3. Lijepo je vidjeti kako se trudite da razumijete jedni druge. To će pomoći da se svi osjećaju bolje.

Usmjeravanje

Povratnom informacijom učenicima jasno predočavate zašto osjetljivost prema drugima i razumijevanje situacije u kojoj se nalazi druga osoba pomaže drugima, ali i njima samima. Time im omogućavate da sagledaju i ono što je dobro, i ono što nije, istovremeno im pomažući da prepoznaju nove situacije u kojima je empatija korisna.

Pr. 1. Kada iskreno pričamo o osjećanjima, i prijatnim i neprijatnim, zašto nam to koristi? A zašto nam ne koristi kad krijemo neka osjećanja?

Pr. 2. Kažeš da si nervozna, a meni nije baš jasno zbog čega. Da li bi koristilo da popričamo?

Pr.3. Kad znamo kako je teško trpjeti maltretiranje, što nećemo raditi? A što treba da radimo?

Korigovanje

Neosjetljivost, nedostatak razumijevanja za druge, za položaj u kojem se nalaze, znak je da učeniku/učenici pošaljete poruku da takav odnos nije dobar ni za njega/nju ni za drugu osobu. Važno je da učenik/učenica razumije posljedice svojih postupaka i da zna da postoji mogućnost da ispravi svoje ponašanje, da reaguje na drugačiji način.

Pr. 1. Dino, ranije smo govorili o tome koliko je važno da kažemo kako se osjećamo. Nije u redu što ti je Jasmin sakrio olovku. Ali šta si ti mogao da uradiš umjesto što si ga udario? Hoćeš li to uraditi sada?

Pr. 2. Nađa, što misliš kako se Ivan osjećao kad je vidio da si mu pisala po svesci? Ako želite i dalje da se družite, što ćeš uraditi?

Pr. 3. Primijetila sam da je Ksenija na odmoru bila sasvim sama. Što mislite, kako se osjećala kad je niste pozvali da se igra s vama? Što treba da uradite?

RADIONICE ZA II CIKLUS

IV RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznavati svoja osjećanja i osjećanja drugih (vršnjaka),
- razumjeti kako njihovi postupci i riječi utiču na osjećanja drugih,
- razvijati osjetljivost za posljedice neprihvatljivih ponašanja.

Trajanje: 45 min

Materijal: projektor, laptop, snimak sa YouTube-a

Aktivnost 1 – Ne rugaj se! (10 min)

Recite učenicima da ćete danas govoriti o osjećanjima i analizirati kako ono što kažemo ili uradimo može uticati na osjećanja drugih.

Pogledajte unaprijed pripremljen snimak *Ne rugaj se*.²⁹ Objasnite djeci aktivnost: tokom gledanja snimka, treba da podignu desnu ruku kad ih ono što vide čini srećnim, a lijevu kad ih neki sadržaj čini tužnim. Ako ih ono što vide čini istovremeno i srećnima i tužnima, podižu obje ruke. Savjetujte im da ne gledaju kako reaguju njihovi drugari, već da reaguju onako kako sami misle i osjećaju.

Kad odgledaju snimak, pitajte ih:

- Koji su vas trenuci na snimku rastužili?
- Koji su vas trenuci razveselili?
- Kad ste se u isti mah osjećali i tužnima i veselima? Zašto?

Ako ostane vremena, bilo bi lijepo da pustite snimak još jednom, nakon aktivnosti ili pred kraj časa.

²⁹ Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=4gNtwvvbmXA>.

Aktivnost 2 – Nemoj mi se smijati (35 min)

Kažite učenicima da će glumiti određene uloge nakon što im ispričate situaciju. Upoznajte ih sa zadatkom: *Ispričaću vam situaciju koja se dogodila u prethodnom odjeljenju. Zatim će troje dobrovoljaca da odglumi tu situaciju, a onda imamo jedan poseban zadatak – da priči zajedno promijenimo kraj.*

Zatim nastavljate: *Učitelj je pitao djecu u odjeljenju čega se plaše. Jedan dječak, nazovimo ga Marko, podigao je ruku i rekao: „Mnogo se plašim mraka!” Jedna djevojčica, nazovimo je Mina, rekla je: „Ha, baš si beba! Plašiš se mraka, ha-ha! Koliko ti imaš godina?!” Sva djeca u odjeljenju počela su da se smiju.*

Pitajte: *Šta mislite, kako se osjećao Marko? Ukoliko je potrebno, pomozite pitanjima tipa: Da li je bio tužan, povrijeđen? Pozovite učenike da predlože drugačiji kraj. Npr.: Šta bi mogla da kaže Mina, a da se njen drug ne osjeti povrijeđen? Jedan od predloga jeste da Mina kaže: „I ja sam se nekad plašila mraka, mislila sam da se tu kriju čudovišta, ali sada znam da ona ne postoje.” Ili: „Svi se ponekad plaše, to je u redu. Pokušaj da pobijediš svoj strah.”*

Nakon što osmisle pozitivan kraj, troje djece odglumi cijelu situaciju. Glume učitelja (*Recite mi čega se plašite.*), Marka (glumac podiže ruku i govori: *Mnogo se plašim mraka.*) i Minu (izgovara novu, pozitivnu rečenicu, npr.: *Ne plaši se, upali svjetlo i odmah će ti biti lakše.*)

Poželjno je da još nekoliko grupa od troje djece odglumi situaciju s pozitivnim krajem, ali da svakog puta bude nova pozitivna rečenica.

Komentarišite s učenicima odigrano. Koliko ono što kažemo ili uradimo može uticati na osjećanja drugih? Da li dovoljno razmišljamo o svojim postupcima ili riječima koje upućujemo drugima? Da li zastanemo i razmislimo prije nego što nešto kažemo? Kako nazivamo tu vrlinu? Pitajte da li su čuli za izreku *Ispici – pa reci?* Šta ona znači? (**samokontrola**) Objasnite da i riječi mogu

da povrijede. Razgovarajte s učenicima o važnosti razumijevanja i podrške koju daju jedni drugima.

* * *

V RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznavati osjećanja izražena neverbalnim govorom,
- analizirati osobine i ponašanja osoba koje dobro razumiju osjećanja drugih,
- upotrebljavati odgovarajuće nazive osjećanja.

Trajanje: 45 min

Materijal: Izreke o empatiji (prilog 5.3)

Aktivnost 1 – Detektivi osjećanja (20 min)

Objasnite učenicima da će ovu aktivnost započeti neko od njih, dobrovoljac koji će izaći ispred table. Njegov/njen je zadatak da misli na nešto što mnogo voli da radi, ili da misli na nešto što uopšte ne voli da radi. Mimikom, gestovima, pokretima tijela pokazuje svoja osjećanja, a ostali učenici posmatraju. Kad završi s izvođenjem aktivnosti, učenici pogađaju o kojoj je situaciji i osjećanju riječ. Komentarišu šta su uočili na njegovom/njenom licu, tijelu... Treba da navedu i po čemu su prepoznali određeno osjećanje (osmijeh, otvorene oči, pogled nagore, nadolje, neki pokret tijela).

Preporučljivo je da pozovete još nekoliko učenika i nastavite igru. Kad neko izađe ispred table, možete mu dati instrukciju, ali tako da ostali učenici ne čuju. Npr., možete predložiti: Misli na nešto što te veseli/rastužuje; nešto

što te ljuti/plaši. Važno je da pohvalite učenike svaki put kad prepoznaju neko osjećanje.

Aktivnost 2 – Izreke o empatiji (25 min)

Podijelite učenicima listove s izrekama ili ih projektujte na platnu. Recite im da odaberu izreku koja im se najviše dopada. (Ne moraju svi učenici imati odštampan primjerak, dovoljan je jedan list za njih četvoro.)

Učenici pojedinačno odgovaraju na pitanja:

- Zašto si se odlučio/odlučila baš za tu izreku?
- Da li postoji neka ličnost (savremena ili iz prošlosti; iz filma, sporta, porodice) koja je za tebe primjer osobe koja dobro razumije osjećanja drugih? Kako se to prepoznaje?
- U čemu te ta osoba inspiriše u budućem životu?

Nakon toga, učenici zajedno biraju izreku koja će važiti za njihovo odjeljenje. Mogu je zapisati i istaći na vidnom mjestu u učionici, po želji i ukasiti. Naglasite da će ta izreka biti njihova vodilja, tj. smjernica kako da se ponašaju prema drugima.

* * *

VI RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznavati osjećanja drugih u različitim životnim situacijama,
- analizirati dobre strane osjetljivosti za druge i kako ona utiče na druge,
- izgrađivati rječnik za izražavanje osjećanja.

Trajanje: 45 min

Materijal: projektor, laptop, snimak sa YouTube-a, prazne kartice (bijele ili u boji, za svako dijete po 10), flomasteri (za svakog po jedan)

Aktivnost 1 – Košarka (15 min)

Kažite učenicima: *Hajde da probamo jednu vježbu. Svi ćete zapušiti uši rukama na jedan minut, tako da ne čujete zvukove oko vas. Ja ću vam dati znak kad da sklonite ruke s ušiju. To će biti kad stanem tačno ispred table i podignem desnu ruku. Do tada neka uši budu zapušene.*

Dok učenici budu držali ruke na ušima, vi obavljajte razne radnje, uzimajte stvari iz torbe, pomjerajte usne kao da nešto govorite, lupite ključevima, ispustite olovku i sl. Nakon vježbe razgovarajte s učenicima o tome kako su se osjećali dok nijesu čuli.

- Da li su zamišljali zvuke, ili pokušavali da razumiju šta govorite na osnovu pomjeranja vaših usana?
- Da li mogu razumjeti kako se osjećaju ljudi koji ne čuju?

Pozovite učenike da zajedno pogledate snimak sa YouTube-a *Canadian Tire „Wheels”*³⁰

³⁰ Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=pFuwUiHo-WI>.

Nakon što odgledate snimak, razgovarajte s učenicima. Pitajte ih:

- Kako ste se osjećali dok ste ovo gledali?
- Šta mislite, kako se osjećao dječak u kolicima dok je gledao svoje vršnjake kako igraju košarku?
- Kako se osjećao kad im se pridružio u igri?

Nastojte da uključite što više djece u razgovor:

- Poznajete li nekog vašeg vršnjaka koji je drugačiji od vas?
- Jeste li ikad razmišljali o tome kako žive ljudi koji su drugačiji (npr. koji ne vide, ne čuju)? Ako jeste, na koji način?

Možete ih podstaći pitanjima:

- Kad sretnete osobu koja ne vidi, o čemu razmišljate?
- Kako se osjećate?
- Što biste bili spremni da uradite za tu osobu?
- Da li ta osoba može nešto što vi ne možete?
- Što od nje možete naučiti? (govorićete o **optimizmu**)

Aktivnost 2 – Da sam ja na tvom mjestu (30 min)

Učenici sjede u krugu. Svakome dajte po 10 praznih kartica i flomaster.

Uputite ih u aktivnost:

Sada ću vam pročitati različite situacije u kojima se nalaze neka djeca vašeg uzrasta. Vaš zadatak je da na jednoj kartici napišete kako biste se vi osjećali da se nađete u toj situaciji. Za svaku situaciju koristimo posebnu karticu. Pokušajte da se sjetite različitih riječi za svaku situaciju. Najbolje je da ne gledate šta pišu vaši drugari, nego napišite riječ koju baš vi smislite.

Istaknite kako će ista situacija kod različitih učenika probuditi različita osjećanja, a da su sva osjećanja prihvatljiva, jer svi mi stvari

doživljavamo na različit način (**tolerancija**).

Objasnite im da nakon svake situacije svi treba da podignu svoje kartice s osjećanjima i tek tada pogledaju kartice drugih. Razgovarajte potom o nekim od osjećanja koja su učenici napisali na karticama.

Zajedno nadogradite rječnik za izražavanje osjećanja tako što ćete pokušati da pronađete definicije/objašnjenja za nove riječi.

- *Imali ste mogućnost da „uđete u tuđe cipele“?*
- *Kako je „biti u tuđim cipelama“?*
- *Zašto je važno da se potrudimo da razumijemo emocije drugih ljudi, tj. šta druga osoba osjeća u situaciji u kojoj se nalazi?*
- *Što bi bilo da nema toga?*

* * *

Situacije:

Kako bi se osjećao/osjećala kad:

- *bi se neko grubo šalio na tvoj račun, zbog tvog izgleda?*
- *bi dobila nagradu ili osvojila prvo mjesto na nekom takmičenju?*
- *bi te uvijek posljednjeg birali za neku igru?*
- *bi te neko pohvalio i rekao da si jako dobar u onome što radiš?*
- *bi te neko nazvao pogrdnim imenom, kao na primjer „ćoro“, „štreberu“?*
- *bi ti neko pomogao da riješiš problem koji te već dugo muči?*
- *ti ne dozvoljavaju da se uključiš u igru jer si djevojčica?*
- *niko ne bi želio da se druži s tobom na odmoru?*
- *bi te neko pozvao da se pridružiš grupi u igri?*
- *ne bi imao hrane, pa bi bio prisiljen da prosiš na ulici?*
- *bi te neko držao za ruku ili te zagrlio kad si uplašen ili usamljen?*

Kad učenici prokomentarišu svaku situaciju pojedinačno, nastavljate razgovor postavljajući pitanja:

- *Jeste li primijetili da ima sličnih reakcija na situacije?*
- *Koliko je bilo različitih mišljenja?*
- *Što možete da zaključite iz vaših reakcija?*

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

II ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Kad želite da pohvalite učenike za ponašanje u situacijama u kojima su pokazali osjetljivost prema drugima, trudili se da razumiju poziciju drugih, učinite to što konkretnije, jasno ukazujući na određene njihove postupke i verbalne reakcije. Takva vaša pohvala pomoći će im da razumiju da je to ponašanje dobro, poželjno, da i drugi (nastavnik, vršnjaci) na takvo ponašanje pozitivno reaguju.

Pr. 1. Danas se nijeste smijali tuđim pitanjima i nijeste bili podrugljivi. Očekujem da ćete tako i nastaviti.

Pr. 2. Bio je dovoljan jedan moj pogled pa da shvatite da mi smeta što pričate svi uglas. Odlično ste pročitali moje osjećanje.

Pr. 3. Baš ste se potrudili da oraspoložite Nađu, koja je danas tužna. Vi ste pravi prijatelji.

Usmjeravanje

Povratnom informacijom učenicima jasno predočavate zašto osjetljivost prema drugima i razumijevanje situacije u kojoj se nalazi druga osoba pomaže drugima, ali i njima samima. Time im omogućavate da sagledaju i ono što je dobro, i ono što nije, istovremeno im pomažući da prepoznaju nove situacije u kojima je empatija korisna.

Pr. 1. Važno je da poznajemo svoja osjećanja, a onda i osjećanja drugih. To će nam pomoći da bolje komuniciramo s drugima, da se razumijemo.

Pr. 2. Naše riječi mogu da djeluju kao lijek, ali mogu i da povrijede. Šta raditi da ne povrijedimo druge, njihova osjećanja? Kako se zove sposobnost da kontrolišemo sebe i ono što govorimo?

*Pr. 3. Prije nego što nekog osudite, stavite se u njegovu kožu („u njegove cipele“), da osjetite kroz šta je prošao, pa onda sudite. To je **POŠTENIJE**.*

Korigovanje

Neosjetljivost, nedostatak razumijevanja za druge, za položaj u kojem se nalaze, znak je da učeniku/učenici pošaljete poruku da takav odnos nije dobar ni za njega/nju ni za drugu osobu. Važno je da učenik/učenica razumije posljedice svojih postupaka i da zna da postoji mogućnost da ispravi svoje ponašanje, da reaguje na drugačiji način.

Pr. 1. Što ne želimo da se dogodi nama, ne bi trebalo da radimo drugima. Što ti misliš o tome?

*Pr. 2. U redu je da ti se ne dopada nečija ideja/mišljenje, ali to nije razlog za ismijavanje i ruganje. Svi imamo pravo na svoje mišljenje. To je **TOLERANCIJA**. Šta sada možeš da uradiš?*

Pr. 3. Naš loš postupak može da nam se vrati na isti način... Šta onda?

RADIONICE ZA III CIKLUS

VII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *razvijati osjetljivost na diskriminaciju i njene posljedice,*
- *analizirati zašto ih vršnjaci prihvataju ili odbacuju, kao i osjećanja u tim situacijama,*
- *prepoznavati ponašanja kojima iskazujemo empatiju.*

Trajanje: 45 min

Materijal: štafetna palica (plastična ili kartonska, može od aluminijske ili papirne folije, ukrašena), papirići (1 crni, 4 različite boje za sve učenike u odjeljenju, osim jednog), papiri (veličine A5) za svakog po jedan, šešir/kutija

Aktivnost 1 – Štafeta osjećanja (10 min)

Pitajte učenike da li znaju u kojim se sportovima koristi štafeta. Pitajte ih koja je vještina posebno važna u grupnim sportovima (**timski rad**). Šta tada rade članovi tima?

Recite im da će se u ovoj aktivnosti koristiti neki predmet koji predstavlja štafetnu palicu. Služiće za to da svako podijeli svoja osjećanja s grupom.

Objasnite im pravila: onaj ko drži štafetnu palicu govori o jednom svom osjećanju kojeg se posebno dobro sjeća iz protekle sedmice (Osjećao/osjećala sam...). Svi drugi pažljivo slušaju. Štafetna palica ide od ruke do ruke tako da svi učenici dobiju priliku da podijele osjećanja koja su imali tokom posljednjih nedjelju dana.

Aktivnost 2 – Odbačeni³¹ (35 min)

Dajte učenicima uputstvo da nasumično, ne gledajući, izvuku jedan papirić u boji iz kutije/ kese. Samo jedno od njih izvući će crni papirić. Napomenite im da ne mogu razgovorati, niti odavati boje jedni drugima sve dok im ne date znak (pljesak rukama) da mogu. Na taj znak učenici počinju da traže drugare s papirićem iste boje i tako se okupljaju u jednom dijelu učionice. Posmatrajte što je radio učenik ili učenica s crnim papirićem i koja ga/ju je grupa prihvatila.

Pitajte učenike kako su se osjećali kada su se sreli s ostalima koji su imali istu boju.

- *Kako se osjećao učenik s crnim papirićem? Zašto? (pitanje i za njega i za grupu). Pitajte grupu zašto ga je prihvatila.*
- *Zašto je za tog dječaka/djevojčicu bilo važno da ga jedna od grupa prihvati?*
- *Šta bi bilo da je ostao sam, neprihvaćen?*
- *Kako bi se osjećao?*

Nakon ovog kruga pitanja, postavite im i sljedeće:

- *Znate li situacije iz svakodnevnog života u kojima je neka osoba odbačena?*
- *Kome se to desilo? Zašto?*
- *Kako se osjećaju te osobe (djeca, odrasli)?*
- *Kako biste im vi pomogli?*

* * *

³¹ Prema radu Z. Komesarovića, *Poticanje empatije kod učenika razredne nastave* (2010).

VIII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- procjenjivati uticaj naših riječi i ponašanja na osjećanja drugih,
- imenovati svoja osjećanja, razvijati rječnik emocija.

Trajanje: 45 min

Materijal: papir, stiker papirići za sve učenike

Aktivnost 1 – Kad ti kažem... (30 min)

Podijelite učenike u dvije grupe, A i B. Učenicima iz grupe A na leđa zalijepite stiker papiriće. Važno je da ne mogu da vide što na njima piše.

Na papirićima su poruke poput ovih: *Reci mi da izgledam tužno. Ne obraćaj pažnju na mene. Reci mi da izgledam sjajno. Ponašaj se prema meni kao da sam ti najbolji drug/najbolja drugarica. Ponašaj se kao da sam ti dosadan/dosadna.*

Učenici iz grupe B treba da započnu razgovor s učenicima iz grupe A. Važno je da im objasnite na koji način da vode razgovor. Član grupe B koji prilazi i započinje razgovor prvo treba da pogleda što je napisano na papiriću koji je na leđima učenika/učenice iz grupe A. Njegov ili njen je zadatak da se ponaša u skladu s instrukcijom koja je zapisana.

Npr.: Ukoliko na leđima učenika A piše: *Reci mi da izgledam sjajno*, učenica B započinje razgovor upućujući pohvale na izgled učenika A. Imaju jedan minut za razgovor. Kad se završi vrijeme za razgovor, učenici iz grupe A pokušavaju da pogode šta im je bilo napisano na papiriću na leđima.

Slijedi razgovor o tome kako su se drugi ponašali prema učenicima iz gupe A.

- *Kako su se osjećali učenici prema kojima su drugi bili neprijatni?*
- *Kako su se osjećali učenici prema kojima su drugi bili prijatni?*
- *Da li je učenicima grupe B bilo teško slijediti napisane instrukcije? Zašto?*

Drugi krug pitanja odnosi se na situacije iz života van škole (npr. u porodici – s roditeljima, braćom i sestrama; u dvorištu – s vršnjacima).

- *Kako se ponašate prema roditeljima, a da se oni pritom osjećaju prijatno? (i obratno)*
- *Kako to izgleda s vršnjacima u dvorištu?*

Aktivnost 2 – Emocije (15 min)

Podijelite učenicima papiriće ili stikere. Objasnite im da je zadatak da svako zapiše jednu emociju, a cilj je da sačine spisak sa što više različitih emocija, npr.: ljutnja, ljubomora, strah, sreća... Svaka emocija se zapisuje na posebnom papiriću. Kad zapišu, sve listice se prikupe.

Nakon što ste sakupili papiriće, svako od učenika izvlači po jedan. Tada dobijaju zadatak da izaberu neki stih, osmisle rečenicu, mimiku koja dobro oslikava tu emociju. Vi prvi izvlačite papirić i navodite izreku, stih ili rečenicu. Zatim isto rade učenici.

Aktivnost traje dok ima papirića. Na kraju prokomentarišite zajedno koja se osjećanja najčešće pojavljuju. Da li ih je lako ili teško prepoznati u svakodnevnom govoru, muzici, stihovima? Na koji način oni (učenici) najlakše izražavaju svoja osjećanja?

* * *

IX RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumjeti zašto je traženje podrške i pomoći od drugih važna životna vještina,
- procjenjivati različita rješenja za jedan lični problem,
- bogatiti rječnik za izražavanje emocija.

Trajanje: 45 min

Materijal: papiri (veličine A5), za svakoga po jedan, šušir/kutija

Aktivnost 1 – Ime i moje osjećanje³² (5 min)

Učenici navode svoje ime ili nadimak i svoje trenutno osjećanje ili raspoloženje. Naziv osjećanja treba da počinje onim slovom kojim počinje ime učenika/učenice. Npr.: *Ja sam **S**anja i **s**rećna sam. Ili: **J**a sam **N**ermin i **n**estrpljiv sam.* Osjećanja mogu da se predstave i pokretom, pantomimom.

Aktivnost 2 – Pomoći ću ti!³³ (40 min)

Podijelite učenicima listove papira i recite im da svako treba da zapiše onaj problem koji ga u posljednje vrijeme najviše muči. Svi listovi se sklapaju i ubacuju u šušir/kutiju. Svako će potom izvući po jedan list, s tim da to ne može biti onaj koji je sam ubacio.

Nakon toga, učenici razgovaraju o problemima koje su „izvukli“ kao da su njihovi vlastiti (poželjno je da sjede u krugu).

Navode i kako bi oni riješili taj problem. Važno je da u njihovim odgovorima istaknete ono što doprinosi rješavanju problema. Ukažite im na to koliko je važno da u teškim situacijama potraže pomoć drugih, da se oslone na njihovo iskustvo, znanje. **Optimizam**, vjera u svoje snage i uloženi trud takođe pomaže da lakše savladamo prepreke na koje nailazimo.

Ukoliko nema dovoljno vremena, ne komentarišu svi učenici, ali izvučene listove zadrže i svoje odgovore, kao domaći zadatak, donesu na sljedeći susret (radionica, ČOZ ili neki drugi termin, u dogovoru s vama).

Alternativno – nastavak aktivnosti

(ukoliko odlučite da se više posvetite ovoj temi):

Recite učenicima da na ovakav način bolje razumiju jedni druge i razvijaju empatiju. Pitajte ih kako bi oni definisali empatiju. Ukoliko im je zahtjevno da to urade sami, ponudite im par definicija, a oni neka nastave. Na primjer:

Empatija je kada (ja):

- *razmišljam kako je biti na mjestu druge osobe koja je različita od mene – kako se ona osjeća i šta misli;*
- *razmišljam kako je to biti u nekoj situaciji koja se meni nikada nije desila – kako se ta osoba osjeća i o čemu misli;*
- *osjećam radost kad vidim da je moj drugar uspio u nečemu čemu se dugo nadao...*

Nakon što odrede šta je za njih empatija, tražite da navedu primjere koji ilustruju takva ponašanja. Pitajte ih:

- *Kada vam ovakva mogu koristiti?*
- *U kojoj situaciji?*

³² Možete pogledati i druge igrice iz publikacije *303 igre i aktivnosti za edukatore (2006)*.

³³ Više aktivnosti naći ćete u već navođenom radu Z. Komesarovića *Poticanje empatije kod učenika razredne nastave*.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

III ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Kad želite da pohvalite učenike za ponašanje u situacijama u kojima su pokazali osjetljivost prema drugima, trudili se da razumiju poziciju drugih, učinite to što konkretnije, jasno ukazujući na određene njihove postupke i verbalne reakcije. Takva vaša pohvala pomoći će im da razumiju da je to ponašanje dobro, poželjno, da i drugi (nastavnik, vršnjaci) na takvo ponašanje pozitivno reaguju.

Pr. 1. Način na koji ste reagovali u aktivnosti „Odbačeni“ pokazuje mi da razmišljate o drugima i njihovim osjećanjima. Vaši postupci su za svaku pohvalu.

Pr. 2. Da li ste primijetili s koliko je pažnje Mia slušala Jasnu? Time je pokazala da želi da je razumije i koliko uvažava njena osjećanja. I to pokazuje koliko je ona dobar prijatelj.

Pr. 3. Primjećujem koliko ste se uživali u situacije o kojima smo govorili, trudili ste se da osjetite kako je to biti „u tuđim cipelama“. Trud koji ulažete u razumijevanje drugih pomoći će vam da bolje razumijete i sebe.

Usmjeravanje

Povratnom informacijom učenicima jasno predočavate zašto osjetljivost prema drugima i razumijevanje situacije u kojoj se nalazi druga osoba pomaže drugima, ali i njima samima. Time im omogućavate da sagledaju i ono što je dobro, i ono što nije, istovremeno im pomažući da prepoznaju nove situacije u kojima je empatija korisna.

Pr. 1. Različiti smo. Važno je da shvatimo i prihvatimo da nijesmo svi isti i da nemamo svi ista osjećanja povodom iste ili slične situacije. Hajde da se potrudimo da jedni druge bolje razumijemo.

Pr. 2. Sjetite se neke situacije u kojoj vam nije bilo nimalo prijatno... Zašto bismo namjerno činili da se i drugi tako osjećaju? Šta bi bilo bolje?

Pr. 3. „Odapetu strijelu i izgovorenu riječ teško je vratiti“, kaže jedna stara indijska poslovice. Zašto vaša djela i vaše riječi ne bi bile odmjerene i blage prema drugima?

Korigovanje

Neosjetljivost, nedostatak razumijevanja za druge, za položaj u kojem se nalaze, znak je da učeniku/učenici pošaljete poruku da takav odnos nije dobar ni za njega/nju ni za drugu osobu. Važno je da učenik/učenica razumije posljedice svojih postupaka i da zna da postoji mogućnost da ispravi svoje ponašanje, da reaguje na drugačiji način.

Pr. 1. Razumijem da si ljut, ali to ne znači da je u redu da vičeš na druge. Uvijek se može naći bolji/ prihvatljiviji način. Koji je to način za tebe?

Pr. 2. Da, lijepo je kada imamo svoje mišljenje i jasno ga izražavamo. Ali, šta kada ono što govorimo vrijeđa druge, kada zbog onog što nazivamo „sloboda govora“ drugi pate? Gdje su granice?

Pr. 3. Kada nekome „odrežeš krila“, nemaš pravo da mu se smiješ što ne može da leti. A šta ako i tebi nekad neko „odreže krila“? Što misliš o tome?

”

*Znam da je neko dobar po njegovim
djelima i odnosu prema drugima.*

(Mirha, III3)

R6

TOLERANCIJA

TEORIJSKI BLOK ZA NASTAVNIKE

Današnji svijet i ljude u njemu karakterišu brojne različitosti. Neke razlike među ljudima su očigledne, vidljive na prvi pogled, poput fizičkog izgleda. Neke su manje uočljive, ali prisutne i izražene, kao što su kulturne i vjerske razlike, razlike u stavovima, mišljenjima, uvjerenjima, vrijednostima. Razumjeti i prihvatiti druge, ali i sebe, preduslov je mirnog, zajedničkog života i osjećanja zadovoljstva. Pojam *tolerancija* često se čuje u kontekstu brojnih sukoba, kao način dolaska do rješenja ili, još poželjnije, kao način sprečavanja sukoba. Njen značaj ističe se i u svjetlu sve češćih istraživanja socio-emocionalnih kompetencija. Šta je, onda, tolerancija?

UNESCO-va definicija tolerancije veoma često se sreće u literaturi:

Tolerancija je poštovanje, prihvatanje i uvažavanje bogatstva različitosti u našim i svjetskim kulturama, naša forma izražavanja i način da budemo ljudi. Ona je zasnovana na znanju, otvorenosti, komunikaciji i slobodi mišljenja, savjesti i uvjerenju.

Tolerancija je harmonija u različitostima. To nije samo moralna dužnost, to je takođe politički i zakonit zahtjev. Tolerancija, vrlina koja mir može učiniti mogućim, doprinosi mijenjanju kulture rata u kulturu mira.

Tolerancija nije koncesija, dobrodušnost ili popustljivost. Tolerancija je, iznad svega, aktivan stav podstaknut priznanjem univerzalnih ljudskih prava i fundamentalna sloboda drugih. Nikako se ne može koristiti kao opravdanje za kršenje fundamentalnih vrijednosti. Tolerancija treba biti primjenjiva od strane pojedinaca, grupa i država.

Tolerancija je odgovornost koja u sebi sadrži ljudska prava, pluralizam (uključujući kulturni pluralizam), demokratiju i vladavinu zakona. Ona uključuje odbacivanje dogmatizma i apsolutizma i potvrđuje standarde postavljene u instrumentima internacionalnih ljudskih prava.

Dosljedno poštovanje ljudskih prava, biti tolerantan, ne znači tolerisanje socijalnih nepravdi ili odbacivanje ili slabljenje tuđih uvjerenja. To znači biti slobodan, čvrsto se držati svojih uvjerenja i prihvatati da se i drugi drže svojih. To znači prihvatanje činjenice da ljudska bića, prirodno različita u svojim nastupima, situacijama, govoru, ponašanju i vrijednostima imaju pravo živjeti u miru i da budu kakva jesu. Takođe znači da se nečija viđenja ne nameću drugima (Deklaracija o principima tolerancije, 1995).

Važno je znati da se niko ne rađa kao tolerantan ili netolerantan. Ohrabruje činjenica da se tolerancija uči. Razvoju tolerancije doprinose **empatija**, moralne vrijednosti, razlikovanje dobrog od lošeg, poznavanje osnovnih ljudskih prava i uočavanje sličnosti koje postoje među svim ljudima. Razvoju tolerancije odmažu predrasude (negativni stavovi prema članovima neke društvene grupe, kojoj pojedinac ne pripada, a nerijetko ih prati i nasilno ponašanje, diskriminacija, izolacija pojedinaca ili grupa) i stereotipi (neopravdana i neutemeljena uvjerenja o nekoj osobi ili grupi ljudi).

U društvima s visokim stepenom tolerancije poštuje se i cijeni svaka različitost među ljudima. Tolerancija prema različitostima podrazumijeva prihvatanje drugih baš takvim kakvi jesu, zajedno sa svim njihovim specifičnostima. Ako društvo teži takvim, poželjnim, oblicima ponašanja i njegovanju vrijednosti i vrlina, onda je važno tome podučavati djecu od najranijeg uzrasta. Budući da djeca uče posmatrajući osobe iz svog okruženja i da na taj način usvajaju veliki broj određenih obrazaca ponašanja, važno je biti

dobar primjer djeci. Prije polaska u školu, djeci su najvažniji uzori roditelji. Polaskom u školu, djeca upoznaju i druge važne osobe u svom životu – drugare, učitelje, vaspitače (kasnije nastavnike, profesore).

Pored toga što učenicima pruža različita znanja, škola ima zadatak i da učenike socijalizuje. To znači da ih nauči da usvoje pravila, norme i vrijednosti koje su značajne u određenoj društvenoj zajednici. Današnja škola i učionica su mjesta susreta brojnih različitosti: počev od polnih i rodni, preko nacionalnih, religijskih, kulturoloških, zatim različitih sposobnosti, životnih stilova itd. Različitosti nas bogate, ali, nažalost, bivaju i predmet konflikata i nerazumijevanja. Jedan od najvažnijih načina prevencije nasilja upravo je razvoj tolerancije. Ukoliko djecu naučimo da prihvataju druge sa svim njihovim osobenostima i razlikama, ona će rjeđe i ulaziti u sukobe. Ukoliko ne prihvataju druge, iz bilo kog razloga, onda svoju nadmoć ili odbijanje ispoljavaju kroz neki od oblika nasilja – verbalno, fizički, socijalno, ekonomski.

Poznavanje nečije kulture, vrijednosti i navika doprinosi tolerantnijem ponašanju. Iz tog razloga, važno je od najranijeg uzrasta upoznati djecu s različitim oblicima ponašanja, s drugim kulturama, narodima, običajima, kako bi razvila tolerantno ponašanje. Važno je da razvijamo i podstičemo međusobno poštovanje i razumijevanje, ukazujemo na sličnosti koje postoje među svima nama i učimo ih kako prihvatiti različitosti. U školi se to najbolje ostvaruje tako što podstičemo prijateljsku atmosferu u odjeljenju, kao i učenjem po modelu, za šta su zaduženi svi zaposleni u školi.

Jedno od brojnih istraživanja koja su se sprovodila (ili se sprovode) na temu značaja tolerancije je i istraživanje Cvitković (Žic-Ralić, Ljubas, 2013), koje je pokazalo da su učenici koji su bili uključeni u program usmjeren na prihvatanje različitosti bili tolerantniji prema ponašanju drugih učenika i da su bili zadovoljniji druženjem u školi, u odnosu na učenike koji nijesu bili u tom programu.

Helen Keller (1880–1968), američka književnica, koja je, uprkos tome što je bila slijepa i gluvonijema, uz pomoć svoje učiteljice razvila izuzetnu intelektualnu nadarenost i kasnije stekla visoko obrazovanje, smatra da je jedna od ključnih uloga koju škola ima upravo podučavanje i razvoj tolerancije.

KAKO PODSTIČETE RAZVOJ TOLERANCIJE UČENIKA

- Učenici vas posmatraju i slušaju i kada vam se čini da se bave nečim drugim. Zato je važno da budete svjesni šta govorite pred njima – koje riječi koristite govoreći o drugim osobama, situacijama i događajima u učionici i van nje. Jezik koji diskriminiše, ponižava, obezvrjeđuje druge osobe ili grupe jeste jezik stereotipa i predrasuda.
- Učenici spontano prepoznaju različitosti, već na ranom uzrastu. Način na koji s njima razgovarate o različitostima veoma utiče na to kako će oni promišljati o različitostima i ponašati se prema drugačijima od njih. Govorite im o različitostima s poštovanjem, otvoreno i uz navođenje činjenica. Učenici su zainteresovani za razgovor o različitostima koje opažaju oko sebe (na primjer: pol, boja kože, starost, izgled tijela, jezik, ponašanje) i stoga je vrijedno da im omogućimo da razumiju da su svi ljudi u nečemu slični, ali i po mnogo čemu *različiti, kao i zašto je to dobro i korisno za sve nas*.
- Koristite u nastavi različite izvore ili sadržaje koji govore o različitostima i slave različitosti: filmovi, priče, igre, slike itd. Isti izvori mogu biti korisni da učenici razumiju i drugo lice tolerancije: predrasude, stereotipe, ugrožavanje prava (diskriminaciju), nasilje – verbalno i fizičko. Kada o tome razgovarate s njima, pomažite im da uoče posljedice takvih ponašanja po njih same i po druge.

- Kao i kada su u pitanju akademska postignuća, i u smislu tolerancije pred učenike postavljajte očekivanja i na tome insistirajte. Drugim riječima, učionica i nastava su mjesta gdje se uvažavamo, poštujemo, prihvatamo različitosti. Učenicima često govorite da to od njih očekujete i potkrjepljujte isticanjem primjera, nagrađujte ih kada se tako ponašaju. Ako ste svjesni da ste učenicima model za takvo ponašanje, samim tim nećete u učionici prihvatati bilo koje ponašanje koje je suprotno toleranciji.
- Dajući učenicima podršku da razvijaju vlastito i realno samopouzdanje, pomažete im da razumiju da će, kada poštuju i cijene sebe, više poštovati i druge oko sebe.
- Učenicima je neophodno stvarati situacije (u nastavi i vannastavnim aktivnostima) u kojima će doživjeti različitosti i promišljati o njima. Primjeri takvih aktivnosti su izleti, putovanja, obilazak nepoznatih mjesta i gradova, susreti s drugim školama.
- Izučavanje drugih kultura, tradicija, navika, običaja, stilova življenja – počev od onih koje postoje u samoj učionici – koristite da se afirmišu različitosti i da se razvija poštovanje prema njima.
- Omogućite im iskustva susreta, druženja, igre, učenja s drugačijim vršnjacima. Inkluzivna učionica i inkluzivna škola su im bliske sredine za sticanje takvih iskustava.

Ukoliko zajedno uspijemo u što većoj mjeri da razvijemo toleranciju kod djece, stvorimo društvo kakvo priželjkujemo. Da bismo znali da li smo na dobrom putu, najbolje će nam pokazati ponašanja djece. U nastavku su indikatori koji vam mogu pomoći da pratite u kojoj mjeri se učenici ponašaju tolerantno.

POSMATRANJE, PRAĆENJE RAZVOJA TOLERANCIJE KOD UČENIKA/UČENICE:

Ponašanje – indikatori

Učenik/učenica koji/koja se ponaša tolerantno, radi većinu navedenih aktivnosti:

- više je usmjeren/usmjerena na sličnosti nego na razlike;
- ne reaguje negodovanjem ili podsmijavanjem kada su drugi različiti, kada imaju suprotno mišljenje ili pogriješe;
- kada ima problem/sukob, motivisan/motivisana je da razgovara;
- samopouzdanje izražava sopstvene misli i osjećanja;
- pažljivo, aktivno sluša druge;
- ima razumijevanja za tuđe misli i osjećanja;
- pokazuje empatiju;
- druži se s učenicima koji su različiti od njega/nje;
- na rođendane poziva i učenike koji se razlikuju od njega/nje;
- svjestan/svjesna je svojih razlika, prihvata ih i ne studira ih;
- u svoje igre i aktivnosti poziva i uključuje i one učenike koji nijesu vješti ili dovoljno uspješni;
- pokazuje interesovanje da uči o različitim narodima i kulturama;
- poštuje svoju, ali i tuđe religije.

AKTIVNOSTI ZA I CIKLUS

Aktivnosti predložene za prvi ciklus možete realizovati u okviru različitih nastavnih jedinica. Pogodne su kako za časove redovne nastave, tako i za vannastavne aktivnosti. Na kraju aktivnosti su *Povratne informacije nastavnika i razvoj vrijednosti, vrlina i vještina* učenika. One vam mogu pomoći i ukazati na koji način da pohvaljujete, usmjeravate ili korigujete ponašanje učenika, kako bi se tolerantno ponašanje razvijalo i učvršćivalo.

I RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- analizirati sličnosti i razlike između sebe i članova porodice,
- razumjeti da nas razlike obogaćuju i da su zanimljive.

Trajanje: 5–20 min

Materijal: fotografije osoba isječene iz časopisa – bilo bi dobro pripremiti sve slike u nekoliko primjeraka (bar 2); priča *Duga* (prilog 6.1), papir, hamer, makaze, boje

Aktivnost 1 – Moja porodica

Učenici odgovaraju na pitanja ko čini njihovu porodicu. Pitajte ih da li imaju braću, sestre. Da li su mlađi ili stariji? Da li s njim žive bake, deke, tetke?

Po čemu su članovi porodice slični? Podstaknite ih da uočavaju svoje sličnosti i razlike s ostalim članovima. Dajte primjere, npr.:

- *Ja imam plave oči, a moja sestra...*
- *Ja ne volim..., a moja mama voli...*

- *Ja volim da jedem..., a moj brat/moja sestra ne voli...*
- *Ja volim da se igram sa..., a moj brat sa...*
- *Kažu da ličim na... jer...*
- *Ja ne volim..., a moj tata voli...*
- *Sviđa mi se kod moje mame/mog tate...*

Ukažite učenicima na činjenicu da se razlikujemo od onih koji su nam najbliži, s kojima provodimo najviše vremena. Iako se članovi porodice razlikuju po nekim osobinama ili tome šta (ne) vole ili im se (ne) sviđa, i dalje su bliski i vole se, liče na jedan dobar **tim**. Zašto? Možda nam nekad neke razlike smetaju, ali one su prirodne, neizbježne i obogaćuju nas.

Aktivnost 2 – Složi porodicu

Učenicima podijelite fotografije isječene iz časopisa. Na njima su ljudi različitog pola, starosti, rase. Zadatak učenika je da od slika koje imaju „slože“ porodicu. Aktivnost se može sprovoditi u paru ili grupama.

Komentarišite s učenicima porodice koje su napravili. Vjerovatno će neko od parova učenika ili grupa složiti „tipične“, neki „atipične“ porodice. Zajedno s učenicima uočite i komentarišite po čemu su slične, a po čemu se razlikuju.

Pitajte da li su imali teškoće da od slika „slože“ porodicu. Kakve? Da li porodice koje su „složili“ imaju sličnosti s njihovim? Po čemu su slične?

Aktivnost 3 – Duga

Pročitajte učenicima priču *Duga*, a nakon toga razgovarajte o priči:

- *Da li ste nekada vidjeli dugu? Kako ona izgleda?*
- *Kako je prema ovoj staroj priči nastala duga?*
- *Ko su junaci u priči „Duga“?*
- *U vezi s čim se javio sukob?*
- *Pronađi u tekstu zašto su junakinje mislile da su tako posebne?*

Aktivnost 4 – Moj dlan

Učenici na papiru iscrtaju svoj dlan. Ako ne mogu sami, pomažu im drug ili drugarica iz klupe, ili vi. Nakon tog izrežu otisak dlana i oboje ga onako kako žele.

Zatim skupa pravite zajednički plakat s otiscima dlanova svih učenika. Razgovarajte o tome kako je svaki dlan poseban i jedinstven i da upravo to doprinosi da plakat izgleda zanimljivije. Pohvalite njihovu **kreativnost, strpljenje** koje su pokazali dok su ukrašavali svoj dlan, zajednički produkt koji je dobijen **timskim radom**.

* * *

II RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati sličnosti i razlike između sebe i drugih,
- razumjeti da su sličnosti i razlike prirodne i korisne,
- razvijati odnose razumijevanja, prihvatanja i podrške u grupi.

Trajanje: 5–20 min

Materijal: laptop, projektor, snimak s YouTube-a, ogledalo

Aktivnost 1 – Volim sve svoje komšije

Učenici sjede na stolicima, u krugu. Započinjete igru govoreći, npr.: *Volim sve svoje komšije koji imaju smeđu kosu*. Pozivate sve one koji imaju smeđu kosu da vam se pridruže u sredini kruga. Na ovaj način učenici uočavaju koliko njih im je slično.

Pozivate učenike da jedno po jedno stanu u sredinu kruga i kažu neku osobinu koja je karakteristična baš za njega/nju. Pridružuju mu/joj se svi oni koji imaju istu tu, navedenu, osobinu. Npr.: *Volim sve svoje komšije koji vole da igraju fudbal. Volim sve svoje komšije koji vole da voze bicikl, ... koji vole da slažu kocke, ... koji brzo trče, ... koji pomažu mami...* i sl. Svi koji imaju istu osobinu pridružuju se učeniku/ učenici u krugu.

Podstičite učenike da učestvuju, budu kreativni i sami navode primjere.

Kada svi učenici prođu igru ili kada to urade svi koji žele, ukažite im na međusobne razlike, ali i sličnosti. Istaknite da ih razlike koje uočavaju među sobom ne sprječavaju da budu dobri drugari.

Aktivnost 2 – Svi smo mi isti

Učenici slušaju pjesmu *Svi smo mi isti*³⁴ dva puta. Važno je da obrate pažnju na tekst pjesme. Pitajte ih šta im se dopalo? Zašto? Kakve sličnosti i razlike se pominju u pjesmi?

Nastavljate: *U pjesmi se kaže „raširi ruke, u mislima poleti“, kako vi to doživljavate? Kako u mislima može da se leti? Hajde da nacrtamo to*. Podstaknite ih da budu slobodni i **kreativni** u likovnom izražavanju. Nakon crtanja, učenici pokazuju crteže i govore šta su nacrtali. Istaknite ono što su učenici prepoznali, što je na njihovim crtežima slično. Takođe, ukažite na to da razlike na crtežima predstavljaju njihov doživljaj i da su pokazali i maštovitost i **kreativnost**, pa je, samim tim, sve zanimljivije.

Aktivnost 3 – Ja u ogledalu

Objasnite učenicima da će zadatak svakog od njih biti da posmatra svoj odraz u ogledalu i da navede šta uočava. Npr.: boju kose, očiju, oblik lica, oblik usana, dugu ili kratku kosu, nosi minđuše ili naočare.

³⁴ Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=bvSE1UatVN0>

Da bi učenici lakše razumjeli zadatak, počnite vi s izvođenjem aktivnosti. Uzmite ogledalo i navedite ono što uočavate. Zatim se učenici pojedinačno posmatraju u ogledalu. Nakon što su svi učenici imali priliku da posmatraju svoj odraz i kažu šta primjećuju, povedite razgovor u odjeljenju o sličnostima i razlikama među njima.

Aktivnost 4 – Ja i mi

Na podu učionice zalijepite traku i na njoj označite podioke od 1 do 5 (ili nacrtajte na poligonu, ili u dvorištu škole). Zamolite učenike da budu tihi, da ne govore tokom aktivnosti, ali da budu pažljivi (**strpljenje**). Zatim objasnite: *Sada ću navoditi neke stvari, a vi ćete, svako za sebe, stati pored onog broja koji najbolje ocjenjuje koliko to volite ili ne. U zavisnosti od toga koliko vam se nešto dopada, izabraćete broj po veličini i stati pored njega. Ukoliko vam se nešto uopšte ne sviđa, staćete pored broja jedan.*

Zatim jedno po jedno čitajte s liste: *Koliko volite: sladoled, brokoli, crtane filmove, sport, igrice, sir, snijeg, spavanje?*

Nakon svakog pitanja omogućite učenicima malo vremena da se rasporede oko brojeva i pogledaju gdje su stali ostali učenici iz odjeljenja.

Poslije toga pozovite učenike, koji to žele, da navedu šta je to što oni mnogo vole, a primijetili su da neko od njihovih dobrih drugova ili drugarica ne voli? Objasnite učenicima da ne moramo da volimo iste stvari da bismo bili dobri drugari. Pitajte: *Šta je to važno da bismo bili dobri drugovi?* Ukažite ne to da naše razlike čine jedan lijep mozaik.

* * *

III RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- preispitivati vlastite stavove o ponašanju ljudi kroz tolerantan dijalog,
- razvijati svijest o individualnosti, ali i pripadnosti odjeljenjskoj zajednici,
- prepoznavati karakteristike prijateljstva i prijateljskog ponašanja.

Trajanje: 5–20 min

Materijal: drvo prijateljstva (prilog 6.2) možete nacrtati na hameru, papir u boji, odštampana slagalica iz priloga 6.3, papirići, kutija ili koverta

Aktivnost 1 – Imam svoje mišljenje

U učionici označite tri područja u kojima će se raspoređivati grupe učenika, u zavisnosti od njihovih odgovora, stavova (*za, protiv, neutralni*).

Učenicima postavljajte pitanja koja ih upućuju da razmišljaju o ponašanju likova (npr. o **poštenju**/nepoštenju, povjerenju/izdaji, **brizi**/nemarnosti za druge, o savjesnosti, drugarstvu, **samokontroli**, **optimizmu**/pesimizmu.). Pitanja se odnose na tekstove koji se obrađuju u okviru nastavnog programa Crnogorskog – srpskog, bosanskog, hrvatskog jezika i književnosti. Nakon pitanja, učenici će, u skladu sa svojim mišljenjem, zauzeti mjesto pored jednog znaka.

Slijedi razgovor. Učenici iznose razloge zašto su izabrali to mjesto. Slušajući različita mišljenja, uočavaju i uče o razlikama u stavovima, viđenjima problema itd. Pritom je važno podsjećati ih na tolerantan dijalog. Mogu da promijene svoje *izabrano mjesto* nakon što čuju obrazloženja drugih učenika.

Aktivnost 2 – Drvo prijateljstva

Pripremite *drvo prijateljstva* kao na fotografiji u prilogu ili na neki drugi način.

Objasnite: *Imamo drvo koje nema nijedan list. To je „drvo prijateljstva“ i dobija lišće kada se dogodi neko prijateljsko ponašanje, koje zapisujemo na list i stavljamo na jednu od grana.* Pitajte učenike da navedu prijateljska ponašanja (u učionici, dvorištu, školi).

Svaki put kada se neko od učenika istakne prijateljskim ponašanjem, to zapisujete i dodajete novi list na drvo. Podstičite učenike da ne navode samo svoja prijateljska ponašanja, već i da obraćaju pažnju i zapisuju i prijateljska ponašanja drugih prema njima. (**empatija**)

Aktivnost 3 – Svako je neko, ali svi smo dio našeg odjeljenja

Svakom učeniku dajete jedan dio slagalice date u **prilogu 6.3**. Isjecite je po linijama prije nego je podijelite učenicima. Slagalice sadrži 30 djelića. Na svom dijelu svaki/svaka učenik/učenica treba da nacrtá sebe i/ili napiše po čemu je baš on/ona poseban/posebna. Kad su svi učenici završili, svi djelovi se slažu i lijepe na pano i dobija se odjeljenjska slagalice.

Komentarišite koliko su njihovi različiti crteži doprinijeli zanimljivosti slike odjeljenja. Svi su posebni, a zajedno čine jednu zanimljivu, lijepu cjelinu. Pohvalite **kreativnost** i **stpljivost** koju su pokazali crtajući na malim djelovima slagalice. Ukažite im da su timskim radom stvorili nešto novo i neobično.

Aktivnost 4 – Prepoznajem te

Svaki učenik ima zadatak da na papiriću napiše tri karakteristike koje su na njemu/njoj odmah uočljive (npr.: pol, boja kose, boja očiju, da li nosi naočare, visina).

Papirić ubacuju u kutiju/kovrtu. Promiješajte papiriće i zamolite da neko od učenika izvuče jedan papirić i da na osnovu napisanih karakteristika pokuša da pogodi koji/koja je učenik/učenica u pitanju. Kada se otkrije učenik/učenica, onda on/ona izvlači sljedeći papir i tako redom dok papiri svih učenika ne budu izvučeni.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

I ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Kada pozitivnim i specifičnim porukama reagujete na različite oblike tolerantnog ponašanja učenika, njima postaje jasno da vi takva ponašanja prepoznajete i cijenite. Time značajno povećavate mogućnost da učenici takva ponašanja ponavljaju i učvršćuju, a tome doprinose i reakcije drugih oko njih.

Pr. 1 Vidjeli ste, u nečemu smo slični, u nečemu različiti. Ali, razlike vas nijesu spriječile da se lijepo družite i radite.

Pr. 2 Ako je nešto drugačije, ne mora da znači da je loše. Vi ste to i razumjeli i pokazali.

Pr. 3 Kada pogledate naše „drvo prijateljstva“, šta vidite? Ja vidim da ste pažljivi jedni prema drugima, da ste spremni da pomognete, strpljivi ste kada nekog treba da sačekate, razumijete kako se drugi osjećaju. Jednostavno, ponašate se veoma tolerantno.

Usmjeravanje

Ova povratna informacija pomaže učenicima da prepoznaju zašto je njihovo tolerantno ponašanje korisno. Osim toga, time ih podstičete i da promišljaju o situacijama u kojima se i ubuduće mogu ponašati na taj način.

Pr. 1 Vidjeli ste da se razlikujete po tome koliko nešto volite ili ne volite. Ali, te razlike vas ne spriječavaju da nastavite da se dobro družite. Šta je važnije u vašem druženju?

Pr. 2 Ne mogu svi biti isti kao mi, to bi bilo dosadno i nemoguće je. I mi se mijenjamo – zato i rastemo, više znamo, postajemo odrasli. S razlikama će sve biti zanimljivije!

Korigovanje

Vaša djelotvorna reakcija na netolerantno ponašanje i netolerantne poruke učenika opisuje takvo ponašanje i njegove posljedice, a zatim nudi mogućnost da se razmisli o alternativnom ponašanju i kako da se ono primijeni.

Pr. 1 To što Simon ne umije dobro da igra fudbal nije razlog da ga ne pozovete u svoj tim! Važno je da i njemu pružite priliku i zajedno se zabavljate. Kako bi bilo da vi stojite po strani dok se drugi igraju? Što ćete uraditi?

Pr. 2 Ako Saška ne može dobro da govori i piše, to nije razlog za podsmijeh. Bilo bi mnogo bolje da joj pomognete. Kako?

Pr. 3 Kada nekog vrijeđate i rugate mu se, nanosite mu bol. Da li to želite? Onda...?

RADIONICE ZA II CIKLUS

IV RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumjeti da ljudi mogu imati različite poglede na istu stvar ili događaj,
- razumjeti da različitosti nijesu razlog za sukob.

Trajanje: 45 min

Materijal: dvosmislene slike – (prilog 6.4), markeri, flomasteri, hamer

Aktivnost 1 – Vidimo li isto? (10 min)

Podijelite učenike u pet grupa. Svakoj grupi pokažite dvosmislene slike (vaza – lica, zec – patka, Indijanac – Eskim, mlađa žena – starija žena) uz pitanje da kažu šta vide.

Nakon što svi kažu što su vidjeli, navodite ih da govore o različitim pogledima na istu stvar. Naglasite da istu stvar vidimo na različite načine i da smo, svako iz svoje perspektive, svi u pravu. Važno je da razgovaramo o različitim mišljenjima, pogledima, ukusima – bez sukoba.

Aktivnost 2 – Jedinstveno biće³⁵ (35 min)

Podijelite učenike u grupe s najviše pet članova i recite im da je važno da rade kao dobri **timovi**. Moguće je zadržati grupe koje su formirane u prethodnoj aktivnosti. Podijelite učenicima hamer papir, svakoj grupi po jedan. Na hamer papiru unaprijed napravite obris čovjeka ili nacrtajte dvije crte kako bi se odvojili glava i vrat od torza, kao i torzo od nogu (dvije horizontalne linije koje dijele papir na tri dijela).

Učenici u grupi zajednički dopunjavaju crtež, tako da će on predstavljati *jedinstvenu osobu* – s karakteristikama koje su posebne, jedinstvene, različite od svih drugih. Na gornjem dijelu crtaju glavu, na srednjem torzo, a na posljednjem noge i to je njihovo „jedinstveno biće“ nacrtano na hamer papiru. Svakoj grupi dajete zadatak da napišu ime i karakteristike svog jedinstvenog bića.

Kada završe, pitajte ih zašto bi se željeli sresti s tim jedinstvenim bićem. Kada svaki učenik iznese svoje razmišljanje, recite nešto poput: *Nečiji izgled nema veze s onim kakva osoba on zaista jeste, svako od vas ima jedinstvene sposobnosti i talente. Neki ljudi se druže s osobama s kojima su slični, a neki s drugačijima od sebe. Stoga je važno da sami birate prijatelje, ali treba da poštujete druge i drugačije. Možda vam neko iz odjeljenja ne odgovara, ali tog/tu učenika/učenicu treba poštovati kao osobu koja s vama dijeli istu učionicu, pohađa istu školu, živi u istom gradu i sl.*

Kada je riječ o poštovanju drugih, dobra je vježba da učenici navode primjere ponašanja koje primjećuju kod drugih, a odnose se na poštovanje. Koje sve osobine ima osoba koja zna da poštuje druge? Korisno je pitati ih koja navedena ponašanja i sami primjenjuju, a koja bi voljeli usvojiti. Da li kod drugih primjećuju zahvalnost ili ljubaznost? Da li su i koliko drugi (ali i oni) poštteni u odnosima prema drugima?

* * *

35 Ibid

V RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- analizirati zašto su različitosti korisne za život svih ljudi,
- razvijati svijest o sebi, o drugima oko sebe i o svojoj jedinstvenosti.

Trajanje: 45 min

Materijal: listovi s nacrtanim koncentričnim krugovima (prilog 6.5)

Aktivnost 1 – Da smo svi isti... (15 min)

Recite učenicima da se udobno smjeste na stolicama i da zamišljaju sebe u situaciji o kojoj budete govorili. Ukoliko žele, mogu da zatvore oči. Kada završe sa zamišljanjem (otvore oči), treba da sačekaju vaša pitanja.

Pročitajte sljedeće (polako, mirnim glasom):
Ti si lik iz nekog (naučno-fantastičnog) filma. Jednog jutra se budiš... spremaš se za školu... izađeš na ulicu... kreneš prema školi... i... osjećaš nešto neobično... U susret ti dolaze ljudi. Shvataš da su svi, ama baš svi oni – isti kao ti (isti uzrast, isti lik, ista odjeća, ista frizura, isti pokreti...).

Nakon što su učenici završili sa zamišljanjem, pitajte: *Kako se osjećaš? Koje misli ti padaju na pamet? Šta ćeš uraditi?* Nakon toga sumirajte osjećanja i ponašanja koja su učenici naveli. Nastavite: *Kakav bi bio svijet kada bismo svi mi bili isti? Kakav/Kakva bi ti bio/bila kad bi svi bili kao ti? Da li bi to bilo dobro? Zašto?*

Aktivnost 2 – Tri kruga³⁶ (30 min)

Učenicima dajte list na kojem su tri kruga (prilog 6.5). Na vrhu lista treba da upišu svoje ime.

³⁶ Dostupno na:
www.skolskiportal.edu.me/.../R-Predrasude.docx

Zadatak je da opišu sebe na sljedeći način: u prvom, spoljašnjem krugu, upisuju po čemu su slični svima drugima; u drugom, srednjem krugu, upisuju po čemu su slični nekim ljudima; u trećem, unutrašnjem krugu, upisuju po čemu su jedinstveni i po čemu se razlikuju od drugih ljudi.

Nakon što završe s upisivanjem, na vaš poziv, kažu svoje ime i pročitaju šta su zapisali. Ostali učenici pažljivo slušaju ono što su njihovi drugari naveli.

Poslije čitanja njihovih zapisa, komentarišite i kroz razgovor izvedite zaključak da se svi razlikuju među sobom i da je svako, zahvaljujući toj razlici, jedinstven i neponovljiv.

Sumirajte:

- Koje su to sličnosti sa svima? Šta ste naveli?
- Koje su to sličnosti samo s nekima? Šta ste naveli?
- U čemu se ogleda jedinstvenost/neponovljivost svakog od nas? Šta ste naveli? (Da li se ova kategorija osobina razlikuje od prethodne dvije i po čemu? Koje nas osobine/karakteristike čine jedinstvenima?)

* * *

VI RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- procijeniti vlastitu tolerantnost u različitim situacijama,
- razvijati tolerantno i samopouzdanu ponašanje i dijalog.

Trajanje: 45 min

Materijal: test i list za odgovore za svakog učenika (prilog 6.6), papirići u boji

Aktivnost 1 – Jesi li tolerantan/ tolerantna? (30 min)

Objasnite učenicima da će odgovarati na nekoliko pitanja o tome da li su tolerantni i koliko. Svaki učenik će odgovarati za sebe.

Učenicima podijelite list za odgovore. Čitate pitanje po pitanje iz testa datog u prilogu, dajući im vremena da odgovore. Odgovaraju tako što biraju jednu od dvije ponuđene mogućnosti.

Nakon što su odgovorili, recite učenicima da saberu kružice. Kada završe, pročitajte rješenje:

- *Imaš samo krugove: Bravo! Vrlo si tolerantan/tolerantna. Jak/Jaka si i odličan igrač. Dobro vladaš svojim osjećanjima (samokontrola).*
- *Imaš 3 od 7 krugova: Hm! Nijesi baš tolerantan/tolerantna! Lako se naljutiš, ali si hrabar/hrabra i lako možeš postati bolji/bolja. Zato brzo vježbaj.*
- *Imaš manje od 3 kruga: Auuu! Niska tolerancija! Savjetujem ti da više poštuješ sebe i druge – bićeš srećniji/srećnija! Hajde, potrudi se malo! Možeš ti to!*

Razgovarajte s učenicima o tome kako uspijevaju biti tolerantni. Podstaknite ih pitanjima:

- *Da li postoji neka osoba (savremena ili iz prošlosti; iz filma, sporta, porodice) koju bi naveo/navela kao primjer tolerantne osobe?*
- *Šta je sve ta osoba postigla u svom životu?*
- *Zašto te inspiriše? Kojim postupcima?*
- *U kojim situacijama ćeš biti tolerantniji/tolerantnija nego ranije?*

Tokom diskusije dolazite do zajedničkih zaključaka. Možete nastaviti i reći nešto od sljedećeg:

U sportu, kao i u životu, ponekad se bojimo da nećemo uspjeti. Da bismo se odbranili, događa nam se da reagujemo burno, grubo, budemo

nasilni igrači ili igramo sebično (nedostatak samokontrole). Da bismo bili najbolji igrači, ili najbolja ekipa, da bismo pobijedili, ponekad smo u iskušenju da varamo ili ponizimo druge. Možemo da igramo pošteno ili da zaobiđemo pravila. Šta takva ponašanja govore o nama? Čime sve pokazujemo da smo tolerantni? Koliko nam razumijevanje pozicije ili osjećanja drugih pomaže da prihvatimo druge, ali i sebe? Da li smo tolerantni samo prema drugima ili to možemo biti i prema sebi? Koliko je timski rad poželjan u životu, naročito u sportu?

Ukazati na to da i iza individualnih sportova stoji cio tim (treneri, fizioterapeuti, ljekari).

Aktivnost 2 – Bonton tolerancije (15 min)

Unaprijed pripremite raznobojne trakice (isjecite hamer ili iskoristite stiker papiriće različitih boja).

Tražite od učenika da napišu kratke poruke drugarima – *Kako bih volio/voljela da se drugari ponašaju prema meni.* Poruke zalijepite na zajednički hamer i istaknite na vidno mjesto.

Slijedi galerijska šetnja, učenici čitaju napisano. Ukoliko je potrebno, možete im još jednom pročitati šta su zapisali. Pružite mogućnost da učenici, zajedno s vama, komentarišu napisano. Sumirajući diskusiju, istaknite izreku *U različitosti je ljepota i snaga* (napišite na hamer papir ili zalijepite unaprijed pripremljeno). Povežite s onim što su oni tokom rada navodili. Poželjno je da ispisani hamer papir ostane u učionici, kao podsjetnik za ubuduće.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

II ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Kada pozitivnim i specifičnim porukama reagujete na različite oblike tolerantnog ponašanja učenika, njima postaje jasno da vi takva ponašanja prepoznajete i cijenite. Time značajno povećavate mogućnost da učenici takva ponašanja ponavljaju i učvršćuju, a tome doprinose i reakcije drugih oko njih.

Pr. 1 Zadovoljstvo je vidjeti vas kako pomažete jedni drugima i uvažavate tuđe, drugačije mišljenje.

Pr. 2 Pažljivo ste saslušali jedni druge tokom rada, to znači da postoji uzajamno poštovanje i prihvatanje. To pokazuje i vašu zrelost!

Pr. 3 Kroz vaše tolerantno ponašanje vide se i vaše druge vrline. Vidi se da brinete o osjećanjima drugih, da ste strpljivi – spremni ste da saslušate druge i date im šansu, njegujete timski duh – međusobno se podržavate i pomažete.

Usmjeravanje

Ova povratna informacija pomaže učenicima da prepoznaju zašto je njihovo tolerantno ponašanje korisno. Osim toga, time ih podstičete i da promišljaju o situacijama u kojima se i ubuduće mogu ponašati na taj način.

Pr. 1 Šta za vas znači izraz: „Svako od nas je kao svi drugi, kao neki drugi i kao niko drugi”? U kojoj situaciji će vam koristiti da ovako mislite? Kako ćete se tada ponašati?

Pr. 2 Ako ovako nastavite, vi ćete biti odjeljenje za primjer tolerancije!

Pr. 3 Vidite da različitosti nijesu razlog za sukob. Na koje sve načine možemo da iskoristimo to što smo drugačiji? Kako nam različitost može pomoći?

Korigovanje

Vaša djelotvorna reakcija na netolerantno ponašanje i netolerantne poruke učenika opisuje takvo ponašanje i njegove posljedice, a zatim nudi mogućnost da se razmisli o alternativnom ponašanju i kako da se ono primijeni.

Pr. 1 Možda vam se ne dopada Markovo mišljenje, ali to nije razlog da mu se bilo ko smije. Sjetite se da su brojni naučnici, pisci, umjetnici u početku bili neshvaćeni, a kasnije je njihov doprinos cjelokupnom čovječanstvu bio neprocjenjiv. Dakle?

Pr. 2 Ako nekome treba malo više vremena da prepiše s table, nije razlog za podsmijeh. Zar ne bi bilo ljepše pomoći drugu ili drugarici? Svi bismo se mnogo bolje osjećali, zar ne?

Pr. 3 Uopšte mi se nije svidjelo kako ste se ponašali prema Maji na odmoru! Da li je važnije koliko su stare nečije patike ili kakav je drug i kako se ponaša prema vama?

RADIONICA ZA III CIKLUS

VII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- analizirati svoja osjećanja, misli i postupke u situacijama (ne)tolerantnog ponašanja,
- razvijati pozitivnu klimu u odjeljenju.

Trajanje: 45 min

Materijal: dvije jabuke (poželjno crvene, što sličnijeg izgleda), nož i tanjir/daska ili nešto prigodno za sječenje

Aktivnost 1 – Jabuke³⁷ (45 min)

Saopštite učenicima da slijedi aktivnost koja je malo drugačija od onih u kojima obično učestvuju. Poželjno je da sjede ili stoje u krugu. Stavite pred učenike dvije jabuke, što sličnije, tako da svi mogu da ih vide.

Zamolite učenike da dobro pogledaju jabuke, da razmisle i navedu razlike i sličnosti između njih. Nakon što učenici navedu razlike i sličnosti, podignite jednu od njih (malo je vjerovatno da će biti identične, uzeti onu koja je manja, ponegdje manje crvena, s nekom tačicom i sl.) i kažite: *Grozno. Ova jabuka izgleda odvratno!* i bacite je na pod. Zatim podignite jabuku i pitajte: *Zar ova jabuka nije loša?* Postupak će, vjerovatno, kod učenika izazvati nevjericu i zbunjenost, ali nastavite dalje. Najbližem učeniku recite sljedeće: *Hajde, i ti bi trebalo da kažeš nešto loše o ovoj jabuci i odbaciš je, baš kao ja.* Istrajte dok učenici ne prihvate.

Nakon što učenik kaže nešto loše o jabuci,

baci je na pod i podigne je, preda je učeniku pored sebe (sa svoje desne strane). Ukoliko je potrebno, podsticati ih, moguće zamjerke jabuci su: *Ružna ti je kora. Boja ti je odvratna. Peteljka ti je suviše kratka. Sigurno si puna crva. Vjerujem da si gorka. Mrzim što ti je kora hrapava i sl.*

Kada jabuka prođe cijeli krug i svi učenici kažu nešto ružno o jabuci i bace je na pod, jabuka dolazi do vas. Stavite obje jabuke pred učenike i tražite da opet navedu sličnosti i razlike. Zatim vedro, s osmijehom, pitajte učenike: *Ko želi parče jabuke?* Pretpostavka je da će se javiti bar nekoliko učenika. Uzmite prvo jabuku koja je stajala na stolu, koja nije ispuštana na pod. Prepolovite je i pokažite kako je lijepa i zdrava. Zatim prepolovite drugu jabuku, koju ste vi i učenici bacali na pod. S obzirom na to koliko puta je pala, biće uočljiva nagnječena. Oba puta pratite reakcije učenika.

Pitajte učenike koju jabuku žele da jedu. Velika vjerovatnoća je da će većina (ako ne svi) tražiti da jedu onu koja je zdrava. Tada ih upitajte: *Ali zašto? Zar nijesmo svi mi doprinijeli da jabuka izgleda ovako? Mi smo ovo uradili, zašto je ne biste jeli?* Nastavite: *Djeco, pogledajte... Ovo je ono što mi radimo drugima kada kažemo nešto ružno, zlobno, uvredljivo. Ili kada uradimo nešto bolno, npr. udarimo nekog. Kada nekog ogovaramo ili kažemo da je ružan ili debeo ili kažemo da nije dovoljno dobar da bi se družio s nama... Mi smo ih tada odbacili. Bacili smo ih kao ovu jabuku i napravili im još jednu modricu. Možda se ta modrica uvijek ne vidi spolja, ali ona stvarno postoji u njima. Te modrice ne mogu da prođu tek tako. One postaju samo veće, dublje i gore. Ovakve (pokazati na izubijanu jabuku). Podići polovine izubijane jabuke i nastaviti: *Ovo je ono što mi radimo jedni drugima. Važno je da prestanemo da „bacamo“ jedni druge.**

Sumirajte utiske. Pitajte: *Zašto je meni dobro kada su drugi tolerantni prema meni? Zašto je dobro kada sam ja tolerantan/tolerantna prema drugima? Šta se dešava kada nema tolerancije? Navedi primjere iz ličnog iskustva. Koliko je za toleranciju važna empatija? Zašto? A, saradnja,*

³⁷ Dostupno na: <https://www.telegraph.co.uk/education/2016/06/23/teachers-powerful-lesson-on-the-effects-of-bullying--using-two-a/>

timski rad, strpljenje/**samokontrola** – zašto?

Mogu li da navedu neku situaciju kada su kod sebe prepoznali da postaju tolerantni na drugačije ponašanje, mišljenje? Ako mogu, u kojim situacijama se to desilo? Šta je bio „okidač“, tj. misao koja ih je podstakla da budu tolerantni?

* * *

VIII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- analizirati stereotipe i predrasude i zašto nastaju,
- procjenjivati tolerantne oblike ponašanja i načine razvijanja tolerancije.

Trajanje: 45 min

Materijal: laptop, projektor, internet

Aktivnost 1 – Putovanje kroz DNK (35 min)

Pitajte učenike šta sve drugi ljudi misle o Crnogorcima? Kako Crnogorci opažaju druge: Makedonce, Rome, Njemce, Amerikance, Australijance? Kakav stav Crnogorci imaju o Afroamerikancima, Azijatima, Romima? Da li je jedan narod (ili nacija) bolji od neke druge? Na primjer – da li su važniji Amerikanci od Afrikanaca, bijela od crne rase?

Recite im da smo svi skloni da o drugim ljudima, narodima, mislimo na pojednostavljen način, kao da svi oni imaju iste osobine. Objasnite učenicima da su stereotipi uprošćene, pristrasne slike o nama i drugima, npr. mi smo hrabri/drugi su kukavice. Predrasude su kada stereotip izaziva negativna osjećanja prema drugima i lako dovodi do neprijateljstva, diskriminacije, nasilja. Pitajte

ih zašto ovako zaključujemo. Ukažite im na to da zaključke o drugima često donosimo iako ih dovoljno ne poznajemo, nemamo dovoljno informacija ili ih nijesmo nikada sreli, što dovodi do pogrešnog zaključivanja. Pitajte ih kada se mijenja ovakvo pogrešno zaključivanje? Šta je potrebno za to?

Recite učenicima da će pogledati snimak i čuti priču neobičnog naziva *Putovanje kroz DNK*³⁸.

Nakon što su odgledali snimak, komentarišite s učenicima:

- *Kako reaguju ljudi na početku?*
- *Šta se dešava kada saznaju da dijele isto porijeklo?*
- *Šta mislite o snimku?*
- *Kako ste doživjeli i shvatili ono što ste vidjeli?*
- *Da li se neko vaše mišljenje promijenilo ili učvrstilo?*
- *Da li ovakvi snimci mogu uticati na mišljenje i ponašanje učenika, ali i odraslih?*
- *Kako se osjećate nakon odgledanog snimka?*
- *Da li se neko vaše mišljenje promijenilo? Zašto?*

Aktivnost 2 – Tolerantan/Tolerantna sam... (10 min)

Pitajte učenike da li su bliski s nekim ko je drugačiji od njih? Kako prepoznaju toleranciju kod sebe ili kod drugih? Zašto? Da li su tolerantni prema greškama drugih? Kojim?

Sumirajte da je tolerancija poštovanje različitosti i prava drugih. To je uvažavanje svih osoba oko nas, bez obzira na to da li su različiti od nas i naših prijatelja i bez obzira na to da li se ponašaju drugačije od nas. Ljudi mogu imati različita mišljenja, dolaziti iz različitih krajeva države ili svijeta, voljeti ono što mi volimo ili

38 Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=aZ3PzIW9eDA>. DNK/DNA je skraćenica za dezoksiribonukleinsku kiselinu, koja sadrži uputstva za razvoj i pravilno funkcionisanje svih živih organizama: https://sh.wikipedia.org/wiki/DNK_analiza

nikako ne volimo. Što smo spremniji i što više želimo da upoznajemo druge, njihove navike, običaje, mišljenja, stavove, strahove, to ćemo postajati sve tolerantniji.

* * *

IX RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- preispitati vlastite stavove prema različitim osobama, sklonostima, osobinama,
- razvijati vještine tolerantnog dijaloga.

Trajanje: 45 min

Materijal: Izreke o toleranciji (**prilog 6.7**)

Aktivnost 1 – Šetnja tolerancije³⁹ (30 min)

Kao uvod u narednu aktivnost, s učenicima razgovarajte o Dječjim pravima⁴⁰. Ponuđen je link sa skraćenom verzijom *Konvencije o pravima djeteta*. Pitajte ih koja dječja prava poznaju? Ako je potrebno, podsjetite ih na neka od njih. Važno je da znaju da svi imaju prava da budu različiti. Možete sumirati izrekom:

Ako tražimo nešto što nam je svima zajedničko – to je činjenica da smo različiti.

Objasnite učenicima da slijedi aktivnost u kojoj će zauzimati mjesta u skladu sa svojim mišljenjem i to na sljedeći način: *Nakon što postavim pitanje, ako je tvoj odgovor **da** – staeš na desnu stranu, ako je **ne** – staeš na lijevu stranu učionice, a ako **nijesi siguran/sigurna** – staeš u sredinu.*

³⁹ Dostupno na: http://os-mala-subotica.skole.hr/upload/os-mala-subotica/multistatic/57/2011_Zbirka_priprema.pdf

⁴⁰ Dostupno na: https://www.unicef.org/montenegro/SOWC_MNE.pdf

Postavljajte jedno po jedno pitanje. Recite im da razmisle i odgovore: *Da li bi mogao/mogla biti jako dobar prijatelj s nekim ko (je):*

- navijač tima koji je rival tvom omiljenom timu;
- druge nacionalnosti;
- druge vjere;
- problematičnog ponašanja;
- sluša narodnjake;
- odličan učenik;
- veoma bogat;
- prekomjerne težine;
- manekenka;
- sluša heavy metal;
- stariji od tebe 5 godina;
- mlađi od tebe 5 godina;
- s posebnim obrazovnim potrebama.

Poslije svakog pitanja povedite malu diskusiju. Moguća pitanja su:

- Što ti se ne sviđa kod osoba koje pripadaju ovoj grupi?
- Koje im još osobine pripisuješ?

Učenicima će možda biti neprijatno da izaberu odgovor **ne**, možda će im biti lakše da stanu u sredinu i opišu koje osobine pripisuju toj grupi.

Važno je da učenici znaju, nakon svake diskusije, da mogu promijeniti svoju poziciju u odnosu na tu grupu!

Sumirajte diskusiju, na primjer:

Tolerancija prema različitostima podrazumijeva prihvatanje drugih baš takvih kakvi jesu, zajedno sa svim njihovim specifičnostima. Važno je poštovati i cijeniti svaku različitost među ljudima. To ćemo uspjeti ako razlikujemo dobro od lošeg, ako poznajemo osnovna ljudska prava, ako uočavamo sličnosti i razlike koje postoje među svima nama. Ako se potrudimo da „stanemo

u tuđe cipele”(empatija), pogledamo svijet iz tuđe perspektive, na dobrom smo putu da druge razumijemo i tako spriječavamo nesporazume i sukobe.

- *U školi sam naučio/naučila da je primjer tolerancije...*
- *Zašto je biti tolerantan/tolerantna dobro za mene? Za druge? Za svijet?...*

Aktivnost 2 – Za mene je tolerancija... (15 min)

Nakon svih aktivnosti, pozovite učenike da se prisjete šta su sve radili tokom radionice i da kažu šta za njih znači tolerancija:

- *Tolerancija je kada se ne ljutim što drugi ne misle/ponašaju se isto kao ja.*
- *Tolerancija je kada ne odbacujem druge...*
- *Bio/bila sam tolerantan/tolerantna kada...*

Učenicima podijelite listove s izrekama, a oni biraju koja im se najviše dopada (ne moraju svi učenici imati odštampan primjerak, dovoljan je jedan list za četiri učenika). Učenici koji to žele navode izreku koja im se najviše dopala i objašnjavaju zbog čega im se dopada. Dogovaraju se koja misao im se najviše dopada i ističu je na vidno mjesto u učionici.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

III ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Kada pozitivnim i specifičnim porukama reagujete na različite oblike tolerantnog ponašanja učenika, njima postaje jasno da vi takva ponašanja prepoznajete i cijenite. Time značajno povećavate mogućnost da učenici takva ponašanja ponavljaju i učvršćuju, a tome doprinose i reakcije drugih oko njih.

Pr. 1 Postupili ste odlično, odbacili ste predrasude i prihvatili na drugarski način novog učenika koji dolazi iz druge sredine (sela, drugog grada, druge države...).

Pr. 2 Uočili ste značaj međusobnog poštovanja i prihvatanja drugačijih. Shvatili ste šta znači tolerancija. Bravo!

Pr. 3 Saradnjom i tolerancijom doprinijeli ste jačanju drugarskih odnosa u odjeljenju. Sada je ova učionica ljepše mjesto za sve nas.

Usmjeravanje

Ova povratna informacija pomaže učenicima da prepoznaju zašto je njihovo tolerantno ponašanje korisno. Osim toga, time ih podstičete i da promišljaju o situacijama u kojima se ubuduće mogu ponašati na taj način.

Pr. 1 Pa šta ako ne volite istu vrstu muzike? Da li je to razlog za netrpeljivost? Umjesto što toliko razmišljate u čemu se sve razlikujete, dobro bi bilo da razmislite u čemu ste slični.

Pr. 2 Tolerancija je poštovanje i prihvatanje drugih, uvažavanje njihovih prava! Da li u ovoj situaciji za sebe možeš da kažeš da si tolerantan/tolerantna?

Pr.3 Što smo otvoreniji i spremniji da bolje upoznamo druge, njihove navike, mišljenja, stavove, to ćemo biti tolerantniji. Pokušajte!

Korigovanje

Vaša djelotvorna reakcija na netolerantno ponašanje i netolerantne poruke učenika opisuje takvo ponašanje i njegove posljedice, a zatim nudi mogućnost da se razmisli o alternativnom ponašanju i kako da se ono primijeni.

Pr. 1 Tolerancija ne znači da je svima sve dozvoljeno, već da svi imaju jednaka prava.

Pr. 2 Zaista očekuješ od nas da tolerišemo tvoje grubo ponašanje? Biti tolerantan ne znači prihvatiti nečije loše ponašanje, već prihvatiti druge na način na koji bismo željeli da i drugi nas prihvate. Šta ti to govori?

Pr. 3 Znate, ima jedna veoma zanimljiva knjiga Kreativnog centra, koja se zove „Enciklopedija loših đaka, buntovnika i ostalih genijalaca“⁴¹. U njoj su navedeni brojni primjeri osoba koje su drugi ismijavali, čije su ideje omalovažavali ili im se podsmijavali iz različitih razloga. Danas se one smatraju najvažnijim osobama u istoriji čovječanstva. Razmislite, možda će baš neko od vaših drugara prema kojima ste ponekad grubi ili vam se iz nekog razloga ne dopadaju postati isto tako značajne osobe.

⁴¹ Dostupno na: <http://www.kcknjizara.rs/?b=C199>

”

*Optimizam je kada je tata vjerovao
da ću naučiti da vozim biciklo,
pa sam i ja postala optimista.*

(Anđela, I1)

R7

OPTIMIZAM

TEORIJSKI BLOK ZA NASTAVNIKE

Da li je čaša polupuna ili poluprazna? Različiti ljudi iste događaje doživljavaju na različite načine. Stav prema problemima i životu može biti optimističan ili pesimističan. Neizbježne životne probleme pojedini ljudi opažaju kao nepremostive prepreke, dok ih drugi vide kao trenutne teškoće.

Optimizam je pozitivan stav prema budućnosti. Ljudi, međutim, često vjeruju da biti optimista znači biti pozitivno nastrojen prema svemu i vjerovati da će u životu sve biti kako očekuju. Takvom pogledu na svijet ipak bi više odgovarao izraz *slijepi optimizam*. Ljudi koji su nerealno optimistični često iskazuju nerealna očekivanja u odnosu prema sebi, na primjer: da se njima nikada ne može desiti ništa loše; da sve mogu i sl. Takva očekivanja smanjuju osjećanje odgovornosti. (To je vrlo karakteristično i za adolescentski uzrast, kada su mladi svjesni različitih rizika i opasnosti, ali uvjereni da se baš njima to ružno nikada neće desiti – to se dešava samo drugima.) Na isti način, izvjesna doza pesimizma u situacijama koje nose potencijalno visok rizik može koristiti, jer će povećati oprez i odgovornost. Psihološka istraživanja pokazuju da je koristan *realni optimizam*.

Realni optimista svjestan je da ga povremeno očekuju nevolje, ali vjeruje da će biti u stanju da se s njima uspješno nosi. Optimistične osobe usmjerene su ka ciljevima koji su realni i ostvarivi, iako mogu biti ambiciozni i zahtjevni. One imaju sposobnost da sagledaju širu sliku problema i da teškoće posmatraju kao priliku za učenje/promjenu. Optimistične osobe uvjerene su da postoji više mogućnosti za rješenje nekog problema i da će ulaganje

truda dati bolji rezultat, nego pasivnost, bespomoćnost, pesimizam.

ISTRAŽIVANJA O OPTIMIZMU

Empirijska istraživanja potvrđuju da postoji jaka veza između optimizma i zadovoljstva svojim životom, s jedne strane, i visokog samopoštovanja, s druge strane. U zavisnosti od svog iskustva, djeca, kao i odrasli, dugo zadržavaju nivo svog samopoštovanja, bilo da je on visok ili nizak. Stepenn samopoštovanja se, međutim, može mijenjati ukoliko se sistematski utiče na njegovu promjenu. Svako dijete ima pravo na pozitivni osjećaj sopstvene vrijednosti – na visok stepen razvoja samopouzdanja, a roditelji, učitelji i nastavnici odgovorni su da taj razvoj podstiču.

Optimistična djeca imaju visoko samopoštovanje, tj. uvjerena su da će ih zalaganje dovesti do povoljnih rezultata i postizanja uspjeha. Takva djeca imaju povjerenje u sebe, u sopstvena zapažanja, stavove, izbore, odluke. Kreativnija su u igri, istraživanju i druženju. Aktivno učestvuju u grupnim diskusijama i imaju slobodu da bez ustezanja postavljaju pitanja.

Poznati američki psiholog Martin Seligman izveo je brojna istraživanja (Seligman, 1998) o pesimizmu, u koja je bilo uključeno oko pola miliona djece i odraslih. U istraživanjima je došao do zaključaka da optimistični ljudi žive kvalitetnije od pesimističnih. Između ostalog, zaključio je da optimizam utiče na zdravlje:

- Optimistične osobe rjeđe obolijevaju od depresije od osoba s pesimističnim pogledom na svijet.
- U školi, sportu ili poslu postižu rezultate u skladu sa svojim mogućnostima (za razliku od pesimista, čiji rezultati su slabiji od očekivanih, s obzirom na sposobnosti).
- Fizičko zdravlje optimista je bolje nego kod pesimista.

Kada dijete ili učenik pogriješi, ne treba ga osuđivati, već pomoći da se usmjeri na ono što pokušava da postigne. Uvijek je dobro pitati dijete šta je željelo da postigne ili šta će uraditi drugačije sljedeći put. Najvažnije od svega je podržati dijete u uvjerenju da može da uspije u onome što nastoji da ostvari. Optimistično i samopouzdanije dijete nije ono koje misli da je savršeno niti bezgrešno, to je ono koje je uvjereno u svoje vrijednosti, prihvaćeno kao jedinstveno biće, sa svim pozitivnim osobinama, ali i manama, koje mu se ne uzimaju kao mjera za manju vrijednost.

KAKO PODSTIČETE RAZVOJ REALNOG OPTIMIZMA UČENIKA

Stručnjaci predlažu nekoliko načina:

Lični primjer. Prije svega, kao i za razvoj većine vještina i vrlina, od velikog značaja je na koji način se vi ponašate, kako reagujete u svakodnevnim školskim situacijama, ne samo u učionici. Važno je da budete dobar model svojim učenicima.

Doživljaj uspješnosti. Učenike treba, na realan način, ohrabrivati da dostignu cilj i pohvaliti ih za sve ono što je rezultat zalaganja i rada. Promišljajte i stvarajte uslove da svaki učenik, u skladu sa svojim mogućnostima i u odgovarajućoj situaciji, doživi da je uspješan u onome što radi i oko čega se trudi i istrajava. Time učeniku šaljete poruku da vjerujete da on može. Olako dijeljenje poruka „sjajno, bravo...” za napor koji to i nije više će štetiti nego koristiti.

Greška kao šansa za učenje. Korisno je pomoći učeniku da uoči dobru stranu lošeg događaja. I greška se može sagledati u tom svjetlu. Učenicima pomozite da razumiju da put do uspjeha gotovo nikada nije pravolinijski. Doživljaj uspješnosti prirodno prate neuspjesi, greške, obeshrabrenost, brojni pokušaji. Da bismo došli do uspjeha – put nikad nije potpuno prav, normalne su greške, zastoji,

ponavljanja. U tom cilju djelotvorne su priče o životu i radu poznatih naučnika, umjetnika, sportista, kao i priče o tome na šta se sve nailazi na putu do uspjeha. Time učeniku šaljete jasne poruke da može imati kontrolu nad brojnim izazovima u životu (što je važan element optimizma), ako je istrajan i vjeruje u sebe.

Samostalnost u radu. Djeca su ponosna, srećna, samopuzdana – kad urade nešto novo i samostalno. (*Ja mogu kad hoću... ako se trudim... a moći ću i dalje!*). Ohrabrite svaki takav pokušaj, pa čak i ako vam se čini „nesavršenim” ili bi vam bilo lakše da to odmah pokažete učeniku. Doživljaj učenika da je nešto doveo do kraja, završio – uz realnu pohvalu – čini mnogo za razvoj optimizma.

Pohvala napora i odgovornosti. Riječ je o tome da je važno da pohvalite učenikov napor, ako je on zaista bio očigledan i istrajan. Time ćete mu pokazati da ste zapazili njegov trud i zalaganje. Takođe, poželjno je na empatičan način učeniku saopštiti da vjerujete u njega i da ga podržavate u naporu (*Pokušaj još jednom... znam/vjerujem da ti to možeš...*). Sve to jača samopouzdanje i optimizam učenika. Nasuprot tome, nijesu od koristi tipične poruke: *Ma, nije važno...* ili *Nema veze, biće bolje drugi put...nemoj da plačeš*, jer njima možete da potcijenite realna osjećanja učenika u situaciji kada nije postigao ono što je očekivao.

Povratna informacija. Informacija o neuspjehu, slabijem rezultatu ili ocjeni treba da uključi i vaše razumijevanje da je to trenutni rezultat, da prepoznajete neke uzroke i ukazujete na rješenja. Ako je učenik premalen ili još uvijek nema razvijene sposobnosti, iskustva ili nema vještine koje se od njega traže, može razviti tzv. naučenu bespomoćnost (*Što god da činim – nije dobro. Odustajem. Nema smisla truditi se.*). Učenika treba podržati u učenju i postepeno ga izlagati novim situacijama i zahtjevima.

Atmosfera u učionici. Iskustva sigurnosti, uvažavanja, ohrabrivanja, saradnje/timskog rada i empatije važni su za razvijanje

optimizma učenika. Dobri odnosi s vršnjacima posebno su značajni u ovom dobu.

Primjeri. Važno je da obratite pažnju na način na koji učenicima objašnjavate životne situacije. Kada je učenik u nečemu neuspješan ili mu se nešto loše dogodilo, dobro je da objasnite da to neće trajati dugo, da je privremeno i podsjetite ga na slične situacije u kojima se sve završilo dobro. Dajte učeniku do znanja da se loše stvari ponekad događaju svima i da su sastavni dio života. Ukazujte im na primjere (iz literature, nauke, života, filmova, umjetnosti) u kojima je očigledno kako je optimizam bio odlučujući za uspjeh neke osobe u životu i radu.

- pokazuje odgovoran odnos prema stvarima koje zavise od njega/nje;
- socijalan/socijalna je – voli društvo i zajedničke aktivnosti;
- ostaje motivisan/motivisana čak i kada stvari ne idu lako i dobro;
- uvjeren/uvjerena je da može popraviti stvari u kojima nije bio/bila dobar/dobra.

POSMATRANJE, PRAĆENJE RAZVOJA OPTIMIZMA:

Ponašanje – indikatori

Opisi ponašanja učenika/učenice koji/koja ispoljava optimistične stavove u ponašanju:

- uvjeren/uvjerena je da će se uloženi trud isplatiti u budućnosti;
- spreman/spremna je da ponavlja aktivnost/zadatak da bi ga riješio/riješila tačno, uradio/uradila bolje;
- duhovito komentariše neke situacije u kojima nije bio/bila uspješan/uspješna ili uporan/uporna;
- pokazuje da je realan/realna prema sebi i svojim mogućnostima;
- samopouzdan/samopuzdana je, postavlja ciljeve čije je ostvarenje u budućnosti realno;
- srećan/srećna je i ponosan/ponosna kada ostvari dobar rezultat;
- i kada se dogode loše stvari, razmišlja o tome šta sljedećeg puta može uraditi bolje;
- navodi moguća rješenja;

AKTIVNOSTI ZA I CIKLUS

Aktivnosti predložene za jačanje optimizma nijesu zahtjevne i možete ih koristiti u redovnoj nastavi. Prigodne su kao prelaz između nastavnih predmeta, za opuštanje, prije prelaska na drugu oblast rada. I u ovom uzrastu učenici ozbiljne stvari uče kroz igru, te će kroz aktivnosti razvijati svoje samopouzdanje, samopoštovanje, uočavati svoje snage. Na kraju aktivnosti su *Povratne informacije nastavnika i razvoj vrijednosti, vrlina i vještina* učenika. One Vam mogu pomoći i ukazati na koji način da pohvaljujete, usmjeravate ili korigujete ponašanje učenika, kako bi se željeno ponašanje razvijalo i učvršćivalo.

I RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *samopouzdanje iskazati svoje potrebe, očekivanja i želje,*
- *razvijati realnu sliku o sebi i svojim mogućnostima.*

Trajanje: 5–20 min

Materijal: lopta

Aktivnost 1 – Deset dječjih zapovijesti⁴²

Recite učenicima da bi možda ovako izgledale zapovijesti djece odraslima i roditeljima kada bi djeca umjela da ih iskažu i zapišu. Čitajte ih naglas i poslije svake ih pozovite da ih komentarišu:

1. *Moje ruke su male: ne očekujte savršenstvo dok spremam krevet, crtam ili bacam loptu.*
2. *Moje su noge kratke: usporite kako bih vas mogao/mogla stići.*

⁴² Dostupno na: <http://www.znakoviporedputa.com/porodica-i-roditeljstvo/861-10-de%C4%8Dijih-zapovesti>

3. *Moje oči nijesu vidjele svijet kao što su vaše: pomozite mi da otkrijem svijet.*
4. *Ja brzo rastem, zato nađite vremena za igru sa mnom.*
5. *Ja sam vaš poseban dar, tako sa mnom i postupajte.*
6. *Kad pogriješim, to ne znači da sam loša osoba.*
7. *Nešto moram da radim i bez vas, tako ću naučiti da budem samostalan/samostalna.*
8. *Nekad se moramo razdvojiti, a onda ćemo se odmoriti jedni od drugih.*
9. *Znam da je to teško, ali nemojte me porediti s mojom braćom i sestrama ili s drugom djecom.*
10. *Nemojte raditi stvari umjesto mene. Onda mislim da ja to ne radim dobro i da vas razočaravam.*

Aktivnost 2 – Super-djevojčica i super-dječak

Na tabli ili flipčartu nacrtajte obrise snažnih ruku i tegova tako da, kada učenici stanu ispred tih kontura, izgledaju kao da su ušli u taj lik. Cilj je da se identifikuju s ova dva lika i osjete kako je biti moćan. Učenicima se može ponuditi da sami odluče ispred kojeg obrisa će stati, a zatim – okrenuti prema ostalim učenicima – treba da pokažu osjećanje zadovoljstva i da ostanu nekoliko sekundi u tom položaju. Na vaš znak, ostali ih nagrađuju aplauzom.

Objasnite im položaj tijela: grudi naprijed, uzdignuta brada, malo zabačena glava, odlučan izraz lica, osmijeh, blago raširene noge, stopala čvrsto na zemlji – neverbalni znaci koji izražavaju moć, zadovoljstvo, sigurnost. Pomozite učenicima da zauzmu takve poze.

Na kraju pitajte učenike kako su se osjećali. Ako se neko ustručavao, stidio, ohrabrite ga da stane ispred lika ili neka njegov par zauzme drugu poziciju, tako da stoje skupa, jedno pored drugog.

Aktivnost 3 – Volim

Učenici sjede na podu u krugu. Jedan/jedna od njih počinje tako što drži loptu ispred sebe i kaže šta voli, npr. *Ja volim čokoladu*. Dok to govori, zakotrlja loptu prema nekom drugom učeniku ili učenici u krugu. Onda je na njega/nju red da kaže šta voli. Igra traje dok učenici uživaju u njoj. Ovo je dobar način da djeca razmisle o stvarima koje vole.

Pitajte ih kada razmišljaju o stvarima koje vole. Koliko je to često? Kako se tada osjećaju?

* * *

II RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *izgrađivati pozitivnu sliku o sebi, svojim sposobnostima,*
- *razvijati samopouzdanje u odnosima s vršnjacima.*

Trajanje: 5–20 min

Materijal: ogledalo, magnet (poželjno, ali ne i neophodno)

Aktivnost 1 – Izmamljen osmijeh

Rasporedite djecu u parove. Jedan član para treba da se trudi da ostane miran i da ne pokaže nikakvu emociju. Drugi član para ima zadatak da ga nasmije. Ne smije da koristi riječi ili da ga dodiruje. Ukoliko se prvi učenik nasmije, drugi učenik mu zahvaljuje na izmamljenom osmijehu i onda mijenjaju uloge.

Nakon toga slijedi razgovor (poželjno u krugu). Postavljajte pitanja i razvijajte grupnu diskusiju:

- *Da li vam je bilo teško da nasmijete druga?*
- *Da li vam je bilo teško da vi ostanete ozbiljni?*

– *Kako se sada osjećate?*

Zaključite: *Vidite kako je malo potrebno da budemo nasmijani i veseli. Zahvalimo jedni drugima na ovoj divnoj aktivnosti.* **(zahvalnost)**

Aktivnost 2 – Najveće blago

Učenici sjede u krugu. Uzimate kutiju/šešir u kojoj se nalazi ogledalo i pitajte: Šta mislite, šta se nalazi u ovoj kutiji? (Sačekajte par trenutaka da učenici kažu svoje ideje i umire se.) *U kutiji je najveće blago. Hajde, jedno po jedno priđite da pogledate, ali da nikome ne kažete šta ste vidjeli.* Važno je da se učenicima skrene pažnja da ne komentarišu šta su vidjeli i da će imati priliku da govore kada svi pogledaju. Objasnite im da bi, ukoliko odmah kažu ostalima šta su vidjeli, pokvarili igru, a to nikako ne želimo.

Pratite reakciju učenika kada ugledaju svoj odraz u ogledalu.

Kada svi učenici pogledaju šta se nalazi u kutiji/šeširu, pitajte ih da li su se iznenadili. Šta znači to što su ugledali svoj lik? Kako su se osjećali?

Podstaknite učenike da pozitivno razmišljaju o sebi. Predočite im da je svako u nečemu dobar, da je svako zbog nečega poseban i da svi imamo dobre strane. Samo nam nekad treba malo vremena da ih otkrijemo ili prepoznamo.

Aktivnost 3 – Ja sam magnet!

Nije neophodno, ali možete donijeti magnet iz kabineta fizike i iskoristiti ga za igricu zagrijavanja – pokazati kako magnet privlači stvari. Ukoliko nemate magnet, objasnite učenicima da magneti privlače metalne stvari koje su im u blizini. Cilj je da sada oni zamisle da su magnet, ali umjesto da privlače stvari, privlačiće osobe. Zamisliće da su magneti, veliki magneti koji mogu da privuku drugu djecu. Zadatak je da učenici razmišljaju i zaključuju o tome zašto mogu biti privlačni drugima, zašto ih njihovi vršnjaci žele za druga. Čime ih sve privlače?

Zatim slijede pitanja:

- *Zašto sam ja magnet, čime privlačim drugu djecu?*
- *Što druga djeca vole sa mnom da rade?*

* * *

III RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *razvijati samopouzdanje u komunikaciji,*
- *razumijeti da jedni druge prihvatamo i s vrlinama i sa slabostima.*

Trajanje: 5–20 min

Materijal: nije potreban

Aktivnost 1 – Moje ime je... a ovo je moj drug... (Vojvoda, J., 2015)

Učenici sjede u krugu. Započinjete igru tako što se okrećete učeniku ili učenici s desne strane, izgovarate svoje ime i ime učenika sa svoje lijeve strane (*Ja sam Maja, a ovo je moj drug Isak.*). Zatim se taj učenik okreće učeniku s desne strane i izgovara svoje ime i vaše ime. Aktivnost se ponavlja sve dok se ne dođe do posljednjeg učenika/učenice u krugu.

Vi započinjete novi krug. Govorite svoje ime i pozitivnu osobinu na koju ste ponosni. Aktivnost se ponavlja sve dok se ne dođe do posljednjeg učenika/učenice u krugu.

Nakon toga se uvodi osobina druga koji je s vaše lijeve strane. Počinjete (npr. *Ja sam Maja, a ovo je moj drug Isak.* On je (ponovite ono što je učenik rekao, bilo da je to osobina ličnosti ili neka aktivnost koju voli da radi i sl.). Ponavlja se dok se ne zatvori krug.

Komentarišite kako su se osjećali? Da li im je teško da izdvoje svoje pozitivne osobine?

Aktivnost 2 – Najbolji drug

Razgovarajte s učenicima o tome kako se često dešava da djeca odustaju od neke aktivnosti, vjerujući da nijesu dobri u njoj i da neće uspjeti. Dešava se i da neuspjeh uopštavaju i kažu, npr.: *Ništa ne mogu da uradim kako treba!* Recite učeniku/učenici: *Zamisli da tvoj najbolji drug kaže da ništa ne može da uradi kako treba. Šta bi mu ti rekao/rekla?*

Podstičite učenike da navode različite sposobnosti i osobine tog svog druga. Možete im dati i primjer ili dopuniti: *Ma, hajde, ti možeš druge stvari da uradiš dobro. Sjeti se kako dobro igraš fudbal (kako lijepo plešeš, kako dobro crtaš, kako dobro voziš bicikl/rolere/skejt, kako dobro pjevaš...) i koliko dobrih drugara imaš.*

Na ovakav način učenici stiču uvid u to koliko stvari dobro rade i učite ih kako da prema sebi budu realniji, da prihvate i sliku koju drugi imaju o njima, da prihvate sebe u potpunosti, i s vrlinama i s manama. Kada učenici vježbaju da se prema sebi ponašaju kao prema svom najboljem drugu, onda počinju da usmjeravaju pažnju na svoje snage, a ne na svoje slabosti.

Aktivnost 3 – Priča o dva sjemena⁴³

Pročitajte učenicima priču *Dva sjemena* (prilog 7.1)

Komentarišite s učenicima. *O čemu nam govori ova priča? Da li se nekada dešava da neke stvari i ne pokušavamo da uradimo zato što se plašimo? Čega se plašimo? Da li se plašimo greške? Šta i ako pogriješimo? Zašto je važno da pokušamo? Koje osobine nas dovode do uspjeha?*

Završite aktivnost s izrekom *Život guta one koji se boje.*

⁴³ Dostupno na: <http://motivtim.org/blog/Inspirativno/117/prica-o-dva-semena.html>

Aktivnost 4 – Svaki je čovjek čuvar bisera

Pročitajte tekst Božane Jelušić *Svaki je čovjek čuvar bisera*⁴⁴.

Jeste li čuli kad za nekoga kažu da je „običan mali čovjek“? Nemojte vjerovati. Takvi ne postoje. Svaki je čovjek sam po sebi čuvar bisera: u hrapavoj se školjci krije neka lijepa tajna, priča, iznenađenje. Samo treba roniti duboko i biti strpljiv. Pustiti čovjeka da se otvori. A zatim zahvaliti što je s tobom podijelio – svoje skriveno. „Ti si...“

Postavite pitanja:

- Kako ste doživeli ovaj tekst?
- Kakav biser svako ima?
- Koji biser vi imate?
- Šta vam je potrebno da drugi vide vaš biser?

Pošaljite poruku da je svaki čovjek vrijedan i da je u svakome od nas nešto što nas čini vrijednima!

Neka svaki učenik nacrtaj znak, simbol svog bisera. Kada završe, izložite njihove crteže. Pohvalite njihovu kreativnost i trud koji su uložili da svoje bisere što ljepše nacrtaju. Obratite pažnju na koji način učenici komentarišu radove jedni drugih. Ako ste primijetili da lijepo govore o tuđim radovima, stavite im do znanja da ste to uočili i pohvalite ih!

⁴⁴ Dostupno na: B. Jelušić *Svaki je čovjek čuvar bisera*, http://mementoprijateljstva.weebly.com/uploads/5/6/4/0/5640007/moja_i_tvoja_prava.pdf

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

I ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Učenicima nije uvijek lako da prepoznaju koja razmišljanja, kakve poruke samima sebi i kakva ponašanja pogoduju razvijanju optimizma. Zato je funkcija ove povratne informacije da istaknete i pohvalite njihova pozitivna razmišljanja i ponašanja kojima pokazuju da žele i da mogu da zadrže kontrolu nad onim što im se događa, čak i ako to nije lako.

Pr. 1. Lijepo vas je vidjeti srećne: naporno ste radili i postigli cilj!

Pr. 2. Svi imamo uspone i padove. Danas ste pokazali što se može kad se hoće.

Pr. 3. Naizgled male stvari – sunčan dan, miris trave, dobra pjesma, zagrljaj – čine nas srećnim.

Usmjeravanje

Ovim porukama upućujete učenike da prepoznaju zašto njima, ali i onima oko njih, koristi optimizam. Pomažete im i da predvide buduće situacije u kojima će im takvo ponašanje i stavovi biti od pomoći.

Pr. 1. Kad prihvatimo greške, ne stidimo ih se i ne krijemo ih, na njima možemo mnogo naučiti.

Pr. 2. Možda nijesi dobio ocjenu koju želiš, ali si bio pošten i sve si uradio sam. To je hrabro, jača te.

Pr. 3. Ne možeš uvijek biti pobjednik. I iz poraza nešto naučimo. Ko je tvoj omiljeni sportista? Da li on (njegov tim) uvijek pobjeđuje? Kada izgubi, da li odustaje ili opet igra (košarku, tenis, fudbal...)?

Korigovanje

Primijetite li da učenik/učenica lako odustaje i pred jednostavnijim preprekama, da nije zadovoljan/zadovoljna sobom, da ne vjeruje da vrijedi uložiti trud, tada mu upućujete povratnu informaciju, koja će mu/joj pomoći da razumije uticaj takvog ponašanja ili mišljenja. Osim toga, olakšavate mu da prepozna načine da takvo ponašanje bude konstruktivnije po njega/nju ili druge.

Pr. 1. Zašto uvijek misliš da će da se desi nešto loše? Kako se osjećaš kada tako razmišljaš? Hajde ovog puta kaži sebi nešto lijepo, pozitivno.

Pr. 2. Da li misliš da ćeš riješiti problem ako sada odustaneš? Hajde zajedno da vidimo šta još možeš da uradiš.

Pr. 3. Iscijepao si list zato što ne umiješ lijepo da crtaš? Pa šta?! Svi smo u nečemu uspješni, a u nečemu neuspješni. Recimo, ja uopšte ne umijem dobro da uhvatim loptu, ali to nije razlog da se ljutim. Kada si tako bijesan, još teže ti je da uspiješ. Ne umiješ da crtaš, u redu. Šta umiješ dobro da radiš?

RADIONICE ZA II CIKLUS

IV RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- analizirati svoja pozitivna osjećanja i šta je to što ih čini srećnim,
- razumjeti da svi imamo određene sposobnosti i da su sve one vrijedne,
- razvijati samopouzdanje.

Trajanje: 45 min

Materijal: drvo od kartona (ili nacrtano na hamer papiru), pripremljeni raznobojni listići, listovi za upisivanje, klupko kanapa

Aktivnost 1 – Raduje me (15 min)

Pripremite drvo (najbolje od kartona, razgranato), veću granu ili veći cvijet u saksiji, na kojem mogu da se kače listići (kao jelka s ukrasima). Alternativa je nacrtano razgranato drvo na tabli ili hamer papiru. Svakom učeniku dajte po jedan listić u boji (poželjno različitih oblika) na kome zapisuje šta ga to raduje, šta ga čini srećnim u njegovom životu (npr. *Srećan sam što ću dobiti psa. Srećna sam što sam pozvana na rođendan.*).

Kada završe, uz vašu pomoć, svako prokomentariše ono što je napisao/napisala, kači svoj listić na već pripremljeno drvo (cvijet). Posebno im ukažite na svakodnevne, male stvari koje ih čine srećnima.

Aktivnost 2 – Ja umijem, ja vjerujem... (20 min)

Svakom učeniku dajte po jedan listić koji može biti u jednostavnoj formi (kao u prilogu 7.3)

Dajte uputstvo kako da popune listić:

- svako upiše dvije svoje pozitivne osobine;
- koje dvije vještine su savladali ove godine (npr. vožnja bicikla, plivanje, pečenje palačinki);
- koji problem su uspješno riješili (ne samo u školi);
- koji su cilj sebi postavili (realan, ostvariv).

Kada iščitaju šta su napisali, pohvalite ih što dobro prepoznaju svoje sposobnosti i osobine, jer se na njih oslanjaju u različitim situacijama u školi, u životu.

Pročitajte im izreku:

Ima ih što plaču zato što ruže imaju trnje. Ti se veseli što trnje ima ruže.

(Konfučije)

Aktivnost 3 – Mreža poštovanja⁴⁵ (10 min)

Za ovu aktivnost učenici stoje u krugu. U ruci držite klupko kanapa i dajete uputstvo: *Vi ste zajedno u odjeljenju već četiri godine. Do sada ste imali vremena da se dobro upoznate. U posljednje vrijeme i kroz radionice. Danas smo imali priliku da čujemo šta vas raduje, u čemu ste dobri, u čemu vam treba pomoć. Sada svako od vas treba da izabere nekog iz grupe i kaže mu zašto ga cijeni.*

Zatim nastavite s objašnjenjem: *Klupko će doći do svih vas. Prije nego što ga bacite nekom, zadržite jedan kraj kanapa.* Počnite vi. Držeći kraj niti dobacite klupko jednom učeniku i recite: *Cijenim te jer...* Taj učenik hvata klupko i, držeći nit, dobacuje ga drugom učeniku ponavljajući postupak. Na kraju su svi povezani mrežom poštovanja.

* * *

⁴⁵ https://bib.irb.hr/datoteka/558959.Irena_Karabali-diplomski_rad_poticanje_tolerancije_kod_uenika_razredne_nastave.pdf

V RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *analizirati kako vještine rješavanja svakodnevnih problema jačaju optimizam,*
- *analizirati pozitivne osobine kod sebe i drugih i kako se one razvijaju.*

Trajanje: 45 min

Materijal: papir i olovke

Aktivnost 1 – Nahranimo optimizam (30 min)

Počnite razgovor s učenicima tako što navodite na koje načine izlazite na kraj sa svojim lošim raspoloženjima. Na primjer, poslije lošeg dana na poslu odlazite kući i čitate knjigu. Ili možda vježbate/ trenirate.

Zatim zadajte učenicima da naprave svoju listu onoga što im pomaže da savladaju neraspoloženje. Na primjer, kada dobiju lošu ocjenu u školi, posvađaju se s bratom/ sestrom/drugom, roditelji su ih kaznili. Neka se prisjete neke loše situacije koja im se desila i neka zapišu načine kojima prevazilaze neraspoloženje i nezadovoljstvo, odnosno kako su „nahranili“ svoj optimizam.

Učenici zapisuju bar pet načina pomoću kojih mogu „nahraniti“ tj. podstaći i ojačati svoj optimizam. Nakon što ih zapišu, listu mogu ilustrovati.

Oni koji to žele čitaju svoje liste. Istaknite ukoliko se na listama različitih učenika nalaze slična rješenja. Obratite pažnju na to da li pominju vježbanje, san, razgovor (sa članovima porodice, drugovima, nastavnikom).

Ukažite na to da u teškim trenucima često sve djeluje crno ili kao da nema izlaza. Na svojim listama zapisali su bar pet stvari koje mogu

uraditi da sebe ohrabre i oraspolože kako bi se spremnije i s više snage suočili s nedaćama koje su neminovne u životu svakog od nas.

Aktivnost 2 – Ohrabrivanje drugih (15min)

Recite učenicima da razmisle koje osobine cijene kod učenika koji sjedi s njihove desne strane, ako sjede u krugu, a ako su u parovima, u klupama, onda svom paru. Koju njegovu osobinu bi voljeli da imaju, pozajme.

Nakon nekoliko minuta, pozovite ih da redom navode osobine, dok ostali učenici slušaju. Razgovarajte s učenicima:

- *Da li ste znali da posjedujete određene osobine koje drugi vole i cijene kod vas?*
- *Kako ste se osjećali kada su drugi navodili vaše lijepe osobine?*
- *Kako se sve razvija osobina koju biste željeli da imate?*

* * *

VI RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *analizirati svoje sposobnosti rješavanja problema i procjenjivati rješenja,*
- *prepoznavati izvore podrške i pomoći sebi i svojoj okolini.*

Trajanje: 45 min.

Materijal: kartice s problemskim situacijama, „podsjetnik za optimizam“

Aktivnost 1 – Rješenja su u nama (30 min)

Podijelite učenike u pet grupa. Svaka grupa dobija neku problemsku situaciju tako što izvlače jednu od pet listica koje im nudite (prilog 7.3) i svako za sebe zapisuje svoje rješenje problema. Očekuje se da rješenja budu različita, ali ih uputite da o njima razgovaraju na **tolerantan** način, u okviru svojih **timova**. Potom vama i ostalim drugarima iz odjeljenja komentarišu svaki odgovor. Ako bude nekonstruktivnih rješenja, tragajte za boljim rješenjem.

Aktivnost 2 – Moj podsjetnik za optimizam (15 min)

Recite učenicima da zapišu nekoliko dobrih i loših stvari koje su im se desile te nedjelje. Poslije 5 minuta, učenici, koji to žele, čitaju šta su zapisali. Komentarišite s učenicima da je važno da ih problemi ne obeshrabre, da na probleme gledaju s pozitivne strane, kao na nešto što se može riješiti.

Nakon toga im podijelite radni list – podsjetnik za optimizam (prilog 7.4).

Neka pročitaju podsjetnik i komentarišu šta im se u njemu najviše dopada.

- *Da li će vam biti teško da uradite nešto od navedenog? Šta?*
- *Šta ćete moći lako da primijenite?*

Predložite učenicima da krajem dana, kod kuće, naprave osvrt na bitna dešavanja koristeći ovaj podsjetnik.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

II ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Učenicima nije uvijek lako da prepoznaju koja razmišljanja, kakve poruke samima sebi i kakva ponašanja pogoduju razvijanju optimizma. Zato je funkcija ove povratne informacije da istaknete i pohvalite njihova pozitivna razmišljanja i ponašanja kojima pokazuju da žele i da mogu da zadrže kontrolu nad onim što im se događa, čak i ako to nije lako.

Pr. 1 Dobro si se potrudila! Kod tebe cijenim to što se lako ne predaješ.

Pr. 2 Vjerovao si u šansu i umio si da je iskoristiš. Bravo!

Pr. 3 Ovo se ne dešava baš često, a odlika je pravog optimiste da se može nasmijati i svojoj grešci. To je za pohvalu!

Usmjeravanje

Ovim porukama upućujete učenike da prepoznaju zašto njima, ali i onima oko njih, koristi optimizam. Pomažete im i da predvide buduće situacije u kojima će im takvo ponašanje i stavovi biti od pomoći.

Pr. 1. Odlično poznaješ sebe i svoje osobine. To će ti pomoći da bolje poznaješ i druge i da razvijaš dobre odnose s ljudima.

Pr. 2. Jesi li siguran da je to najbolje što možeš? Vjerujem da ti možeš još bolje. Šta bi još mogao?

Pr. 3. Ako voliš i cijeniš sebe, i drugi će početi da te više vole i cijene. Kako mi mislimo o sebi, tako drugi misle o nama.

Korigovanje

Primijetite li da učenik/učenica lako odustaje i pred jednostavnijim preprekama, da nije zadovoljan/zadovoljna sobom, da ne vjeruje da vrijedi uložiti trud, tada mu/joj upućujete povratnu informaciju, koja će mu/joj pomoći da razumije uticaj takvog ponašanja ili mišljenja. Osim toga, olakšavate mu da prepozna načine da takvo ponašanje bude konstruktivnije po njega/nju ili druge.

Pr. 1. Sjećaš li se kako si prošlog puta odustao od takmičenja? Poslije toga ti je bilo žao, a bio si i bijesan. Da li si razmišljao o tome da se ovog puta potrudiš? Bar ćeš znati da si dao sve od sebe.

Pr. 2. Zašto misliš da folklor (sport, ples) nije za tebe? Jesi li dala sebi pravu šansu? Ako odmah odustaneš, nikada nećeš znati koliko si mogla da budeš uspješna.

Pr. 3. Da li misliš da ćeš tugovanjem riješiti problem? Postoji li bolje rješenje za to? Hajde da vidimo koje mogućnosti postoje!

RADIONICA ZA III CIKLUS

VII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumjeti da problemi mogu da podstaknu maštu, nove ideje, da budu zabavni,
- analizirati kako pristup problemu i osjećanja koja ga prate utiču na rješenje problema.

Trajanje: 45 min

Materijal: papir i olovke

Aktivnost 1 – Kiša pada, e pa šta! (5 min)

Nagovijestite učenicima zabavnu mozgalicu i pozovite ih da budu što maštovitiji, da se ne ponavljaju. Recite im:

Kiša pada, e pa šta! i ponudite im primjer kako da nastave rečenicu: ... *a ja baš volim kišu!*
Dobar primjer su i poznati stihovi: *Zima, zima, e pa šta je – ako je zima nije lav! Ne boji se ko je zdrav!*

Učenici će dovršiti rečenicu na svoj način (*a ja imam kišobran...*).

Važno je da ih problemi ne obeshrabre, oneraspolože, već da na problem gledaju s pozitivne strane, kao rješiv. Učenici treba da razumiju da postoji više rješenja za jednu situaciju i da ne moramo pred nekom neprilikom ili problemom odmah biti malodušni, neraspoređeni. To je jedan od važnih elemenata optimizma. Uočite i da je **kreativnost** podrška **optimizmu**.

Sumirajte: *Koja smo sve rješenja našli za jednu istu situaciju? Šta nam to govori?*

Aktivnost 2 – Kako razmišlja optimista (40 min)

Učenicima pročitajte sljedeće rečenice:

- *Ja ovu matematiku nikad neću naučiti! / Dobio sam jedinicu jer sam glup!*
- *Operisana sam od muzike!*
- *Mislim da nijesam rođena za balet!*

Pozovite ih da „uđu u cipele“ učenika koji govore ovako o sebi (slobodnije će projektovati osjećanja i misli ako govore o drugima). Možda ćete procijeniti i da će neki učenici baš to reći i za sebe. Dopustite im to.

Poslije svake izjave, pitajte ih:

- *Zašto ovaj dječak/djevojčica misli da nikada neće naučiti matematiku... da nije rođena za balet...?;*
- *Kako oni vide sebe, kako razmišljaju o sebi, kakve poruke sebi upućuju: ... ja nikad..., ja ništa..., ja nemam...*
- *Šta mislite, kako se osjeća kad tako govori sebi? Da li ga takva osjećanja ometaju da bolje uči? Kako?*
- *Vjerujete li da je tačno da nikad ne možemo naučiti matematiku ako se ne rodimo kao talenti?*

Sad im izložite ove rečenice:

- *Imam jedan iz matematike, ali, ako se dobro potrudim – do kraja godine zaradiću bolju ocjenu!*
- *Nijesam baš talenat za muziku, ali super plešem!*
- *Volim da imam lijepe pokrete i zato redovno vježbam.*

Pozovite ih da analiziraju:

- *Po čemu se ova rečenica (Imam jedan iz matematike, ali ...) razlikuje od prve (Ja ovu matematiku nikad neću naučiti!)? Isto uraditi sa sljedećim parovima rečenica.*

Ovdje je važno da u prvim izjavama prepoznaju (ili im vi ukažete na to) riječi nikad neću, nijesam stvoren – i odsutnost rješenja, nasuprot mogućnostima i izborima, koji se navode u drugom tipu izjava. To su dva načina razmišljanja o stvarima, karakteristična za optimističan i pesimističan stav.

- Šta je dječak shvatio? (u drugim rečenicama)
- Kako se on osjeća za razliku od dječaka iz prve situacije?
- Mislite li da će dječak istrajati u ovome što je rekao (druga situacija)? Zašto?

Rezimirajte:

U životu nam se svima dešavaju različite neprijatne stvari. Ali, načini razmišljanja o tome vrlo su različiti. Neki ljudi su skloni da uvijek misle u nekim crnim tonovima, da okrivljuju sebe ili druge (kao u našim primjerima). Drugi uspiju da vide i nešto pozitivno u tome, da vide izlaz, rješenja...

Pojasnite pojam optimizma (prema teorijskom bloku: optimistična djeca uvjerena su da će ih zalaganje dovesti do povoljnih rezultata i postizanja uspjeha; da mogu uticati na mnoge stvari u životu – a ne da budu pasivni posmatrači i da se prepuste „sudbini“ itd.).

Zatim ih pitajte: *Kako biste vi sada objasnili pesimizam?* Pitajte ih za primjere ljudi koje oni smatraju optimističnim i u čemu oni vide taj optimizam, kao i u kojim situacijama će ubuduće biti veći optimisti?

* * *

VIII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati ljudsku sklonost da problemima pridaju nesrazmjeran značaj, što utiče na osjećanja i rješenja,
- razumjeti kako problem da sagledaju iz šire perspektive.

Trajanje: 45 min

Materijal: papir i olovke, izreke o optimizmu (prilog 7.5)

Aktivnost 1 – Skala loših događaja (30 min)

Pozovite učenike da se prisjete skorijeg problema za koji smatraju da je „užas“, „katastrofa“, „strašno“, „propast“... Mogu misliti i na problem ili situaciju koja im je živa u sjećanju, iako se dogodila nekad ranije. Oni koji žele mogu iznijeti svoje probleme.

Zatim na papiru nacrtaju liniju dužine 20-ak centimetara. Na njoj označe podioke 0 – početna tačka na lijevoj strani i podeok 100 – završna tačka na desnoj strani. Objasnite im da je to *skala loših događaja*. Na lijevoj strani su problemi za koje smatraju da su *minimalno loši* (npr. 0,1 – 10% loše). Zatim idu događaji koji su sve lošiji do problema koji su procijenjeni kao *maksimalno loši* (npr. 90% i više). Da bi vas bolje razumjeli, dok govorite, možete crtati na tabli.

Učenici na listu kratko zapisuju, svako za sebe, koji su problemi za njih minimalno loši, a koji su najgori koje trenutno mogu da zamisle. Vi, takođe, možete da zapisujete za sebe.

Ukoliko je potreban podsticaj ili objašnjenje, dopunite početno uputstvo: na donjoj desetini skale su događaji koji su minimalno loši, ali ipak loši (npr. trivijalni problemi: oborili su čašu sa sokom, zaboravili su opremu za fizičko

vaspitanje, ...), a na gornjoj desetini skale su događaji koji su maksimalno loši (npr. tragični gubici). U sredini su umjereno loši događaji.

Nakon što su naveli (zapisali ili se prisjetili) koji su to događaji koje bi rasporedili dužinom skale, pitajte ih gdje bi sada smjestili problem kojeg su se ranije prisjetili, a koji su smatrali užasnim, katastrofalnim i sl. Gdje je na skali, uzimajući u obzir događaje koje su naveli?

Dobrovoljci mogu iznijeti svoja zapažanja i promjene u mišljenju. Komentarišite: *Često za probleme koje imamo kažemo da su užasni, strašni, katastrofalni... Tako im dajemo moć. Kada kažemo da je nešto užasno, strašno ili katastrofa, to znači da smatramo da je gore od najgoreg, da je bar 101% loše. Da li je moguće da nešto bude toliko loše? Nije. Kada probleme smjestimo na skalu loših događaja, postaje jasnije koliko je taj problem, koji nas trenutno muči, zaista veliki.*

Diskusiju možete nastaviti pitanjima:

- *Kako se osjećate kada za neki problem kažemo da je užasan, strašan, katastrofa?*
- *Kako se tada ponašate?*
- *Kako se osjećate kada problem realno sagledavate i smjestite na skalu?*
- *Da li ste tada spremniji da se uhvatite u koštac s problemom i počnete da ga rješavate?*
- *Da li tada moć imate vi ili problem?*

Aktivnost 2 – Izreke (15 min)

Učenicima podijelite listove s izrekama o optimizmu, a na njima je da odaberu koji im se najviše dopada (ne moraju svi učenici imati odštampan primjerak, dovoljan je jedan list za četiri učenika).

Učenici pojedinačno objašnjavaju:

- *Zašto si se odlučio baš za tu izreku?*
- *Da li postoji neka osoba (savremena ili iz prošlosti; iz filma, sporta ili porodice) koju bi navela kao primjer optimistične osobe?*

- *Šta je sve ta osoba uradila u svom životu?*
- *U čemu te ta osoba inspiriše u budućem životu?*

* * *

IX RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *procjenjivati sopstvene snage i sposobnosti za rješavanje problema,*
- *shvatiti da ograničenja na koja nailazimo često dolaze od nas samih,*
- *prepoznati da se realni optimizam zasniva na realnoj slici o sebi.*

Trajanje: 45 min

Materijal: laptop, projektor, snimak s YouTube-a

Aktivnost 1 – Optimista protiv pesimiste (30 min)

Nacrtajte na tabli staklenu čašu koja je dopola puna vode. Pitajte učenike: *Da li je čaša poluprazna ili polupuna?* To će vam poslužiti kao interesantan uvod/ilustracija za diskusiju o tome koja su ponašanja i stavovi karakteristični za optimistične ljude i za one koji to nijesu. Učenici će se podijeliti u dvije grupe, prema tome kako su odgovorili, i predstavljajući dvije strane u debati. Možda će broj učenika u grupama biti prilično neujednačen, ali to nije važno.

Razgovaraju o pitanjima:

- *Koju biste osobu nazvali optimistom i zašto?*
- *Koju biste osobu nazvali pesimistom i zašto?*

Ukažite na sličnosti i razlike u odgovorima dvije grupe.

Nastavljaju debatu:

- Što optimista kaže sebi kada naiđe na problem?
- Što pesimista kaže sebi kad naiđe na problem?
- Što mislite o sebi: da li ste optimista ili pesimista? Zašto?
- Koje su prednosti optimiste? A pesimiste?
- Da li bi neko promijenio mjesto – prešao u drugu grupu?

Aktivnost 2 – Šta nas sputava? (15 min)

Upoznajte učenike s tim da će gledati snimak o Stivenu Hokingu. Pitajte ih da li su čuli za njega i šta znaju o njemu⁴⁶. Prikažite snimak⁴⁷.

Nakon odgledanog snimka, komentarišete:

- Kako ste doživjeli snimak?
- Šta je ostavilo poseban utisak na vas?
- Koja su njegova ograničenja i u čemu ga sputavaju?
- A u čemu Hoking nema ograničenja (treba da prepoznaju snagu njegove ličnosti, uma, optimizam, kreativnost)?
- Kako prevazilazi ograničenja?
- Da li ljudi dovoljno cijene svoje sposobnosti i mogućnosti?

Uputite ih na film *Teorija svega* (*Theory of Everything*) ako žele da saznaju više o životu i radu S. Hokinga.

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

III ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Učenicima nije uvijek lako da prepoznaju koja razmišljanja, kakve poruke samima sebi i kakva ponašanja pogoduju razvijanju optimizma. Zato je funkcija ove povratne informacije da istaknete i pohvalite njihova pozitivna razmišljanja i ponašanja kojima pokazuju da žele i da mogu da zadrže kontrolu nad onim što im se događa, čak i ako to nije lako.

Pr. 1. Tvoja vedrina se kao virus širi i na nas, hvala!

Pr. 2. I pored loših stvari koje su se desile, raduješ se svakom novom danu. To je optimizam i vjera da svaki dan nosi novu šansu.

Pr. 3. Biraš da budeš optimista. Svjestan si da su problemi neizbježni, ali si uvjeren da s njima uspješno možeš izaći na kraj.

⁴⁶ Dostupno na: https://sh.wikipedia.org/wiki/Stephen_Hawking

⁴⁷ Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=CJx5zMGos44>

Usmjeravanje

Ovim porukama upućujete učenike da prepoznaju zašto njima, ali i onima oko njih, koristi optimizam. Pomažete im i da predvide buduće situacije u kojima će im takvo ponašanje i stavovi biti od pomoći.

Pr. 1. Naučite da uživajte u trenutku, u sitnicama, lijepim stvarima i osjećanjima. To podstiče zdravlje.

Pr. 2. Tačno je – život često nije fer. Ali, ako stalno o tome razmišljamo, kako ćemo uživati u onome što već imamo i što je lijepo?

Pr. 3. Kažeš da ne možeš da se mijenjaš, da si jednostavno „takav“... Da li ste čuli poučnu priču Čiroki Indijanaca? Zove se „Dva vuka u nama“⁴⁸. Glasi ovako:

„Jednom davno, stari Čiroki Indijanac ispričao je svom unuku jednu životnu istinu: „U duši svakog čovjeka vodi se bitka, kao borba između dva vuka. Jedan vuk predstavlja zlo, predstavlja: bijes, zavist, ljubomoru, pohlepu, aroganciju, egoizam. Drugi vuk predstavlja dobro, predstavlja: mir, ljubav, nadu, vedrinu, skromnost, ljubaznost, dobrodušnost, srdačnost, darežljivost, istinu, saosjećanje, vjeru.“ Mali Indijanac se zamisli. Sve svoje misli usmjeri na dubinu djedovih riječi, pa ga zapita: „Koji vuk na kraju pobjeđuje?“ „Pobjeđuje onaj koga hraniš.“

Da li vam je jasna priča? Uvijek imamo mogućnost izbora, bar kada je naše ponašanje u pitanju.

Korigovanje

Primijetite li da učenik/učenica lako odustaje i pred jednostavnijim preprekama, da nije zadovoljan/zadovoljna sobom, da ne vjeruje da vrijedi uložiti trud, tada mu/joj upućujete povratnu informaciju koja će mu/joj pomoći da razumije uticaj takvog ponašanja ili mišljenja. Osim toga, olakšavate mu/joj da prepozna načine da takvo ponašanje bude konstruktivnije po njega/nju ili druge.

Pr. 1 Kako zračiš tako i privlačiš. Sada se zapitaj zašto ti ponovo nešto nije po volji.

Pr. 2 Često čujem ono „da, ali“ kod tebe. Zašto ga, za promjenu, ne okreneš u svoju korist? Loše slikam, ali sjajno fotografšem.

Pr. 3 Kako će drugi da vjeruju u tebe ako ti sam ne vjeruješ u sebe? Sjeti se bar pet stvari u kojima si uspješna i oduvaj taj tamni oblak iznad svoje glave.

⁴⁸ Dostupno na: <http://www.izreke-citati.com/dva-vuka-u-nama-pouka-ciroki-indijanaca/>

*Poštenje je kad koliko god da se
ne slažemo on će mi pomoći.*

(Sanja, IV4)

R8

POŠTENJE

TEORIJSKI BLOK ZA NASTAVNIKE

Djeca i mladi zaslužuju svijet koji vrednuje istinu, poštenje i pravdu. Roditelji i nastavnici često se konfrontiraju u vezi s tim ko vaspitava – porodica ili škola, ili su oba ova sistema na zajedničkom zadatku pripremanja djece i mladih za život. Kao najčešći razlog nedovoljne posvećenosti ovome zadatku, navode se stavovi da je u društvu poremećen sistem vrijednosti i da pojedinac ne može uticati na sistemske promjene. Time se previđa značaj učenja po modelu u školi i porodici, i dobro poznato iskustvo da vaspitavamo čak i onda kada (nam se čini da) ne vaspitavamo. Drugim riječima, kao roditelji i nastavnici, često nijesmo svjesni koje sve moralne poruke šaljemo djeci, a posebno – kada ih ostavimo bez poruka!

Djeca se ne rađaju s integritetom, s moralnim vrijednostima i vrlinama, kao što su: poštenje, čast, poštovanje, društvena odgovornost i hrabrost da se borimo za ono za šta vjerujemo da je ispravno. To se dešava u dugom procesu moralnog razvoja pojedinca⁴⁹ (i njegovim različitim fazama), uporedo s procesom socijalizacije i uticaja različitih socijalizacijskih faktora (porodice, škole, uzora, vršnjačke grupe, medija, interneta, društvenih mreža i sl.). Vrijeme koje provodimo u školskoj sredini tokom školovanja čini obrazovne ustanove – na svim nivoima – ključnim mjestima za podršku moralnom razvoju djece i mladih.

Škole imaju primarnu odgovornost da afirmišu i u svom radu ukazuju na značaj poštenja

⁴⁹ Proces moralnog razvoja traje od ranog djetinjstva i početka socijalizacije, a završava se u ranom odraslom dobu. Ovaj proces neodvojiv je od saznavnog, emocionalnog i socijalnog razvoja.

kao praktične i etičke vrline. Nažalost, mnoge škole danas ne uspijevaju u tome. Učenici i dalje varaju na poznate načine: prepisuju na testovima, kopiraju domaće zadatke, izostaju s nastave na dan kada je zakazan test, a savremena tehnologija omogućava im i nove vrste plagiranja i varanja. Djeca su svjesna da ono što rade nije u redu, ali svoje postupke pravdaju time da nijesu imala izbora – ogroman je pritisak da se dobiju bolje ocjene i bolji rezultati na testovima.

DEFINICIJA

Poštenje je, u najširem smislu riječi, skup moralno-etičkih načela kojima se osoba rukovodi u društvenim, profesionalnim i ličnim postupcima. U svakodnevnom govoru poštenje se često izjednačava s integritetom. Riječ integritet nastala je od latinske imenice *integritas*, što označava cjelovitost. U tom smislu, integritet bi bio unutrašnji osjećaj cjelovitosti – osoba se ponaša u skladu sa svojim uvjerenjima; ona je dosljedna i drugi je prepoznaju po toj osobini. Dosljednost isključuje ponašanje „govori jedno, a radi drugo“!

Osoba s integritetom (a nije riječ samo o odraslima, nego i o djeci!) iznosi svoje stavove i uvjerenja čak i onda kada to nije „popularno“. Istovremeno, izgrađen integritet označava osobinu da se brine o drugima, da se s drugima solidariše, da pomaže drugima kada je to potrebno. Osoba s integritetom priznaje svoje greške, ne okrivljuje druge za svoje postupke. Kada sve ovo sagledamo, možemo reći da je integritet *dosljedno* ponašanje u cilju opšteg dobra, čak i ako time može biti ugrožena neka lična korist pojedinca.

Prema Međunarodnom centru za akademski integritet (ICAI), pet temeljnih vrijednosti akademskog integriteta jesu: **odgovornost, poštovanje, pravednost, pouzdanost i iskrenost.**⁵⁰

⁵⁰ Dostupno na: <http://www.academicintegrity.org/icaei/home.php>

KAKO OBJASNITI DJECI ŠTA JE POŠTENJE?

Usvajanje moralnih pravila i normi neraskidivo je vezano za intelektualni i emocionalni razvoj. Važno je da razumijemo dva osnovna stupnja u razvoju morala i razliku između tzv. heteronomne moralnosti, tipične za rano djetinjstvo i autonomne ili zrele moralnosti. U prvom slučaju, dijete usvaja norme i pravila ponašanja, jer ga ka tome usmjeravaju odrasli – ono zna šta je dozvoljeno ili nije, ali odrasli nadziru njegovo ponašanje. Autonomna moralnost, koja počinje da se razvija već oko desete godine života, označava „internalizaciju“ ili prihvatanje normi i ponašanja – savjest. Sve je manje potrebe za nadzorom spolja da bi se osoba moralno ponašala. Znajući to, uspješnije ćemo pomagati djeci da usvajaju moralne norme (da *znaju* pravila, norme), ali i da se *ponašaju* u skladu s tim. Ne zaboravimo, moralno ponašanje, kao i svako drugo, praćeno je i moralnim *emocijama* – pozitivnim i negativnim (ponos, **zahvalnost**, poštovanje, stid, kajanje, griža savjesti). U ovom trouglu: znanje – ponašanje – osjećanje nalazi se polje djelovanja za moralni razvoj djeteta.

Možda je najjednostavnije objasniti djeci da biti pošten znači ne kriti istinu (obmanjivati), ne kršiti pravila da bi se stekla neka prednost (varanje), ne uzimati nešto što nije tvoje (krađa) i svaki drugi postupak koji bi prikrili jer nije u skladu s onim što smatrate moralno ispravnim. Takođe, djeci je blisko i objašnjenje da je poštenje – raditi dobre stvari i kada drugi to ne vide (npr. navika da baca otpatke u korpu i kada nastavnik nije u učionici).

KAKO MOŽETE PODSTICATI I NJEGOVATI INTEGRITET/ POŠTENJE KOD UČENIKA

Njeguajte kulturu integriteta u učionici i školi

Treba jasno i kontinuirano da *artikulišete očekivanja* u vezi s poštenjem i posljedicama varanja.

Vi ste u učionici uvijek i u svakoj prilici – model ponašanja. Ne „predaje“ se samo znanje. Između redova znanja su i bezbrojne druge poruke koje govore o nama, kao nastavnicima i roditeljima. Integritet nastavnika za učenike predstavlja model poštovanja, saosjećanja, pravičnosti, istinoljubivosti, odgovornosti i kako se može biti dosljedan u svemu tome.

U učionici i školi treba stvoriti *kulturu* koja nagrađuje uspjeh mimo klasičnog ispitivanja za ocjenu. Istraživanja su pokazala da je manje varanja kada je akcenat u procesu učenja na razvoju vještina, a ne samo na učenju za ocjenu; ako se učenici samo kroz ocjene međusobno upoređuju, onda je varanje često strategija da se pobijedi sistem. Ako učenike *nagrađujete* za upornost, odgovornost, **strpljenje**, **kreativnost**, poštovanje drugoga, onda oni shvataju da je proces učenja na prvom mjestu. Kada učenici vide da ih *poznajete kao ličnosti*, da brinete o njima, njihovim posebnostima i njihovom integritetu, manja je vjerovatnoća da će varati.

Razvijajte rječnik vrijednosti i vrlina

Uključite u nastavni program učenje o *temeljnim vrijednostima* integriteta/poštenja: odgovornost, saosjećanje/**empatija**, solidarnost, **zahvalnost**, poštovanje, pravednost, pouzdanost i iskrenost. U svakom nastavnom predmetu moguće je pronaći povode za vaspitno djelovanje: istorijski događaji i ličnosti, likovi iz književnih djela, naučnici, umjetnici, sportisti itd. Prirodne

nauke, uprkos raširenom uvjerenju da su manje pogodne za vaspitanje od humanističkih, nepresušan su izvor mogućnosti za razvijanje istinoljubivosti, poštenja, integriteta. (Antić, Pešikan, Ivić, 2015)

Pomozite učenicima da koriste ovaj rječnik kada razgovaraju o istorijskim temama, književnim i stvarnim likovima, ili aktuelnim događajima. Podstičite ih da pronalaze primjere pojedinaca koji su stali iza svojih uvjerenja i vrijednosti i postigli nešto i za sebe i za cio svijet.

Reagujte na odgovarajući način kada dođe do varanja

Iako ne možete uvijek kontrolisati ponašanje učenika, možete biti dosljedni u svojim vaspitnim strategijama, stavljajući učenicima jasno do znanja da neiskrenost i nepoštenje nijesu prihvatljiva ponašanja u učionici.

Treba imati na umu da većina djece ponekad pribjegne lažima i to ne treba da izaziva preveliku zabrinutost ili ishitrenu reakciju (kažnjavanje). Međutim, ako je takvo ponašanje učestalo, treba ispravno reagovati:

- utvrdite prirodu i kontekst laži (uzrok, motiv);
- reagujte smireno na greške;
- kada dijete prizna grešku/laž, pokažite da cijenite iskrenost;
- intervenišite brzo;
- kritikujte laž/postupak, a ne dijete, njegovu ličnost (dijete je mnogo više od te greške!);
- ukažite kako drugi put treba da postupi;
- pomozite mu da razumije zašto je važno govoriti istinu.

Veoma korisna strategija za vaspitno djelovanje je vješto korišćenje poučnih/vaspitnih trenutaka – tema u nastavi i realnih situacija koje se dešavaju u učionici, a koje

pružaju direktan uvid u određeni postupak, ponašanje učenika i reakcija na to.

Koristite priče i izreke za započinjanje ciljanih razgovora

Poznati citati i izreke mogu se koristiti za započinjanje razgovora o temama u vezi s poštenjem, moralnim razvojem i drugim stavovima koji djeci pomažu da razviju pozitivne radne navike i odnose pune poštovanja. Može se uvesti pravilo da se bira *izreka dana*. Izreke mogu da se koriste u radu s učenicima svih uzrasta.

Pomognite učenicima da vjeruju u sebe

Kada mladi ljudi nauče da vjeruju u sebe, neiskrenost i nepoštenje gube svaki smisao. Živjeti s integritetom postaje životni stil. Istraživanja pokazuju da nastavnici nekim svojim osobinama i postupcima pomažu učenicima da razviju vjeru u sebe, iskazujući:

- ljubav, posvećenost, strast za nastavu;
- jasan sistem vrijednosti i ponašanje koje je u skladu s tim vrijednostima;
- nesebičnost i prihvatanje različitosti;
- sposobnost da se prevaziđu prepreke i da se učenicima pokaže da je uspjeh moguć.

Usvojene vrijednosti i vrline u ovakvom okruženju lako će se prenositi i primjenjivati/generalizovati i na druga područja života učenika izvan škole.

POSMATRANJE, PRAĆENJE RAZVOJA POŠTENOG PONAŠANJA UČENIKA

Ovo je podsjetnik (s primjerima), koji će vam olakšati da pratite ponašanja učenika koja ukazuju na poštenje. Navedene su osnovne karakteristike poštenja, koje se nalaze i u upitniku za praćenje (str. 199).

Rad na času: nije sklon/sklona lažima, ne pokušava da prevari, „ne kiti se tuđim perjem“, poštuje školska pravila i dogovore s nastavnicima, učenicima i drugima, pošteno procjenjuje učinke vlastitog i tuđeg rada.

Odnosi s vršnjacima i odraslima: može mu/joj se vjerovati, na pitanja iskreno odgovara, priznaje i prihvata vlastitu grešku, iskren/iskrena je i fer s prijateljima i umije da se izvini ako pogriješi.

AKTIVNOSTI KOJE SE MOGU KORISTITI NA SVIM UZRASTIMA

Možete odabrati, ili sami osmisliti, teme za igre uloga, pitanja za diskusiju, teme za eseje ili projekte, primjerene uzrastu učenika.

Teme za eseje

- *Kakav je odnos između iskrenosti i povjerenja? Napišite esej koji istražuje ovu vezu.*
- *Pišite o situaciji u kojoj ste slagali (u vezi s nečim ili nekoga). Šta je bio razlog za laž? Da li je laž ostavila posljedice na tvoj život? Šta je ishod situacije? Šta si naučio/naučila o laganju iz ovog iskustva? Da li je iskrenost bila najbolje rješenje od početka?*
- *Napiši pismo osobi/nekome čije poštenje te je impresioniralo (neko o kome si čuo/čula na televiziji ili pročitao/pročitala u novinama, o nekome iz porodice ili okruženja).*
- *Inspiracija za esej, takođe, može biti neka od izreka o poštenju (prilog 8.7).*

Projekti

- *Učenicima se može dati zadatak da nedjelju dana prate u nekom časopisu primjere koji su u vezi s poštenjem/nepoštenjem i da prepoznaju koje druge ljudske osobine/vrijednosti su povezane s poštenim ponašanjem.*

- *Učenici mogu dobiti zadatak da nedjelju dana prate neku TV seriju i bilježe koliko je neiskrenost u osnovi različitih zapleta u seriji. Na kraju nedjelje zaključke dijele s odjeljenjem.*
- *Različite reklame mogu biti predmet analize s aspekta iskrenosti, tačnosti, varanja, poštenja...*

Važno je da učenici preispituju, analiziraju svoje ponašanje, stavove i dileme tokom rada na projektima i da uobliče svoje zaključke

AKTIVNOSTI ZA I CIKLUS

Znanje o tome šta se smije, a šta ne smije raditi i koje ponašanje je prihvatljivo, a koje nije, predstavlja temeljni aspekt u razvoju poštenja. Razvoj ove osobine kod djece mlađeg uzrasta temelji se na znanju o tome zašto pošteno ponašanje pomaže u sticanju dobrih prijatelja. Za ostvarivanje ovih ciljeva važno je da dijete želi da uradi nešto korisno za druge bez očekivanje nadoknade ili obaveznog uzvraćanja.

Predložene aktivnosti mogu se realizovati kao dio časa redovne nastave. Na primjer, pjesme o poštenju mogu se slušati na časovima muzičke kulture. Predložene priče mogu se analizirati na časovima crnogorskog – srpskog, bosanskog, hrvatskog jezika i književnosti itd.

Iza poglavlja *Aktivnosti* nalaze se *Povratne informacije nastavnika i razvoj vrijednosti, vrlina i vještina učenika*. One vam mogu pomoći i ukazati vam na koji način da pohvaljujete, usmjeravate ili korigujete ponašanje učenika, kako bi iskrenost bila uobičajeni obrazac njihovog ponašanja.

Uvodne aktivnosti kroz animacije

Na sajtu YouTube postoji veliki izbor animiranih kratkih filmova i pjesama o poštenju na engleskom jeziku. Ove animacije mogu se koristiti u sva tri razreda prvog ciklusa, kako na časovima engleskog jezika, tako i na drugim

časovima – kao uvodna aktivnost za razgovor o poštenom ponašanju. (Primjeri⁵¹)

* * *

I RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumjeti koja ponašanja i osobine su karakteristične za poštene osobe,
- uvidjeti značaj iskrenosti i zašto je korisna za njih i za druge.

Trajanje: 15–20 min

Materijal: Priča o dječaku Mirku (prilog 8.1), uobičajeni školski materijal (olovke, papir, boje), nekoliko kutija (npr. četiri) u kojima se nalaze razni mali predmeti

Aktivnost 1 – Priča o dječaku Mirku⁵²

Pročitajte učenicima *Priču o dječaku Mirku*.

Pružite djeci priliku da iznesu svoje komentare o onome što se dogodilo u priči. Razgovarajte o Mirkovom ponašanju, o tome šta je poštenje – u čemu se prepoznaje u ovoj priči. Navesti dobra djela u ovoj priči. Komentarisati zašto nekoga smatramo poštenom osobom. Da li se njima ili nekoj bliskoj osobi desilo nešto slično? Kako reaguju kada nađu tuđu stvar?

51 Dostupno na:

<https://www.youtube.com/watch?v=uo1n3JzEt7Y&list=PL7kNX5Lh5WJtC786Ag5JDWslX3zExXGb9&index=2>
(pjesma o poštenju)

<https://www.youtube.com/watch?v=J7JcXluRk-k>
(pjesma o poštenju)

<https://www.youtube.com/watch?v=4U3ED-iG2Uw&t=16s>
(crtani film o laganju)

https://www.youtube.com/watch?v=YsbXf_liH7w&t=96s
(crtani film o poštenju)

52 Ideje za aktivnosti *Priča o dječaku Mirku* i igra kutijama preuzete su sa sajta Svjetskog udruženja vaspitača: <http://www.waece.org/paz/english/menu-act.php>

Djeca crtaju, prikazuju situacije u kojima pomažu drugim ljudima.

Aktivnost 2 – Igra kutijama

Aktivnost se sastoji od igre u kojoj djeca u kutijama traže ono što im nastavnik kaže. Ne pokazujući sadržaj kutije drugoj djeci treba da kažu da li se u kutiji nalazi određeni predmet. Svaka kutija treba da bude pokrivena, kako niko osim djeteta koje otvara kutiju ne bi vidio šta se u njoj nalazi. U svim kutijama treba da se nalazi nekoliko istih predmeta i nekoliko predmeta koji su specifični za svaku kutiju, kako bi se sadržaj u kutijama razlikovao.

Započnite razgovor na sljedeći način: *Odrasli vam često govore kako treba da budete iskreni i poštteni u svakoj situaciji. Sada ćemo igrati jednu igru u kojoj ćemo vidjeti kako se ponašate u takmičenju – koliko ste poštteni. Zatim navodi pravila igre:*

- U svakom uglu učionice nalazi se kutija u kojoj su razni predmeti i igračke. Učenike podijelite u četiri grupe (onoliko grupa koliko je kutija). Svaka grupa može imati neko svoje obilježje i nalazi se u blizini svoje kutije.
- Prozivajte jednog po jednog učenika. Svaki učenik treba da jednom ode do svoje kutije. Kada učenik dođe do kutije i pogleda šta se u njoj nalazi, pitajte ga da li se u kutiji nalazi određeni predmet (npr. lutka). Važno je da učenik, bez vađenja ili pokazivanja drugoj djeci, kaže da li se predmet nalazi u kutiji ili ne. Za svaki predmet koji se nalazi u kutiji dobiće jedan poen.
- Podstičite takmičarski duh kako bi djeca bila pod sve većim pritiskom da pobijede.
- Zapisujte odgovore svakog tima.
- Igra se završava kada je svako dijete u grupi provjerilo kutiju. Pobjeđuje ona grupa koja je pronašla najviše predmeta u svojoj kutiji. Ovo mora biti jasno objašnjeno djeci i na početku igre.

Sada će svi učenici zajedno prebrojavati šta je svaka grupa našla u svojoj kutiji. Nastavnik će zajedno s njima, uz pomoć liste na kojoj su njihovi odgovori, provjeriti da li se liste poklapaju s navodima svakog člana grupe o sadržaju kutije.

S obzirom na karakteristike dječjeg razvoja u ovom uzrastu, vjerovatno u nekim situacijama djeca neće reći istinu. Svi zajedno će procijeniti koja grupa je bila najiskrenija i sami će odrediti da je ta grupa pobjednik (a ne na osnovu broja „tačnih odgovora“ koje su djeca dala tokom igre). Ukoliko se desi situacija da sva djeca kažu istinu, onda ih pohvalite za iskrenost tokom igre. Razgovarajte o tome šta je iskreno i pošteno ponašanje i da u igri nije bitno pobijediti po svaku cijenu, nego biti iskren i pošten – igrati fer. Predložite im da smisle zajedničku poruku na koju će se uvijek podsjećati u igri.... (npr. *Mi volimo poštenu igru/fer-plej!*)

* * *

II RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razumjeti povezanost znanja i istine,
- prepoznati značaj poštenog ponašanja za njih i druge oko njih.

Trajanje: 5–20 min

Materijal: papiri sa slovima **Л** i **И** (za svakog učenika), tekstovi započetih priča

Aktivnost 1 – Istina ili laž

Učenicima se čita niz od desetak rečenica, a oni poslije svake rečenice treba da podignu list sa slovom **И** (istina) ili slovom **Л** (laž). Npr. lijevom rukom drže papir **Л**, a desnom **И**.

Mogu da zatvore oči, da ne bi gledali jedni na druge. Primjeri rečenica:

- *Sunce izlazi na istoku.*
- *Ja sam visoka dva metra.*
- *Svi ljudi su isti.*
- *Poslije proljeća dolazi jesen.*
- *Tvoje ime je Arčibald.*
- *Danas je utorak.*
- *Pet plus pet je deset.*
- *Životinje su živa bića.*
- *Kiša pada samo noću.*
- ...

Nakon svake rečenice zapišite (za sebe) broj pogrešnih odgovora. Kada se izlistaju sve rečenice, pitajte učenike na koja pitanja im je bilo najlakše odgovoriti, a na koja najteže? Zašto?

Važno je da uoče vezu između znanja i istine – da bismo ispravno odgovorili da li je nešto istina ili laž, treba da imamo znanje o tome.

Aktivnost 2 – Nedovršene priče

U ovoj aktivnosti djeca dovršavaju priču i nakon toga ocjenjuju aktivnost.

Objasnite učenicima od čega se sastoji aktivnost. Nakon što pročitate uvodne rečenice djeca treba da dovrše započetu priču. Možete, po potrebi, započeti još priča.

Primjeri priča:

Dječak hoda ulicom i naiđe na drugo dijete, u invalidskim kolicima, koje je slučajno ispustilo torbu s igračkama na ulicu, jer su kolica zapela o prepreku. Dječak tada...

Djevojčica je neutješno plakala u parku zbog toga što je izgubila igračku, ali niko nije obraćao pažnju na nju, jer su svi mislili da djevojčica izmišlja. U tom trenutku putem naiđe jedna žena i...

Djeca dovršavaju svaku priču, a nastavnik bilježi njihove odgovore. Ova aktivnost treba da se odvija u cijeloj grupi, kako bi sva djeca čula odgovore ostale djece.

Ponovo pročitati priče kako bi djeca analizirala svaki ponuđeni odgovor. Uz pomoć nastavnika, djeca će procjenjivati priče na osnovu sljedećih aspekata:

- *Da li je priča cjelovita, uvjerljiva?*
- *Koja ponašanja i postupci (u odgovorima) su najbolji?*
- *Da li ponuđeni kraj priče direktno upućuje na poštenje ili ne, i zašto?*

* * *

III RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *prepoznati karakteristike poštenog ponašanja i u čemu se ono ogleda,*
- *razumjeti zašto je važno pošteno ponašanje u školi,*
- *prepoznati značaj iskrenosti za njegovanje bliskosti i povjerenja u porodici/školi/životu.*

Trajanje: 15 – 20 min

Materijal: radni list (prilog 8.2), bojice za ukrašavanje, Priča Drvo trešnje (prilog 8.3)

Aktivnost 1 – Pano poštenja

Započnite aktivnost pitanjima:

- *Kako se ponašaju poštenu ljudi? Što oni rade/ ne rade? Navedite primjer.*
- *Kako prepoznajete poštenu osobu? Kako se ona ponaša prema tebi? Ili prema drugim ljudima?*

- *Zašto je važno biti pošten? U čemu ti pomaže tvoje poštenje? A tvojim drugarima?*
- *Kako pokazujete poštenje kada radite zadatke u grupi? Koje osobine tada pokazujete? Koji postupci pokazuju poštenje?*
- *Je li ti se desilo da je neko prema tebi bio nepošten (u školi/odjeljenju). Ako jeste, koja je to situacija bila? Što je uradila ta osoba?*
- *Kako se osjećaš kad te neko slaže?*

Učenici individualno popunjavaju radni list dat u prilogu. Nakon popunjavanja pozovite učenike da pročitaju odgovore i zajedno komentarišite svako od pitanja. Na kraju mogu napraviti zajednički pano na hameru. To bi im koristilo kao podsjetnik – jer će se pojaviti više modela za pošteno ponašanje i moći će povremeno da im se vraćaju.

Aktivnost 2 – Priča Drvo trešnje⁵³

Nastavnik započinje aktivnost čitanjem priče Drvo trešnje.

Dajte djeci priliku da iznesu svoje komentare o onome što se dogodilo u priči. Razgovarajte o dječakovo iskrenosti, o postupku njegovog oca.

- *Da li ste očekivali takav ishod?*
- *Šta je dječak naučio iz ovoga?*
- *Imate li neko slično iskustvo?*
- *Što bi bilo da je otac strogo kaznio dječaka?*
- *Da li je kažnjavanje laži ili pružanje šanse nekome da se popravi bolji ishod? Je li mu otac dao šansu da se popravi?*

Alternativa: Čitanje se može zaustaviti prije „istog trenutka...” i pitati djecu: *Šta je dalje bilo, kako se završila priča?* Nakon toga pročitati kraj, a onda slijede navedena pitanja.

⁵³ Priča je inspirisana legendom *Cherry tree* koja se vezuje za Džordža Vašingtona. Izvor originalnog teksta: <https://georgewashingtoninn.wordpress.com/2009/03/21/the-legend-of-the-cherry-tree/>

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

I ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Da biste osnaživali pozitivne stavove učenika prema iskrenosti i poštenju, kao i manifestacije ovih vrlina u njihovom ponašanju, povratnim porukama im osvijetlite karakteristična ponašanja, postupke i misli. Biće korisno i da pohvalu prati pitanje o osjećanjima i reakcijama drugih na njihov postupak.

Pr. 1. U današnjoj igri pokazali ste da vam je igra strogo po pravilima (fer igra) važnija od pobjede. Bravo! To je pošteno!

Pr. 2. Pažljivo ste slušali dok su vaši drugari/predstavnici grupa predstavljali zajedničke crteže... Tako se poštuje rad drugih!

Pr. 3. Jasna, rekli su mi da si na velikom odmoru vidjela da je dječaku iz četvrtog razreda ispao novac za užinu i da si odmah potrčala da mu vratiš. Pokazala si svima kako treba postupati s tuđim stvarima.

Usmjeravanje

Kada im šaljete poruke ove vrste, pomažete učenicima da prepoznaju zašto su i njima i svim ljudima važni iskrenost, poštenje, pravičnost, objektivnost... Tada će im biti lakše da predvide posljedice svojih odluka i ponašanja.

Pr. 1. Čitali smo priču o tome kako je otac oprostio sinu grešku jer je bio iskren. Šta mu je otac pružio ovim postupkom? Na šta mu je ukazao? Tako se gradi povjerenje. Sjetite se ovoga kada se uplašite da priznate sopstvenu grešku.

Pr. 2. Danas smo razgovarali o poštenim postupcima. U čemu vam ove priče dalje mogu pomoći? Kada bi vam mogle pomoći?

Pr. 3. Iskrenost je važna za pravo drugarstvo. Jeste li se uvjerali u to? Kako? Kada biste se opet tako ponašali?

Korigovanje

Ovom povratnom informacijom pomoći ćete učeniku/učenici da razumije posljedice ponašanja koje nije bilo pravično, iskreno, pošteno. Istovremeno, jasno ga/je podržavate da uoči da može drugačije i da će to koristiti i njemu/njoj i ostalima.

Pr. 1. Zaboravio si da napišeš domaći zadatak i to nije u redu, ali je mnogo veći problem što navodiš neka čudna opravdanja. Svima nam se desi da nekad nešto zaboravimo i tada je najvažnije reći istinu. Hoćemo li se dogovoriti da drugi put bude tako?

Pr. 2. Znam da si se plašila kako će roditelji reagovati na (takav i takav) tvoj postupak, ali istina se na kraju uvijek sazna. Razmisli o tome drugi put!

Pr. 3. Marta, vidjela sam da si tražila od Zorana da umjesto tebe uradi dio zadatka dok ste radili u grupi. Da li je to pošteno? Šta smo rekli, šta čini **DOBAR TIM**?

RADIONICE ZA II CIKLUS

IV RAZRED

Na ovom uzrastu djeca razumiju ključne aspekte poštenja i njegov značaj u odnosima s drugima. Zato je važno podstaći učenike da promišljaju o sopstvenim postupcima – da ih preispituju i vrednuju.

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati postupke, ponašanja i osobine poštene osobe;
- prepoznati značaj iskrenosti za održavanje dobrih odnosa s vršnjacima, roditeljima, nastavnicima.

Trajanje: 45 min

Materijal: papiri, čart tabla ili obična tabla, samoljepljivi papirići, flomasteri ili neke druge bojice

Aktivnost 1 – Asocijacije (10 minuta)

Čas započeti „olujom ideja“ – asociiranjem na riječ poštenje. Nastavnik zapisuje na čart tabli ili učenici pišu asocijacije na papirićima, a zatim ih lijepe na zajednički pano. Na osnovu njihovih odgovora, nastojte da s učenicima zajednički definišete poštenje.

Definicija bi trebalo da ima sljedeće elemente: *Biti pošten znači: ne uzimati nešto što nije tvoje (ne krasti), ne kriti istinu (ne obmanjivati), ne varati (ne kršiti pravila da bi se stekla neka prednost), ne preuveličavati stvari, priznati kada pogriješiš i svaki drugi postupak koji bi prikrio/prikrila jer je protiv onoga što smatraš ispravnim/poštenim.*

Aktivnost 2 – Zastava poštenja (35 min)

Podijelite odjeljenje u pet grupa. Svaka grupa treba da ilustruje crtežom jedan aspekt poštenja „Ja ću...“ (prilog 8.4). Ukazati učenicima da treba da budu **kreativni** i da u grupi rade zajedno (**timski**). Svaka grupa dobija veliki list papira i bojice.

Grupe predstavljaju svoj rad. Obrazlažu zašto je važno govoriti istinu, igrati po pravilima, priznati grešku itd. Ostali komentarišu i dogovaraju se oko zajedničkog postera, koji će biti istaknut u učionici. Zavisno od materijala kojim raspolazete, izgleda učeionice, ali i od kreativnosti učenika, možete osmisлити kako da produkti rada budu izloženi. U prilogu je predložena ideja da se naparavi „zastava poštenja“ – možete u nekom uglu učionice razvući kanap, a učeničke radove zakačiti štipaljkama.

* * *

V RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati razloge i posljedice laganja,
- prepoznati značaj iskrenosti i učenja na vlastitim greškama.

Trajanje: 45 min

Materijal: dvije kesice bombona, priča Dječak koji je vikao: „Vuk“ (tekst ili audio-vizuelni zapis⁵⁴), čart tabla (ili obična tabla i kreda)

54 Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=7zFvjN_4EQA

Napomena za nastavnike: Kako je neiskrenost/laganje tema ove radionice, postavljene ciljeve je moguće ostvariti jedino u takvoj klimi gdje će učenici biti slobodni da bez osuđivanja navode primjere iz sopstvenog iskustva. Zato je neophodno na samom početku naglasiti da smo svi nekad bili u situaciji da budemo neiskreni (svi smo ponekad, iz različitih razloga, nešto slagali) i da je najvažnije da učimo na sopstvenim i tuđim greškama, kako bi kasnije donosili prave odluke i izbore.

Aktivnost 1 – Iznutra i spolja (5 min)

Najavite učenicima da ćete razgovarati o poštenju. Pokažite im dvije kesice bombona (važno je da kesica ne bude providna, a da budu neke prepoznatljive bombone, npr. „šumi“). Pitajte učenike: *Kada kupite bombone u prodavnci, šta očekujete u kesici?* Kada učenici odgovore, otvorite kesice i istresite bombone u činiju. *Kako biste se osjećali da je u kesici bilo nešto drugo?* Kada učenici odgovore, reći im: *Baš kao što su u ovoj kesici unutra bile zaista „šumi“ bombone, isto tako je i s ljudima... treba da budemo isti „iznutra i spolja“.* Niko ne želi da kupi kesicu bombona i da u njoj, kad je otvori, nađe kamenčiće. Isto tako očekujemo da ono što ljudi govore ili rade bude pravo, istinito, a to se zove poštenje.

Aktivnost 2 – Zašto ljudi ne govore istinu? (30 min)

Postavite učenicima sljedeća pitanja:

- *Šta još znači biti pošten? Očekivani odgovori su: biti iskren, ne lagati, ne krasti...*
- *Zašto je važna iskrenost/poštenje? Očekivani odgovori: poštteni ljudi ulivaju nam povjerenje, pouzdani su, cijenimo ih, vjerujemo im; kada govorimo istinu, svako zna šta se stvarno dogodilo i sl.*
- *Kako pokazujete poštenje i iskrenost? Kojim postupcima, djelima?*

Zamolite učenike da navedu primjere kada su bili neiskreni/nešto su slagali. Nastavnik na tabli zapisuje u tezama samo situacije.

Zatim pročitajte učenicima Ezopovu priču *Dječak koji je vikao: „Vuk“* ili pustite audio-vizuelni zapis.

Dječak je čuvao stado ovaca blizu šume. Bilo mu je dosadno, pa je počeo vikati: „Vuk! Upomoć! Vuk!“ Seljani su to čuli i dotrčali da pomognu dječaku. Kada su stigli, vidjeli su ovce koje mirno pasu i dječaka koji se smije.

Narednih dana dječak je još nekoliko puta prevario seljane.

Jednoga dana iz šume izletje vuk i ustremi se na dječakovo stado. Dječak je povikao: „Vuk! Upomoć! Vuk!“ Seljani su mislili da dječak opet pokušava da ih prevari pa se nijesu obazirali na njegove povike. Tako je dječak ostao bez svog stada.

Pitajte učenike koja bi bila pouka priče. *Šta se desilo dječaku koji je lagao? Zašto?* Pitati ih: *Zašto je dječak lagao?* Kada dođete do odgovora da je to iz zabave, recite učenicima da je to jedan od razloga zbog kojih ljudi ponekad lažu, ali da ih ima još. Zatim ih podijeliti u grupe. Grupe dobijaju zadatak da navedu što više razloga zašto ljudi pribjegavaju lažima.

Predstavnici grupa će izložiti zaključke, a nastavnik, po potrebi, može dopuniti.

Mogući odgovori:

- *Ponekad se laži svode na pretjerivanja, uljepšavanja, dodavanja „ukrasa“ u prepričavanju događaja. Ljudi se time služe da bi prikriili nedostatke, nezadovoljstvo zbog nečega.*
- *Djeca često lažu vršnjake jer misle da su drugi bolji od njih, pa lažima pokušavaju da dobiju poštovanje, da ih drugi prihvate, da se dopadnu...*
- *Nekad lažemo da bismo prikriili greške, prestupe, loše ponašanje, bilo kakvu aktivnost kojom se ne ponosimo...*

- *Laži su česta posljedica straha, način da se izbjegne kazna...*
- *Ponekad lažemo da bismo izgledali bolji i veći nego što stvarno jesmo.*

U sumiranju ove aktivnosti istaknite važnost istine i iskrenosti u drugarstvu, porodici, u svakodnevnom životu.

Aktivnost 3 – Sumiranje: Posljedice laganja (10 min)

U ovoj aktivnosti važno je da pažljivo pročete kroz sve razloge laganja koji su navedeni i da usmjerite diskusiju kako bi učenici uočili da se laganjem može postići brza ili kratkoročna korist (npr. izbjeci kazna), ali će se zato izgubiti nešto mnogo vrijednije (npr. poštovanje, povjerenje, iskrenost, druga). Na primjer:

- *Kad prepoznamo kod ljudi osobinu da vole da pretjeruju, ukrašavaju, dodaju, onda i u situacijama kada to ne rade nećemo biti sigurni da li govore istinu...*
- *Da li će neko služeći se laganjem dobiti poštovanje od drugih? Kako, u stvari, stičemo poštovanje? Zašto nas drugi poštuju ili zašto mi poštujemo druge?*
- *Šta se desi ako lažemo iz straha – da prikrijemo neku grešku? Šta se desi kad se to otkrije? Budemo li kad-tad otkriveni? Kako se onda osjećamo?*
- *Šta nas to čini boljima i većima u očima drugih? Da li je hrabriji onaj ko prizna grešku i snosi posljedice ili onaj ko laže? Može li se laž ispraviti?*

Čas sumirati izrekom:

Lažemo kada smo uplašeni... strahujemo da nešto ne znamo... šta drugi misle o nama... šta će drugi naći u nama. Ali, svaki put kada kažemo laž, naš strah raste sve više. (Ted Viliams)

* * *

VI RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *procijeniti sopstvenu iskrenost i poštenje,*
- *prepoznati značaj iskrenosti za održavanje odnosa s vršnjacima, roditeljima i nastavnicima.*

Trajanje: 45 min

Materijal: papiri, čart tabla ili obična tabla, samoljepljivi papirići, Test (prilog 8.5)

Aktivnost 1 – Pošten čovjek je... (5 min)

Pozovite dobrovoljce da kažu koja bi bila njihova definicija poštenog čovjeka. Druga varijanta može biti da učenici pišu definicije na papirićima. Nastavnik sumira i definiše ključne aspekte poštenja.

Aktivnost 2 – Koliko sam iskrena osoba (25 min)

Učenici *individualno* popunjavaju upitnik dat u prilogu (naglasiti da to služi samo njima): Nakon popunjavanja upitnika, dobrovoljci iznose svoja razmišljanja. Nastavnik postavlja pitanja: *U kojim situacijama ste izbjegavali istinu? Zašto ste to radili? Koje su bile okolnosti? Kako ste se osjećali? Imaju li laži efekat „grudve snijega“? Kažu da je mnogo jednostavnije živjeti iskreno. Da li se slažete? Zašto? Zašto i kada može biti rizično biti iskren? Koje su koristiti od toga da se bude poštena osoba?*

Napomena za nastavnike: Veoma je važno vješto voditi diskusiju kako učenici koji ispričaju o situacijama u kojima su bili neiskreni ne bi osjetili da ih nastavnik ili grupa osuđuju. Njihovu iskrenost pohvalite, naglasite da ona koristi svima. Kao i u svim ostalim aktivnostima, kada je o poštenju riječ, treba naglasiti da nije uvijek jednostavno donijeti poštenu odluku, da smo često pod različitim

pritiscima, da se greške dešavaju, ali da je, bez obzira na sva odricanja, poštena odluka – najbolja odluka. Možete iskoristiti izreku: *Laži mogu poslužiti u sadašnjosti, ali one nemaju budućnost.* (Nepoznati autor)

Aktivnost 3 – Igra uloga (10 min)

Učenici mogu odglumiti različite situacije u kojima su pod pritiskom da se nepošteno ponašaju. To mogu biti primjeri koje su naveli prilikom popunjavanja upitnika, ali i neki drugi: *Drugarica ti traži da joj pošalješ zadatak za vrijeme testa. Prijatelj ti traži da lažeš za njega kako bi prikrio istinu. Učenik je dobio lošu ocjenu i strah ga je kako će roditelji reagovati ako im kaže istinu.*

a) Dobrovoljci odigravaju uloge (dijaloge).

b) Govore o tome:

- *kako su se u početku osjećali (konfliktna osjećanja);*

- *koje su im se misli, dileme, nedoumice javljale;*
- *što im je pomoglo da donesu takvu odluku; što je bilo odlučujuće; Je li im u tome koristila samokontrola – mogli su da se suzdrže od...*
- *kako se osjećaju na kraju.*

Aktivnost 4 – Obećavam... (5 min)

Učenici individualno obećavaju sebi i osobi koju vole/dругu da će biti iskreni, poštteni, da neće lagati, varati, zato što... Ovo može da se realizuje i u parovima, pa jedno drugom pišu obećanja, a onda ih razmijene. Mogu da zadrže poruke.

- *Obećavam (ti) da...*

Na to bi kasnije mogli da se pozivaju – međusobno, da podsjećaju jedni druge. Mogu da ukrase svoje obećanje...

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

II ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Da biste osnaživali pozitivne stavove učenika prema iskrenosti i poštenju, kao i manifestacije ovih vrlina u njihovom ponašanju, povratnim porukama im osvijetlite karakteristična ponašanja, postupke i misli. Biće korisno i da pohvalu prati pitanje o osjećanjima i reakcijama drugih na njihov postupak.

Pr. 1. Pošteno je priznati grešku, čestitam! Kako se sada osjećаш?

Pr. 2. Mogu vam reći da sam zapazio/zapazila da niste pokušavali da prepisujete prilikom izrade kontrolnog zadatka. Čestitam, baš se osjećam lijepo – poštovali ste me!

*Pr. 3. Završili ste na vrijeme sve obaveze u vezi s projektom – kako smo se i dogovorili. Dobar **timski rad!** Opravdali ste i moje povjerenje!*

Usmjeravanje

Kada im šaljete poruke ove vrste, pomažete učenicima da prepoznaju zašto su i njima i svim ljudima važni iskrenost, poštenje, pravičnost, objektivnost. Tada će im biti lakše da predvide posljedice svojih odluka i ponašanja.

Pr. 1. Zapamtite da treba samostalno da radite zadatke. Zašto je dobro da samostalno radite? Do čega nas dovodi prepisivanje?

Pr. 2. Ako napravite grešku, nije strašno, recite istinu, ne prebacujte krivicu na druge. Na greškama se dobro uči! Govoriti istinu nije uvijek lako, ali može mnogo koristiti! Zašto?

Pr. 3. Ako nijesi spreman da odgovaraš, reci iskreno koji je razlog za to. Uvijek postoji neko ko može pomoći da naučiš bolje. Ko je to?

Korigovanje

Ovom povratnom informacijom pomoći ćete učeniku/učenici da razumije posljedice ponašanja koje nije bilo pravično, iskreno, pošteno. Istovremeno, jasno ga/je podržavate da uoči da može drugačije i da će to koristiti i njemu/njoj i ostalima.

Pr. 1. Dobro, ovo opravdanje je bilo zanimljivo... Hajdemo sad iz početka. Sjeti se dječaka koji je vikao „Vuk“. Kako treba da se ponašamo da bi nam ljudi vjerovali? Kako se osjećaš kada vidiš da ti neko ne govori istinu?

Pr. 2. Nije u redu da prikrivaš istinu od Markovih roditelja... Svima nam je važno da imamo prave prijatelje, ali ne po svaku cijenu. Šta ćeš drugi put uraditi kad ti drug traži da lažeš za njega?

Pr. 3. Kažeš da si poslala Draženu zadatak da bi mu pomogla da dobije bolju ocjenu. Šta ovdje nije u redu? Kako bi mu stvarno mogla pomoći?

RADIONICE ZA III CIKLUS

VII RAZRED

Na ovom uzrastu već možemo od učenika očekivati da kritički procjenjuju sopstvene i tuđe odluke, kao i da predviđaju njihove posljedice. Možete koristiti realne situacije i probleme s kojima se svakodnevno suočavate – to su oni vaspitni momenti koji mogu biti snažniji pokretač za promišljanje od unaprijed osmišljenih aktivnosti. Na internetu se mogu pronaći kratki inspirativni filmovi na različite teme, a ima ih dosta i o poštenju (iako su na engleskom jeziku, poruka je razumljiva i onima koji ne govore ovaj jezik). Ovi filmovi su učenicima zanimljivi, a možete ih koristiti kao uvodne aktivnosti ili kao inspiraciju za razgovor u bilo kojoj fazi časa.⁵⁵

⁵⁵ Dostupno na: <https://www.passiton.com/inspirational-stories-tv-spots/112-purse> i <https://www.passiton.com/inspirational-stories-tv-spots/78-reach>

CILJ

Učenici će:

- analizirati postupke i stavove koji podstiču pošteno ponašanje.

Trajanje: 45 min

Materijal: umnoženi primjerci priče *Drvo* iz romana *Naivan*. *Super*⁵⁶ za sve učenike (prilog 8.6).

Aktivnost 1 – Nagrada ili kazna (5 min)

Nastavnik će podstaći učenike da se prisjete raznih basni, priča, romana, filmova, pjesama u kojima su junaci bili kažnjeni za svoje loše postupke ili nagrađeni za dobre. Šta je za njih

⁵⁶ *Priča Drvo* je odlomak iz romana *Naivan*. *Super*, norveškog pisca mlađe generacije, Erlenda Lua, koji mu je donio svjetsku slavu; Geopoetika, Beograd, 2003.

bolji podsticaj – kada dobiju kritiku za loše ponašanje ili kada dobiju pohvalu i nagradu za dobro ponašanje?

Aktivnost 2 – Priča Drvo (15 min)

Pročitajte učenicima priču *Drvo*.

Nakon čitanja povedite razgovor o priči: *Zašto je djed bio delija? Koje su njegove osobine? Kako je drugačije mogao da reaguje? Da li bi bio isti efekat da im je odmah oprostio? Šta zaključujete o ovim dječacima? Iako su napravili grešku, koji su njihovi ispravni postupci? Šta zaključujete o njima iz rečenica: „Dug je plaćen. Sprali su ljagu sa sebe i konačno su mogli da podignu glave.“ Šta su dječaci naučili iz ovoga? Šta mislite o rečenici: „Deda je rekao da je sve vreme nameravao da im vrati pare. Nije se radilo o parama, rekao je.“ O čemu se zapravo radilo? Zašto pisac govori da je ovo priča o dobrom svijetu? Zna li neki sličan primjer?*

Na kraju podsjetite učenike koje sve druge osobine i vrline su svojstvene poštenim ljudima: **stipljenje, optimizam, empatija, tolerancija, zahvalnost**, povjerenje, vjera u ljude!

* * *

VIII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *identifikovati kako se poštenjem njeguje uzajamno povjerenje i koje su posljedice laganja,*
- *preispitati svoju iskrenost, odanost i integritet i kako oni utiču na odluke koje donose.*

Trajanje: 45 min

Materijal: papiri, čart tabla ili obična tabla, samoljepljivi papirići, mudre misli za sve učenike, flomasteri

Aktivnost 1 – Kada smo pod pritiskom... (5 min)

Najavite učenicima da ćete razgovarati o poštenju i analizirati različite situacije u kojima se mogu naći. Postavite im pitanje da li su nekada bili u dilemi kakvu odluku da donesu, iako su jasno znali šta je u toj situaciji pošteno, ali su imali neku drugu vrstu pritiska da postupe drugačije. Komentarišite primjere, a možete i sami navesti nekoliko. Najavite narednu aktivnost u kojoj će rješavati slične dileme.

Aktivnost 2 – Rješavanje problema/ dilema (35 min)

Rad u grupi: Podijelite učenike u pet manjih grupa. Svaka grupa dobija jedno od sljedećih pitanja/situacija. Recite im da je važno da samostalno razmisle, a zatim u grupi odluče kakvu bi odluku donijeli. Odgovori se ne smiju kritikovati. Važno je da se čuju različite odluke i razlozi za te odluke. Naglasite da ne moraju svi učenici u grupi da se slože oko rješenja, pojedinci mogu izdvojiti i obrazložiti svoje odgovore.

Druga varijanta je da za svaku situaciju učenicima ponudite da zauzmu stav ZA ili PROTIV, a zatim povedite diskusiju.

1. *Došao si u školu nespreman za važan test. Ako ovaj test ne uradiš dobro, ocjena će biti znatno umanjena. Tvoj najbolji prijatelj sjedi u klupi pored tebe. On ti govori da možeš da prepisuješ od njega tokom testa. Da li da prepisuješ od svog druga ili da rizikuješ da ne uradiš dobro? Objasni svoje mišljenje/svoju odluku? Šta ti je bilo najvažnije? Šta je prevagnulo?*
2. *Učeniku je u hodniku upravo iz džepa ispala novčanica od dvadeset eura. Večeras želiš da odeš u bioskop sa svojim prijateljima! Ovaj novac je dovoljan za troškove i možda čak za neke dodatne grickalice. Da li bi rekao učeniku da mu je ispao novac ili češ uzeti novac i pretvarati se da je tvoj? Objasni svoje mišljenje/odluku? Šta ti je bilo najvažnije? Šta ti je bilo odlučujuće?*

3. Treba da predaš roditeljima pismo od nastavnika o tvom neprihvatljivom ponašanju na času. Hoćeš da ideš na planirano kampovanje sa svojim najboljim prijateljem, ali ne znaš da li će te roditelji pustiti ako pročitaju poruku. Da li da sakriješ pismo i da se posljedicama baviš u ponedjeljak ili da ga predaš roditeljima? Objasni svoje mišljenje/odluku? Šta ti je bilo najvažnije? Šta ti je bilo odlučujuće?
4. Po povratku iz prodavnice shvataš da ti je kasirka vratila previše kusura. Znaš da je tvoja mama izgubila posao i da tvoja porodica ne stoji dobro s novcem. Novac bi bio od velike pomoći porodici ove nedjelje. Da li ćeš zadržati novac i kupiti neke namirnice ili ćeš reći kasirki da je vratila više novca nego što je trebalo? Objasni svoje mišljenje/odluku? Šta ti je bilo najvažnije? Šta ti je bilo odlučujuće?
5. Nalaziš se u školskom WC-u i čuješ grupu učenika koji govore o tuči s drugim učenicom poslije škole. Zabrinuta si zbog bezbjednosti učenika, ali ne želiš da budeš brbljivica i tužibaba. Da li reći nastavniku ili članu osoblja o incidentu ili držati informacije za sebe i nadati se najboljem? Objasni svoje mišljenje/odluku? Šta ti je bilo najvažnije? Šta ti je bilo odlučujuće?

Kada grupe završe rad, svoja razmišljanja treba da podijele s ostatkom odjeljenja.

Nakon izvještavanja pitajte učenike koje sve izgovore i objašnjenja (racionalizacije) ljudi daju za laganje, varanje i krađu? Šta možeš da uradiš ako te uhvate u laži? Kako treba da reaguješ ako si lagao? Kako se oporaviti od laži? Da li je iskrenost uvijek „najbolja politika“?

Sumirati: **Poštenje** traži hrabrost, mudrost, brzo odlučivanje, brigu o drugima – to nije izolovana osobina – treba učenike podstaći da razmisle o vezi između poštenja i **timskog rada**, **strpljenja**, **empatije** i **tolerancije**.

Aktivnost 4 – Moja omiljena izreka (5 min)

Učenici dobijaju fotokopirane izreke o poštenju (prilog 8.7). Svako treba da odabere po jednu izreku koja mu/joj se najviše dopada i obrazloži zašto.

Napomena za nastavnike: Ova aktivnost može se koristiti na različitim uzrastima. Možete sami izabrati nekoliko izreka koje smatrate primjerenim za ovaj uzrast i unaprijed umnožiti.

* * *

IX RAZRED

CILJ

- preispitati situacije u kojima se koriste laži s dobrim namjerama.

Trajanje: 45 min

Materijal: umnoženi primjerci priče *Ptica* (prilog 8.8) za sve učenike

Napomena za nastavnike: Iako ova radionica djeluje naizgled jednostavna za vođenje, treba da budete veoma oprezni tokom diskusije i analize učeničkih odgovora. Očekivano je da će učenici navoditi i takve primjere gdje će nastojati da opravdaju neke svoje ili tuđe postupke time što bi ih svrstali u laži „s dobrom namjerom“.

Aktivnost 1 – Dobre laži (10 minuta)

Pitati učenike šta misle o tome da laž može imati dobre namjere. Podstaknite ih da se prisjete što više primjera: na primjer, prijateljica te pita da li ti se dopada njena nova haljina..., a ti se plašiš da ćeš je povrijediti ako kažeš da ti se ne dopada. Pitati ih da li su im roditelji govorili da Deda Mraz zaista postoji, da injekcija ne boli mnogo i sl. U ovoj

fazi ne morate analizirati sve primjere koje učenici navedu. Neka ostanu zapisani na tabli, a učenicima recite da ćete sada pročitati jednu priču i da ćete o njihovim primjerima razgovarati nakon čitanja priče.

Aktivnost 2 – Priča „Ptica”⁵⁷

Nastavnik ili učenik/učenica će pročitati učenicima priču *Ptica* iz romana *Naivan.Super*:

Razgovor o priči:

Postoje mnoge situacije u kojima je lako znati šta je ispravna odluka, ali u životu nije sve crno ili bijelo i zato postoje i one situacije koje možemo nazvati sivom zonom? Ovo je jedna od takvih situacija.

- *Da li su roditelji bili iskreni?*
- *Zašto nijesu?*
- *Koje je sve osobine imao brat?*

- *Koje osobine pokazuju roditelji u ovoj priči?*
- *Koje vrline prepoznajete kod roditelja, a koje kod dječaka?*
- *Zašto pisac naglašava da je ovo priča o dobrom svijetu. Šta se sve danas dešava u svijetu što ga ne čini tako dobrim?*
- *Je li danas teško biti pošten?*

Vratite se na primjere koje su učenici naveli. Da li svi spadaju u „sivu zonu”? Kada za neku laž možemo reći da je s dobrom namjerom – *gdje je granica*? Koje osobine nam mogu pomoći da donesemo ispravnu odluku? Podstaci učeničke da se prisjete **empatije, tolerancije, samokontrole**...? Kako nam ove osobine mogu pomoći u donošenju ispravne odluke (u procjeni da li je nešto pošteno ili nije)?

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

III ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Da biste osnaživali pozitivne stavove učenika prema iskrenosti i poštenju, kao i manifestacije ovih vrlina u njihovom ponašanju, povratnim porukama im osvijetlite karakteristična ponašanja, postupke i misli. Biće korisno i da pohvalu prati pitanje o osjećanjima i reakcijama drugih na njihov postupak.

Pr. 1. Svakome se može desiti da pogriješi. Danas si nam priznao da si napravio grešku kada si slagao roditelje. Kako se sada osjećaš?

Pr. 2. Primijetila sam da si pohvalila drugaricu jer je bila iskrena s tobom. Time pokazuješ koliko ti iskrenost znači.

Pr. 3. Nijesi se naljutio kada ti je drug rekao da se ne slaže s tvojim izborom kada smo igrali uloge. Bravo! Jedino tako možemo stvarno biti iskreni – ako ne očekujemo od ljudi da uvijek govore ono

⁵⁷ Priča *Ptica* je odlomak je iz romana *Naivan. Super*, norveškog pisca mlađe generacije Erlenda Lua, koji mu je donio svjetsku slavu; Geopoetika, Beograd, 2003.

što se nama dopada ili ako se ne trudimo da uvijek govorimo ono što se drugima dopada. Istina nije uvijek prijatna.

Usmjeravanje

Kada im šaljete poruke ove vrste, učenicima pomažete da prepoznaju zašto su i njima i svim ljudima važna iskrenost, poštenje, pravičnost, objektivnost. Tada će im biti lakše da predvide posljedice svojih odluka i ponašanja.

Pr. 1. Zašto je važno da ne izvrćemo istinu ili ne izostavljamo dio istine? Ako te je neko slagao više puta, hoćeš li mu jednako vjerovati kao nekome ko je iskren s tobom? Zašto nam je to važno u životu?

Pr. 2. Govorili smo o tome da je mnogo jednostavnije živjeti iskreno. Šta misliš o tome? Zašto je važno govoriti istinu i onda kada ćemo zbog toga snositi posljedice?

Pr. 3. Danas je Jasmina rekla da postoje i „dobre laži“, npr. kad kaže drugarici da joj „nešto dobro stoji“, da je ne bi uvrijedila. Šta misliš o tome? Kada bi ih ti koristio? Gdje bi postavio granicu?

Korigovanje

Ovom povratnom informacijom pomoći ćete učeniku/učenici da razumije posljedice ponašanja koje nije bilo pravično, iskreno, pošteno. Istovremeno, jasno ga/je podržavate da uoči da može drugačije i da će to koristiti i njemu/njoj i ostalima.

Pr. 1. Ako očekuješ da drug bude iskren s tobom, onda moraš biti u stanju da prihvatiš istinu bez ljutnje. Isto se odnosi na tebe, čini mi se da si se plašio da kažeš ono što misliš, jer si vidio da on misli drugačije. Zašto je to dobro?

Pr. 2. Nije u redu da prebacuješ odgovornost za loše urađen zadatak na ostale članove grupe. Treba da učiš da preuzimaš odgovornost za svoje postupke. Jedino tako ćeš steći poštovanje.

Pr. 3. Znala si za Jeleninu laž i ćutala si o tome. Mislim da tvoj postupak nije dobar. Šta misliš: da li je ćutanje o laži saučesništvo?

”

*Zahvalnost može da bude na pomoći, na
dobroti i pažnji, na pruženoj ljubavi.*

(Una, V3)

R9

ZAHVALNOST

TEORIJSKI BLOK ZA NASTAVNIKE

Zahvalnost ima važnu ulogu u razvijanju i održavanju dobrih međuljudskih odnosa. Još je Ciceron rekao: *Zahvalnost nije samo najveća od svih vrlina, nego i majka svim ostalim vrlinama*. To je osjećanje koji se javlja kao reakcija na dobar čin, postupak, namjeru drugih ljudi prema nama, a koji mogu biti i materijalne i nematerijalne prirode. Ono nas podstiče da i sami uzvratimo, pokazujući da to cijenimo, prepoznamo, poštujemo, vrednujemo, pamtimo. Stoga, zahvalnost nije samo lijep gest. Ona je ljudska vrлина, socijalno i moralno osjećanje, stav prema ljudima i životu koji čine da odnosi među ljudima budu bliskiji, humaniji, trajniji. Zahvalnost ima i širu dimenziju: ona se može osjećati prema prirodi, životu, svijetu u cjelini.

Kao i sve druge ljudske vrline, zahvalnost nije izolovana i ne nastaje sama od sebe.

Optimizam, empatija, skromnost, poštovanje, poštenje, strpljenje, saradnja

– podstiču razvoj i izražavanje zahvalnosti. Suprotno tome, doživljaj vlastite pretjerane važnosti i vrijednosti u odnosu na druge ljude, sebičnost, preokupiranost materijalnim vrijednostima, nedostatak uvida u sebe i svoja osjećanja – prepreke su za razvijanje i izražavanje zahvalnosti. Ipak, ohrabruje činjenica da se zahvalnost može učiti i podsticati, posebno na ranom uzrastu.

Ovdje posebno ukazujemo na rezultate našeg istraživanja u osnovnim školama⁵⁸ i nalaz da

učenici, za razliku od roditelja i nastavnika, smatraju zahvalnost jednom od poželjnijih osobina djece i mladih danas. Smatraju da bi im bilo važno da uče kako da razvijaju takvu osobinu u školi, što nije karakteristično za stavove roditelja i nastavnika. Po definiciji u ovom istraživanju, zahvalnost je prepoznavanje i vrednovanje onoga što drugi čine za nas i naša spremnost da na to uzvratimo.

Prema istraživanju objavljenom u časopisu *School Psychology Review* (2014)⁵⁹, osjećaj zahvalnosti dvostruko se povećao među grupom od 122 učenika osnovnih škola koji su tokom jedne sedmice učili o konceptu nesebičnosti.

ZAHVALNOST, ZDRAVLJE I ŽIVOT

Pozitivne emocije, otvorenost, zadovoljstvo životom, manje strepnje, neurotičnog i depresivnog raspoloženja – povezani su s osjećanjem zahvalnosti. Zahvalnost posebno doprinosi dobrim odnosima među ljudima – lakše opraštamo jedni drugima, manje smo usmjereni samo na sebe (narcizam), odnosi su nam stabilniji, s više optimizma gledamo na život, srećniji smo⁶⁰. Sve to govori da osjećanje zahvalnosti i ispoljavanje zahvalnosti pozitivno utiču na naše cjelokupno zdravlje.

KAKO MOŽETE DA PODSTIČETE RAZVOJ ZAHVALNOSTI KOD UČENIKA

Učiti i podsticati dijete da izražava zahvalnost već na ranom uzrastu – u porodici, grupi vršnjaka, vrtiću, školi – osnov je da takvi postupci postanu navike, a zatim i dio karaktera. Važno je znati da većina djece na malo starijem uzrastu (10 godina) razvija

58 *Uloga škole u razvoju vrlina, vrijednosti i vještina učenika i učenica – izvještaj o rezultatima* (2015), Zavod za školstvo i UNICEF, dostupan u štampanom obliku i na: http://www.unicef.org/montenegro/UNICEF_-_Uloga_skole_u_razvoju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf

59 Dostupno na: <https://www.ernweb.com/educational-research-articles/gratitude-students-social-emotional-learning-relationships/>

60 Dostupno na: <https://positivepsychologyprogram.com/gratitude-appreciation/#gratitude>

saznajne sposobnosti koje su neophodne da svjesno osjete i izraze zahvalnost. Tada analiziraju i razumiju vlastita osjećanja i misli, razmišljaju o njima, razumiju koju korist ona donosi njima samima i drugim osobama i počinju svjesno da izražavaju zahvalnost.

Zato je važno da im u porodici i školi damo prave podstreke za razvijanje ove vrline. Kao i kod svake navike – važno je ponavljanje, to je proces. Kao što se trenira neki sport, ples, sviranje instrumenta, kroz svakodnevne situacije vježba se i uči zahvalnost. Da bi djeca naučila da budu zahvalna, moraju imati priliku da to vide od svojih roditelja, potom i nastavnika, kao *modela* za takvo ponašanje.

Učenje djece zahvalnosti dopriniće njihovom osjećanju jače povezanosti i pripadnosti vršnjačkoj grupi i školi, jačoj povezanosti s nastavnicima i osobljem škole. Učionica sa zahvalnom djecom, koja prepoznaju dobre namjere kod sebe i drugih, počinje da mijenja cjelokupno školsko okruženje. Drugim riječima, njegovanje zahvalnosti ne samo da utiče na **optimističan** pogled djeteta na život i na cijenjenje i *poštovanje drugih osoba* oko sebe, već i na pozitivan način boji cjelokupno iskustvo učenja i života u školi. Za ovakvu učionicu nijesu nam potrebna velika materijalna sredstva, administrativne procedure i višesatne pripreme.

Nastavnik kao model. Na djecu možemo prenijeti ili kod njih možemo razvijati samo ono što sami posjedujemo i pokazujemo im vlastitim ponašanjem. Budući da je zahvalnost osjećanje i ponašanje koje se stiče, uči, vi ste jedan od najvažnijih uzora za identifikaciju i usvajanje takvog ponašanja.

Razvijanje svijesti o sebi i drugima. Kada im dosljedno pokazujete kako se izražava zahvalnost, činite veoma vrijednu stvar za razvoj svijesti učenika o sebi. Porukama zahvalnosti, u suštini, šaljete učeniku pozitivne poruke o njegovom ponašanju, osjećanjima, osobinama – generalno, o njegovim snagama. Slušajući vaše poruke upućene drugima,

učenik razumije vrijednosti i snage drugih oko sebe – čime razvija **empatiju** i **tolerantnost**.

Podrška i ohrabrivanje. Važno je, za početak, da učenike mlađeg uzrasta naučite da kažu hvala, čak i ako to ima samo formalan ton (što je jedan od važnih ishoda učenja u prvom razredu u predmetnom programu Crnogorski – srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost). Nakon toga, veoma je važno da pojašnjavate učenicima zašto treba da kažu *hvala* – tako im pomažete da uoče povezanost nečijeg postupka s njihovim osjećanjima. Dosljednost u tome stvara osnovu za učvršćivanje željenog ponašanja.

Uočavanje situacija. Usmjeravajte učenike, kada se ukaže prilika za to, da uoče osobe, postupke, događaje, prema kojima treba da osjećaju zahvalnost. Bez prigovarivanja ili kritikovanja, podsjetite učenike na sve one pozitivne i lijepe strane u njihovim životima kojima doprinose drugi ljudi ili događaji (npr. roditelji su podarili život; ljekari brinu o zdravlju; svjež vazduh, čista voda i Sunce su važni za sva živa bića i sl.). Nekada je korisno da ukažete učenicima na primjere ljudi koji su, za razliku od njih, lišeni nečega (npr. žive u ekstremnom siromaštvu; ne mogu da se školuju i sl.).

Izražavanje zahvalnosti. Pisanje dnevnika zahvalnosti, zatim poruka i pisama osobama kojima duguju zahvalnost, ili povodom posebnih dana (npr. Dan majki; Dan učitelja; nacionalni praznik), uz pojašnjavanje razloga za zahvalnost i kako im je to pomoglo, efikasni su načini da kod učenika razvijate sposobnost da razumiju osjećanja i misli koje prate zahvalnost i da znaju da ih saopšte. Time podstičete uvažavanje i cijenjenje drugih.

Školska akcija. Zajedno sa zaposlenima u školi, možete proglasiti jedan dan – danom zahvalnosti i pozvati sve učenike da izraze zahvalnost prema nekome (npr. u samoj školi). Istovremeno, time osnažujete vještine učenika da dožive i iskažu zahvalnost.

POSMATRANJE, PRAĆENJE RAZVOJA ZAHVALNOSTI

Ponašanje – indikatori

Učenik/učenica koji/koja umije da izrazi zahvalnost, to može da pokaže tako što:

- prepoznaje šta su dobro drugi učinili za njega/nju;
- kada prepozna, ispoljava zahvalnost;
- pokazuje da cijeni i vrednuje druge i zna da to iskaže;
- ima dovoljno realnu sliku o sebi i svojim sposobnostima;
- pokazuje zahvalnost kada mu/joj se nešto omogućiti;
- izražava uvažavanje sa *hvala*;
- uradi nešto dobro za drugoga u znak zahvalnosti.

AKTIVNOSTI ZA I CIKLUS

Kao i sve prethodne vještine i vrline, i zahvalnost se može učiti i razvijati. Najvažnija su mala, svakodnevna djela. Kroz predložene aktivnosti učenike ćete podstaći da osjete i izraze stvarnu zahvalnost, što je mnogo više od upućivanja riječi *hvala*. U prvom ciklusu aktivnosti možete realizovati u okviru različitih nastavnih jedinica. Pogodne su kako za časove redovne nastave, tako i za vannastavne aktivnosti. Na kraju aktivnosti su *Povratne informacije nastavnika i razvoj vrijednosti, vrlina i vještina učenika*. One vam mogu pomoći i ukazati na koji način da pohvaljujete, usmjeravate ili korigujete ponašanje učenika, kako bi se zahvalnost izražavala i takvo ponašanje razvijalo i učvršćivalo.

I RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati razloge i postupke zahvalnosti u svakodnevnim situacijama,
- prepoznati kako se ponašaju zahvalni ljudi,
- razvijati poštovanje i zahvalnost prema prirodi.

Trajanje: 5–20 min

Materijal: bojice, materijal iz prirode (listovi, grančice), papir u boji

Aktivnost 1 – Igramo se...

Recite učenicima da zamisle da obavljaju različita zanimanja: vozač autobusa, roditelj, vatrogasac, higijeničarka u školi, učitelj, medicinska sestra, policajac. Dajte im zadatak da imitiraju osobu određenog zanimanja. Učenik dobrovoljac oponaša osobu određenog zanimanja, a drugi učenici govore da li su i na čemu zahvalni onima koji obavljaju taj posao. Dajte mogućnost svim učenicima da prođu kroz zadatak. Razgovarajte s njima: *Zbog čega bi bilo dobro da im budemo zahvalni? Što je to što oni čine za nas, na koji način se ponašaju prema?*

Predočite učenicima da je važno da prepoznaju postupke dobrote koje drugi ljudi čine za njih.

Aktivnost 2 – Poklon za posebnu osobu⁶¹

Objasnite učenicima da je cilj ove aktivnosti izrada poklona (crteža, razglednica s cvijećem, ukrasa od materijala iz prirode i sl.) za osobe kojima žele pokazati zahvalnost.

⁶¹ Dostupno na internetu: <http://www.waece.org/paz/bosnia/20.%20Zahvalnost.pdf>

Učenici crtaju i izrađuju karte s cvijećem, ukrase od materijala iz prirode i razne simbolične poklone koje će u znak zahvalnosti dati osobama koje brinu o njima i vaspitavaju ih. Sami će odabrati kome žele zahvaliti, a zatim će im dati simboličan poklon i objasniti im razloge svoje zahvalnosti.

Razgovarajte s učenicima: *Kome će dati svoj poklon? Kako su izabrali osobe kojima će dati poklon? Šta će pokloniti i zašto će im pokloniti?* Ako neki učenici ne mogu da objasne zašto su odabrali određenu osobu, pružite mogućnost da im u pronalaženju objašnjenja pomognu drugi učenici.

Na kraju možete organizovati igru uloga u parovima. Jedan učenik igra osobu kojoj je poklon namijenjen, a drugi poklanja, a zatim zamijene uloge.

Aktivnost 3 – Gusjenica i leptir

Razgovarajte s učenicima o zahvalnosti.

- *Da li znate šta je zahvalnost?*
- *Kako neko može da pokaže zahvalnost?*
- *Kome možemo pokazati zahvalnost?*

Pročitajte učenicima tekst *Gusjenica i leptir*:

Gusjenica i leptir

Jednog sunčanog proljećnog dana na zelenom listu bilo je puno majušnih jaja, sitnih kao vrh od olovke. To su bila jaja koja je tu ostavila Majka Leptirica. Ona je znala da će zeleni list da joj pomogne (saradnja, timski rad). Kako? Vidjećemo.... Sunce je sijalo, na listu je bilo toplo. Poslije nekoliko dana, iz svakog majušnog jajeta počeo je da se pomalja mali, mali crv. Grijalo ih je Sunce, bilo im je toplo i bili su zajedno (saradnja, timski rad). A onda su crvići postali jako gladni. Počeli su da grickaju sočni zeleni list. Iz dana u dan, oni su rasli i postajali su gusjenice... Poslije petnaestak dana – s ovog lista počeli su da lete prekrasni leptiri, svih duginih boja! Svaka gusjenica postala je – leptir!

Razgovarajte s učenicima o tekstu:

- *Kome su leptirići bili zahvalni?*
- *Na čemu su leptirići zahvalni mami?*
- *Na čemu su zahvalni Suncu, a na čemu listu?*
- *Kako bi leptirići njima mogli pokazati zahvalnost?*
- *A na čemu smo mi zahvalni leptirima?*

Objasnite učenicima da nam zahvalnost omogućava da cijenimo što su drugi uradili za nas, kao i da izražavamo zahvalnost drugima.

* * *

II RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati osobine, vrijednosti, postupke, zbog kojih smo zahvalni drugim osobama,
- usvajati riječi kojima se izražavaju pozitivne ljudske osobine,
- uočavati pozitivne osobine kod sebe i drugih.

Trajanje: 5–20 min

Materijal: Radni listovi „drvo zahvalnosti“ (prilog 9.1), kolaž papir, makaze, hamer papir, fotografije članova porodice, kutija/ šešir/ koverta

Aktivnost 1 – Drvo zahvalnosti

Podijelite učenicima radne listove „drvo zahvalnosti“. Objasnite im da u praznim kružićima nacrtaju ili kratko zapišu šta je to na čemu su zahvalni, npr. članovima porodice, nastavnicima, drugarima. Ukoliko je učenik izabrao da zapiše, nakon upisivanja, svoje „drvo zahvalnosti“ može ukrasiti, obojiti. Učenici predstavljaju svoje „drvo zahvalnosti“ govoreći kome su zahvalni i na čemu su zahvalni. Zatim prave zajedničku izložbu „drveća zahvalnosti“.

Aktivnost 2 – Oglasna tabla za sladolede (Bin, 2004).

Zahvalite učenicima što svojim osobinama doprinose drugarstvu, smijehu, dobrom učenju u odjeljenju, da se nastavnik osjeća srećnim itd. Pohvalite svoje učenike.

Pripremite kolaž papir u različitim bojama (uključujući braon za kornete). Uputite učenike da naprave kornet s dvije kugle sladoleda, da se potpišu na kornetima i da vam ih predaju. Na svakoj kugli sladoleda napišite pozitivnu riječ ili rečenicu za koju mislite da opisuje tog/tu učenika/učenicu. Npr. Ana, hvala ti

što si tačna! Kornete okačite na hamer ili po zidovima učionice.

Primjeri pozitivnih riječi koje možete koristiti: *ambiciozan, bistar, brižan, brz, pošten, častan, darežljiv, dosljedan, druželjubiv, duhovit, fer, hitar, hrabar, iskren, kreativan, ljubazan, maštovit, nježan, obazriv, odgovoran, oprezan, opušten, pametan, radan, osjetljiv, strpljiv, tačan, tolerantan, uredan, vedar, velikodušan, zabavan, zahvalan, zanimljiv, živahan...*

Zamolite učenike da smisle još riječi ili izraza kojima bi opisali jedni druge ili sami sebe.

Recite učenicima da odaberu po jednu pozitivnu riječ i da je crtežom prikažu na zabavan način (npr. za riječ *zabavan* mogu da nacrtaju *smajlic*...).

Aktivnost 3 – Moja omiljena fotografija

Učenicima unaprijed kažite da na čas donesu fotografiju jedne osobe iz njihove porodice kojoj su oni zahvalni zbog nečega, npr. fotografiju brata, sestre, mame, tate, babe, djeda.

Recite im da predstave osobe sa svojih fotografija, da opišu te osobe i da kažu na čemu su im zahvalni. Drugi učenici postavljaju pitanja koja ih interesuju.

Aktivnost 4 – Tajni posmatrač

Ovo je igra koja traje neko vrijeme. Stavite papiriće na kojima su upisana imena svih učenika iz odjeljenja u kutiju, šešir ili kovertu. Recite učenicima da svako od njih treba da izvuče jednu listicu iz kutije, šešira ili koverta.

Naglasite im da, ukoliko izvuku svoje ime, treba da ponove izvlačenje.

Učenici ovo rade na početku prvog časa. Uputite ih da će im zadatak biti da posmatraju kako se njihov *tajni drug/tajna drugarica* (učenik/učenica čije se ime nalazilo na listici koju su izvukli) ponaša cijelog dana u školi (**empatija**). Takođe im predočite da će na kraju tog dana svako od njih reći što je primijetio kod svog/svoje druga/drugarice i na čemu mu/joj je zahvalan.

III RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- učiti kako da izraze zahvalnost,
- razvijati osjećanje zahvalnosti prema ljudima koji im čine dobro,
- razvijati naviku da se lijepo ophode i izražavaju zahvalnosti.

Trajanje: 5–20 min

Materijal: papirići, papir A4, kutija/ šešir/ koverta

Aktivnost 1 – Lista želja

Podijelite učenicima papiriće. Zatim im objasnite da će njihov zadatak biti da zapišu šta je to što bi voljeli da poklone članovima porodice i prijateljima za njihove rođendane. Poželjno je da to bude nešto što bi sami napravili.

Kada zapišu, komentarišite zajedno s njima. Usmjeravajte učenike pitanjima, kao što su:

- *Zašto baš taj poklon za tu osobu? (npr. Zašto naočare za baku?)*
- *Na čemu su zahvalni toj osobi, šta je to lijepo ili dobro učinila za njih. (npr. Šta to baka radi što ti voliš i šta ti znači?)*
- *Na koji način pokazuju ili bi mogli pokazati da su zahvalni. (npr. Kako baka da zna da si zahvalan na onome što čini za tebe?)*
- *Šta si do sada učinio?*
- *Šta bi još mogla da uradiš?*

Aktivnost 2 – Lanac zahvalnosti

Podijelite učenicima papire. Kažite im da u gornjem dijelu svojih listova napišu *Hvala...* Treba da navedu osobu kojoj su zahvalni i na čemu su joj zahvalni. Npr. *Hvala... zato što...!* Onda stanu u krug i čitaju svoje poruke.

Aktivnost 3 – Tajni darežljivac⁶²

Stavite papiriće na kojima su upisana imena i prvo slovo prezimena svih učenika iz odjeljenja u kutiju, šešir ili kovertu. Recite učenicima da svako od njih treba da izvuče jednu listicu iz kutije, šešira ili koverta. Naglasite da treba da ponove izvlačenje ukoliko izvuku svoje ime. Istaknite da je važno da ne pokazuju listice i da ne govore drugima čije su ime izvukli.

Njihov je zadatak da naprave čestitku ili napišu pismo drugu/drugarici iz odjeljenja čije su ime izvukli; na čestitki/pismu upišu ime tog/te druga/drugarice. Objasnite im da u čestitki ili pismu navedu jednu ili više dobrih osobina druga/drugarice i na čemu su mu/joj zahvalni. (Npr. *Aida, hvala ti što mi uvijek ponudiš da dijelimo sendvič.*)

Nakon završenog zadatka razgovarajte s učenicima: *Bez obzira na to koliko smo različiti, svi možemo da pokažemo osobine i ispoljimo ponašanja na kojima nam drugi mogu biti zahvalni. Važno je da uočimo pozitivne osobine i kod drugih ljudi.*

Aktivnost se može sprovoditi na času ili biti domaći zadatak. Prikupite sve čestitke/pisma i podijelite ih učenicima – svaki/svaka učenik/učenica dobija čestitku/pismo sa svojim imenom. Oni koji žele mogu da pročitaju šta je njihov tajni darežljivac napisao.

62 <https://mementoprijateljstva.weebly.com/radionice.html>

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

I ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Učenici, ali i odrasli, često riječ *hvala* shvataju kao dovoljan znak priznanja drugoj osobi za dobar postupak i namjeru prema nama. Kada osnažujete razvoj ove vrline kod učenika, važno je da porukom podstaknete izražavanje zahvalnosti, ali i opišete kako se sve manifestuje zahvalnost i kako to utiče na druge osobe.

Pr. 1. Svima nam je važno i lijepo da jedni drugima kažemo „hvala“ i „izvoli“.

Pr. 2. Svi smo čuli kada si zahvalio drugu što ti je pomogao.... Baš lijepo i pažljivo od tebe. I on je bio srećan.

Pr. 3. Hvala redarima što nas svakog dana dočeka čista i uredna tabla. I nastavniku je ljepše...

Usmjeravanje

Ovom vrstom poruka pomažete učenicima da razumiju zašto je potrebno da budu zahvalni i u kojim je sve situacijama važno da pokažu ovu vrlinu. Takođe, usmjeravate ih i da promišljaju o tome kako se ova vrлина može sagledati i iz drugih perspektiva.

Pr. 1. Kome ste sve danas rekli „hvala“? Kada ćete opet to učiniti?

Pr. 2. Na koji biste način iskazali zahvalnost nekome, a da ne izgovorite riječ „hvala“?

Pr. 3. Vaša grupa je odlično napravila crtež na temu zahvalnosti. Jeste li se zahvalili jedni drugima na dobroj saradnji i uspjehu?

Korigovanje

Ove poruke koristite da bi učenici postali svjesniji dobrih postupaka i osjećanja drugih osoba prema njima. Koristite ih i kada primijetite da učenici ne izražavaju zahvalnost. Sastavni dio takve poruke je i podsticaj učenicima da isprave ponašanje i na taj način utiču da se druga osoba dobro osjeća.

Pr. 1. Sigurna sam da si zahvalna Ivanu zato što ti je pomogao oko zadatka. I on je srećan što je mogao da pomogne. A da li bi bio srećniji kada bi još i čuo jednu tvoju lijepu riječ...?

Pr. 2. Nijesam čula da si zahvalila Aidi što ti je dohvatila olovku/gumicu s poda. Šta bi bilo dobro da uradiš?

Pr. 3. Jesi li primijetila kako je Janko podigao tvoju jaknu kada je pala? Bilo bi lijepo da mu zahvališ, oboje biste se ljepše osjećali.

RADIONICE ZA II CIKLUS

IV RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- uočavati pozitivne osobine kod drugih,
- naučiti reći hvala i shvatiti šta to znači nama i drugima,
- prepoznavati prilike za izražavanje zahvalnosti u svakodnevnim situacijama.

Trajanje: 45 min

Materijal: kutija s poklopcem (kutija za cipele i sl.), papiri A4

Aktivnost 1 – Lijepa riječ svaka vrata otvara⁶³ (25 min)

Podijelite učenike u dvije grupe. Jedna grupa treba da napravi krug držeći se za ruke, licem okrenuti ka unutra. To je tvrđava. Ostali učenici stanu unutar kruga. Zadatak učenika koji su u krugu je da izađu iz tvrđave kroz „vrata”. Svaki učenik u krugu predstavlja jedna vrata.

Upoznajte ih s pravilima igre. Iz kruga se izlazi tako što jedan učenik iz unutrašnjeg kruga izabere „vrata”, tj. jednog učenika iz kruga. Njegov zadatak je da učeniku, koji predstavlja „vrata”, uputi riječi zahvalnosti, tj. kaže na čemu mu je zahvalan. Učenik koji predstavlja „vrata” može otvoriti prolaz već nakon prve izjave, a ako želi, može još najviše dva puta tražiti da čuje na čemu mu je drugi učenik zahvalan. Pozivate učenike iz unutrašnjeg kruga da jedno po jedno kazuju učenicima koji predstavljaju „vrata” na čemu su im zahvalni.

Kada se „vrata” otvore, učenik koji ih predstavlja okrene se leđima prema unutrašnjosti kruga i kroz ova „vrata” više nema prolaska. Učenici koji izađu iz tvrđave formiraju sada novi krug i igra se nastavlja, ali su sada uloge zamijenjene. Igra je završena kada svi učenici prođu kroz sve uloge. Ova igra zahtijeva i dobar **timski rad** i **strpljenje**, predočite im to.

Aktivnost 2 – Sanduče za dobra djela (Bin, 2004) (20 min)

Potrebno je da nabavite kutiju s poklopcem, npr. kutiju za cipele. Ukasite je zajedno s učenicima. Možete je nazvati *sanduče za dobra djela*. Stavite kutiju u istaknuti dio učionice.

Objasnite učenicima na koji način će koristiti *sanduče za dobra djela*. Recite im da napišu kratku poruku o dobrim djelima na kojima su zahvalni. Ili da zapišu dobra djela koja su uočili da su drugi uradili i smatraju da im treba iskazati zahvalnost. Ispisane poruke ubacuju u *sanduče*.

Dobrovoljac izvlači jedan listić iz *sandučeta* i poruku čita naglas. Komentarišite i razgovarajte s ostalim učenicima o dobrom djelu koje su čuli. Dogovorite se s učenicima koliko često ćete izvlačiti poruke iz *sandučeta* i analizirati ih. Da li će to biti jednom sedmično, jednom u dvije sedmice?

Zahvalite učenicima na lijepim djelima koja čine jedni za druge.

* * *

63 Vidjeti u: Karabali. I., diplomski rad

V RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- razvijati osjećanje zahvalnosti i pozitivna osjećanja,
- prepoznavati kome i čemu sve mogu izraziti zahvalnost,
- razvijati poštovanje i zahvalnost prema prirodi.

Trajanje: 45 min

Materijal: papir, bojice

Aktivnost 1 – Odjeljenjska rasprava (Bin, 2004) (30 min)

Razgovarajte o zahvalnosti sa svojim učenicima. Za diskusiju vam mogu pomoći pitanja:

- *Kada je posljednji put neko učinio nešto stvarno lijepo za vas? Šta je ta osoba uradila? Kako ste se osjećali zbog toga?*
- *Da li je ta osoba imala neki razlog da to učini? Da li je očekivala nešto od vas zauzvrat ili je bila dobra prema vama bez nekog posebnog razloga?*
- *Da li vam se dogodilo da učinite nešto lijepo za nekoga kada vam to niko nije tražio i kada niste očekivali ništa zauzvrat? Šta ste tada uradili? Kako ste se osjećali? Šta mislite, kako se druga osoba osjećala?*

Koristite prethodnu diskusiju i sljedećim pitanjima podstičite razvijanje zahvalnosti unutar odjeljenja:

- *Šta bi bilo kada bismo se svi u odjeljenju potrudili da budemo dobri jedni prema drugima? Kakvo bi bilo naše odjeljenje? Da li bi trebalo to da pokušamo? Kako bismo mogli da počnemo?*

Aktivnost 2 – Zahvalni prirodi (15 min)

Uvedite učenike u aktivnost postavljajući pitanja koja ih upućuju da razmišljaju o prirodi: *Da li su ljudi jedini koji čine lijepe stvari za nas? Da li nam priroda daje poklone? Kako se osjećate u prirodi? Šta vas u prirodi oduševljava? Jeste li znali da učenje u prirodi poboljšava rezultate i razvija pozitivan stav prema učenju? Šta nam sve priroda pruža? Šta činimo kako bi priroda ostala lijepa i čista? Imate li omiljenu biljku? Omiljenu životinju? Zašto baš ona?*

Slijedi razgovor. Nakon razgovora, recite učenicima da nacrtaju omiljenu životinju ili biljku i da napišu poruku zbog čega su joj zahvalni.

* * *

VI RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznavati vrijednost ljudskog rada i prirode za život na planeti,
- razvijati osjećaj zahvalnosti prema ljudima koji brinu o njima i vaspitavaju ih.

Trajanje: 45 min

Materijal: radni listovi– pisma zahvalnosti (prilog 9.2), kanap, selotejp, štipaljke, čart papir

Aktivnost 1 – Odakle nam...?⁶⁴ (15 min)

Učenike uvodite u aktivnost tako što im kažete da ćete zajedno odgovarati na pitanje *Odakle nam...?* Možete iskoristiti temu redovnog plana i programa ili izabrati objekat koji sami želite. Dobar primjer je jabuka.

⁶⁴ Dostupno na: <https://www.edutopia.org/blog/heart-habits-gratitude-students-reflect-act-on-maurice-elias>

Pozovite učenike da zajedno razmotrite put kojim je jabuka došla od sjemena, sadnice do škole. Svako iznosi svoja saznanja i zapažanja. Nije neophodno da učenici potpuno tačno navode način nastanka, već da uočavaju osnovne karike. Nakon jabuke, na isti način možete govoriti o drugim, uobičajenim predmetima, npr. *Odakle nam... (ili kako je do nas stiglo)... komad papira, patike, stolica, knjiga, slika (kreativnost), svjetlost i sl.*

Ukažite učenicima koliko je potrebno ljudske snage, iskustva, pameti, **strpljenja** i učenja na greškama da bismo imali i koristili svakodnevne stvari. Istaknite da je potrebno mnogo ljudi i mnogo rada da bismo imali ono čemu uglavnom ne pridajemo značaj, što smatramo normalnim da imamo. Svaka karika ima svoj značaj i važno je iskazati joj zahvalnost.

Aktivnost 2 – Pismo zahvalnosti (25 min)

Pripremite radne listove, kanap, selotejp, štipaljke. Podijelite učenicima listove uz objašnjenje da napišu pismo osobi kojoj su zahvalni. Važno je da naglase kome i na čemu su zahvalni (npr. drugari iz škole ili komšiluka, nastavnica, roditelji, braća ili sestre, rođaci, drugi ljudi koje smatraju značajnim). Dok učenici pišu, okačite kanap na prigodno mjesto tako da se na njega mogu kačiti pisma.

Nakon što napišu pismo, učenici svoja pisma kače uz pomoć štipaljke ili selotejpa na kanap. Zamolite ih da prošetaju po prostoru, pogledaju i pročitaju pisma i na čemu su se drugi zahvaljivali i kome.

Pitajte učenike kako su se osjećali dok su pisali pisma. Razgovarajte o osjećanjima. Predočite im da zahvalnost budi lijepa osjećanja i da to koristi zdravlju.

Aktivnost 3 – Zahvalnost voditelja (5 min)

Dok traje Aktivnost 2 i učenici pišu pismo zahvalnosti, napišite na čart papiru na čemu ste vi zahvalni učenicima.

Na primjer: na aktivnom učestvovanju u radionicama; na tome što su poštovali jedni druge i dogovorena pravila (**poštenje** i fer-plej; **samokontrola**); što su stvarali lijepu atmosferu; što su se dobro razumjeli i bili osjetljivi jedni prema drugima (**empatija**); što je svako učestvovao i doprinosiio koliko je mogao (**timski rad**); što su pokazali poštovanje i uvažavanje (**tolerancija**); što su se trudili da urade najbolje što mogu i vrlo maštovito (**kreativnost**) i što su pokazali da se trud isplati (**optimizam**).

Kada se završi Aktivnost 2, zalijepite čart papir na tablu i pročitajte učenicima vaše poruke zahvalnosti naglašavajući njihove vještine i vrijednosti zbog kojih ste im zahvalni i kako se zbog toga osjećate.

Možete i opisati neku vještinu, a od njih zatražiti da je nazovu (npr. *Zahvalna sam vam što ste uvažavali različitosti među vama, a to je* _____ – učenici dopune).

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

II ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Učenici, ali i odrasli, često riječ hvala shvataju kao dovoljan znak priznanja drugoj osobi za dobar postupak i namjeru prema nama. Kada osnažujete razvoj ove vrline kod učenika, važno je da porukom podstaknete izražavanje zahvalnosti, ali i da opišete kako se sve manifestuje zahvalnost i kako to utiče na druge osobe.

Pr. 1. Svi smo ti zahvalni što si bio iskren i priznao grešku.

Pr. 2. Dopada mi se što kažeš hvala dežurnom učeniku kad ti otvori vrata. I njemu je drago da to čuje.

Pr. 3. Hvala vam što ste danas bili aktivni na času i iznosili svoje mišljenje! Zahvalite jedni drugima...

Usmjeravanje

Ovom vrstom poruka pomažete učenicima da razumiju zašto je potrebno da budu zahvalni i u kojim je sve situacijama važno da pokažu ovu vrlinu. Takođe, usmjeravate ih i da promišljaju o tome kako se ova vrлина može sagledati i iz drugih perspektiva.

Pr. 1. Kad si nekome iskreno zahvalan, što još osjećaš prema toj osobi? Kako će to uticati na vaš dalji odnos?

Pr. 2. Ako smo prirodi zahvalni za ovaj divan dan, kako se onda treba ponašati prema njoj?

Pr. 3. Lijepa riječ i gvozdena vrata otvara. Što bi bilo da nije te ljudske osobine?

Korigovanje

Ove poruke koristite da učenici postaju svjesniji dobrih postupaka i osjećanja drugih osoba prema njima, kao i onda kada primijetite da učenici ne izražavaju zahvalnost. Sastavni dio takve poruke je i podsticaj učenicima da isprave ponašanje i tako utiču da se druga osoba dobro osjeća.

Pr. 1. Ako si zahvalan Marku što ti je pomogao, njemu bi značilo kada bi mu to i rekao.

Pr. 2. Svakog dana prolazimo pored radnice koja nam čisti učionicu, koju mi ostavimo neurednu. To jeste njen posao, ali šta mislite kako bi se osjećala kada bismo joj zahvalili na tome? Kako bismo to mogli uraditi?

Pr. 3. Ukoliko ste zaboravili da zahvalite roditeljima što su vas dovezli u školu po ovako kišnom danu, ne zaboravite da im se zahvalite kada dođu po vas.

RADIONICE ZA III CIKLUS

VII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- *utvrđivati pozitivne osobine kod sebe i drugih,*
- *razvijati optimističniji pogled na život.*

Trajanje: 45 min

Materijal: stikeri (ili drugi papirići ne mnogo veći od stikera) najmanje duplo više nego što je djece u odjeljenju

Aktivnost 1 – Reci to glasno! (15 min)

Podijelite učenicima papiriće, uz uputstvo da uzmu onoliko stikera koliko žele. Podstaknite učenike da sami odrede koji je to broj, ne objašnjavajući šta će biti zadatak.

Kada su svi učenici uzeli papiriće, uputite ih da na svakom papiriću koji su uzeli prvo napišu – na čemu su zahvalni sebi, a zatim – na čemu su zahvalni drugoj osobi. Treba da upotrijebe sve papiriće, a na njima je da odrede koliko će ih biti u jednom i u drugom slučaju.

Kada završe, na zajedničkom panou lijepe svoje odgovore – grupišući ih (zahvalnost sebi; zahvalnost drugome). Pitajte učenike koliko im je bilo lako ili teško da navedu na čemu su zahvalni sebi. Što im to govori? Što to u sebi prepoznaju, a vrijedno je hvale (**optimizam**). A na čemu su zahvalni drugima? Koje su sličnosti i razlike u odgovorima?

Aktivnost 2 – Takmičenje (30 min)

Podijelite učenike u dvije grupe (npr. parni i neparni brojevi u dnevniku; parni i neparni u vrsti; izvlačenje kartica ili slamčica dvije boje i sl.). Objasnite učenicima da slijedi takmičenje koje se zove *Zašto sam zahvalan?* i navedite pravila: Tim A smisli riječ ili izraz koji zadaje timu B. Tim B treba za 10 sekundi da smisli 3 razloga zašto su zahvalni. Npr.: ako tim A zada riječ **SUNCE**, tim B za 10 sekundi navodi na čemu su zahvalni Suncu. Svi razlozi moraju biti prihvatljivi i logični.

Ukoliko tim B u predviđenom vremenu ne može da navede 3 razloga, tim A ima priliku da sam navede razloge, ali nove, ne one koje je pomenula protivnička ekipa. Tim koji da tačan odgovor u roku od 10 sekundi dobija 1 poen.

(timski rad)

Pojmove osmišljavaju sami učenici. Možete pružiti priliku svakom timu da zada pet pojmova (trajanje aktivnosti je fleksibilno, zavisi od vremena koje je na raspolaganju).

Nakon proglašenja pobjednika, oba tima treba da navedu na čemu su zahvalni protivničkoj ekipi.

* * *

VIII RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- proširivati iskustvo povezano s izražavanjem zahvalnosti,
- prepoznati osjećanja koja prate zahvalnost.

Trajanje: 45 min

Materijal: radni listovi – izreke o zahvalnosti (prilog 9.3)

Aktivnost 1 – Zahvalnost je zdrava (30 min)

Aktivnost započnete tako što objasnite učenicima da će pogledati snimak s YouTube-a.⁶⁵

Nakon odgledanog snimka komentarišite s učenicima na koji način su doživjeli prikazano. Na koji način je izražena zahvalnost uticala na osobe prikazane na snimku? Šta njih, učenike, sprečava da otvoreno pokažu svoju zahvalnost? Šta dobro iz tog može proizaći?

Pozovite učenike da razmisle i da se sjete nekog skorašnjeg važnog i lijepog događaja u njihovom životu. Dajte im malo vremena da razmisle o tome. Zamolite ih da dobrovoljno opišu te događaje. Kada svaki učenik, koji to želi, završi s opisivanjem, komentarišite i kroz razgovor ih vodite sljedećim pitanjima:

- Šta tebi taj događaj znači, zašto ti je tako važan?
- Ko je sve doprinio da se taj događaj desi? Čime, na koji način?
- Da li si se zahvalio/zahvalila tim osobama?
- Na koji način im se možeš zahvaliti?
- Šta ćeš ti ubuduće raditi da doprineseš da se drugima desi to što se tebi desilo?

⁶⁵ Dostupno na: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/161af4638ce1babd?projector=1>

Aktivnost 2 – Izreke o zahvalnosti (15 min)

Učenicima podijelite listove s izrekama o zahvalnosti (prilog 9.3). Kažite im da je njihov zadatak da odaberu izreku koja im se najviše dopada (ne moraju svi učenici imati odštampan primjerak, dovoljan je jedan list za četiri učenika).

Razgovarajte s učenicima o izrekama koje su izabrali. Za vođenje razgovora mogu vam pomoći pitanja:

- Zašto si se odlučila baš za tu izreku?
- Kako bi je ti protumačio?
- Da li postoji neka osoba (savremena ili iz prošlosti; iz filma, sporta, porodice,...) koju bi navela kao primjer zahvalne osobe?
- Šta je sve ta osoba uradila u svom životu?
- Zbog čega te ta osoba inspiriše u budućem životu?

IX RAZRED

CILJEVI

Učenici će:

- prepoznati prednosti savremenog života i uslove koji su to omogućili,
- razvijati stav o zahvalnosti kao vlastitoj odluci i izboru.

Trajanje: 45 min

Materijal: laptop, pristup internetu

Aktivnost 1 – Sjetimo se prošlosti (25 min)

Razgovarajte s učenicima o prošlosti. Na primjerima iz istorije, filma, književnosti, istorijata porodičnih situacija, učenici treba da uporede život ljudi sada i u prošlim vjekovima (npr. porodica, žena, djece, starijih, mladih) i navedu što više prednosti savremenog života (npr. sloboda, ishrana, vakcine/ljekovi, energija, znanje, saobraćaj, tehnologija).

Diskutuju o tome koje su sve ljudske sposobnosti omogućile napredak društva i života ljudi. Na čemu sve treba da smo zahvalni onima koji su unaprijedili život budućih generacija, kao i vlastite generacije?

Pitajte učenike kako tumače ovu mudru izreku: *Zahvalan um je veliki um, koji će jednom privući velike stvari.* Platon

Aktivnost 2 – Zahvalnost je moja odluka (20 min)

Pitajte učenike misle li da su ljudi danas zahvalni. *Izražavaju li zahvalnost ili je često previde? Koliko smo zahvalni prirodi i po čemu se to vidi?* Nakon toga odgledajte skupa snimak s YouTube-a.⁶⁶

Komentarišite snimak s učenicima. Pitajte ih kako se osjećaju nakon što su odgledali snimak? Kakve poruke im snimak šalje? O kojim se sve oblicima zahvalnosti govori? Važno je da uoče da je zahvalnost naš vlastiti izbor. Podstaknite ih da prepoznaju povezanost zahvalnosti s **kreativnošću** i **optimizmom**.

Ukoliko su zainteresovani, dajte im izvor – da snimak mogu pogledati i kod kuće.

⁶⁶ Dostupno na: https://www.ted.com/talks/louie_schwartzberg_nature_beauty_gratitude

POVRATNE INFORMACIJE NASTAVNIKA I RAZVOJ VRIJEDNOSTI, VRLINA I VJEŠTINA UČENIKA (PRIMJERI)

III ciklus

Svrhovita pohvala – potkrepljenje

Učenici, ali i odrasli, često riječ hvala shvataju kao dovoljan znak priznanja drugoj osobi za dobar postupak i namjeru prema nama. Kada osnažujete razvoj ove vrline kod učenika, važno je da porukom podstaknete izražavanje zahvalnosti, ali i opišete kako se sve manifestuje zahvalnost i kako to utiče na druge osobe.

Pr. 1 Vi baš umijete da pokažete zahvalnost, bravo! Kako se sada osjećate?

Pr. 2 Koleginica mi je rekla da se kod vas osjeća jako lijepo na času, vrijedno radite i disciplina je na nivou. Hvala vam što ste i koleginici i meni uljepšali dan.

Pr. 3 Ponosna sam na vas kada uočim međusobnu zahvalnost među vama, čak i za male stvari.

Usmjeravanje

Ovom vrstom poruka pomažete učenicima da razumiju zašto je potrebno da budu zahvalni i u kojim je sve situacijama važno da pokažu ovu vrlinu. Takođe, usmjeravate ih i da promišljaju o tome kako se ova vrlina može sagledati i iz drugih perspektiva.

Pr. 1 Grupa učenika vrijedno je radila na zidnim novinama, divno izgledaju. Bilo bi lijepo da im zahvalite na izdvojenom vremenu. Osim toga, na čemu im još treba biti zahvalan?

Pr. 2 Što se dešava kad kod judi zakaže zahvalnost?

Pr.3 Čini mi se da si zadovoljniji od kada si se dogovorio s Lukom da ti pomaže?

Korigovanje

Ove poruke učenicima koristite da bi onipostali svjesniji dobrih postupaka i osjećanja drugih osoba prema njima, kao i u situacijama kada primijetite da učenici ne izražavaju zahvalnost. Sastavni dio takve poruke je i podsticaj učenicima da isprave ponašanje i na taj način utiču da se druga osoba dobro osjeća.

Pr. 1 Čemu toliko nezadovoljstvo? Odvoj malo vremena, a dovoljno je par minuta, zastani i pogledaj oko sebe. Zapitaj se: Na čemu danas mogu da budem zahvalan? Kome? Vidjećeš – lijepo ćeš se osjećati.

Pr. 2 Zahvalnost je način života. Onaj ko umije da se iskreno zahvali – biće srećan.

Pr.3 Uvijek možeš da doneseš odluku – biću zahvalna, to koristi i meni i drugima!

*Nije teško promijeniti svijet, samo treba
duboko razmisliti i promisliti – zašto?*

(Lana, VII3)

R10

ZAVRŠNA
RADIONICA
(EVALUACIJA)

CILJ

Učenici će:

- *evaluirati dobiti od učešća u radionicama, lično i kao grupa.*

Trajanje: 45 min

Materijal: markeri, flipčart

Aktivnost 1 – Lanac komplimenata (5 min)

Učenici stanu u krug ili stojeći u klupama prave lanac: drugu ili drugaricu do sebe kažu: *Kod tebe veoma cijenim...* Komplimenti ne treba da se odnose na fizički izgled i garderobu.

Aktivnost 2 – Sumiranje (20 min)

Podstaknite ih da se sjete puta koji su prešli radeći skupa: *Počeli smo? ... (S radionicom na kojoj smo dogovorili kako ćemo da radimo i kako ćemo da se ponašamo, kakva će biti naša učionica.) Koje su bile naše druge teme?*

Pitanja 3-2-1. Razmišljaju, a onda pojedinačno odgovaraju na pitanja:

- *Koje tri stvari su ti najviše prijale, dopale ti se?*
- *Navedi dvije stvari o kojima bi još želio/željela da znaš, pitaš.*
- *Navedi stvar koju bi želio/željela da mi kažeš. Koja radionica ti je bila posebno lijepa, prijatna, omiljena?*
- *Šta ti se nije dopalo tokom rada?*

Aktivnost 3 – Promjene u meni (5 min)

Pozovite ih da podignu jednu ruku i otvorenim prstima pokažu broj kojim bi ocijenili promjene kod sebe od početka do kraja programa (npr. podignu dva prsta). Pustite ih da malo razmisle i daju drugima vremena da razmisle (vježbaju strpljenje).

Kada dignu ruke i pokažu prste, neka se osvrnu i pogledaju ostale u odjeljenju.

Važno je da oni ocijene promjene u sebi, bez obzira na to koliko je to tačno.

Aktivnost 4 – Vremenska kapsula (5 min)

Nastavnik podsjeća učenike na poruke koje su sebi pisali na prvoj radionici (*Vremenska kapsula* ili *Okrećem novi list*).

Dobrovoljci čitaju vlastite poruke i komentarišu – kako ih sada vide. *Da li se i što promijenilo?*

Aktivnost 5 – Ocjenjivanje (7 min)

Nacrtajte na tabli/flipčartu vodoravnu liniju i na njoj pet podioka (6–10). Pozovite ih da priđu i da slobodno ocijene svoje odjeljenje jednom ocjenom – ubilježe krstić ispod odgovarajuće ocjene (6 – najniža, 10 – najviša), koju bi oni dali odjeljenju za rad u svih 9 prethodnih radionica. Analizirajte ocjene.

Uputite im svoju poruku o tome kako su radili i na čemu ste im posebno zahvalni ili što ste posebno cijenili kod svih njih u toku rada.

Aktivnost 6 – Poruke sljedećoj generaciji (7 min)

Koje poruke biste poslali učenicima koji će tek raditi u ovom programu? Zašto biste im savjetovali da učestvuju u radionicama?

LITERATURA

R1 - UVODNA RADIONICA

- Kovač-Cerović T., Janković, S., Jerotijević, M., Kecman, T., Kijevčanin, S., Krivačić, M., Mrše, S. (1993). *Igrom do spoznaje*. Beograd: Centar za antiratnu akciju i Ujedinjene nacije – Visoki komesarijat za izbeglice.
- Lobodok-Štulić I. i ostali (1998). *Umeće odrastanja*. Beograd: Udruženje za kreativni razvoj.
- Urednici: Kovač-Cerović T., Rosandić R., Popadić, D. (1995). *Učionica dobre volje*, Grupa Most, UNICEF.

Tekstovi i video snimci na internetu:

- Activity Village. <https://www.activityvillage.co.uk/>
- The Time Capsula. http://www.educationworld.com/a_curr/bestidea/bestidea001.shtml

R2 - TIMSKI TAD

- Ajduković, D., ur. (1995). *Programi psihosocijalne podrške prognoj i izbjegloj djeci*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Pešikan, A., Lalović, Z. (2015). *Uloga škole u razvoju vrlina, vrijednosti i vještina učenika i učenica – Izvještaj o rezultatima istraživanja*. Podgorica: UNICEF Crna Gora i Zavod za školstvo Crne Gore.
- Savić, Ignjatović, N. (1993). *Čuvari osmeha 1: Psihološke radionice za podsticanje razvoja dece*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Savić, Ignjatović, N. (1993). *Čuvari osmeha 2: Psihološke radionice za starije osnovce*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Popović-Gavranović, D., ur. (2005). *Priručnik za rad sa djecom u programu prevencije poremećaja u ponašanju: Promjena ponašanja putem igre*. Podgorica: Save the Children.

Tekstovi i video snimci na internetu:

- Common Ground: Teaching Kids the Benefits Of Working Together: <https://www.edutopia.org/common-ground>
- Games and Activities for Kids: <https://unicefkidpower.org/fun-team-building-activities-for-kids/>
- Građansko vaspitanje I – IV razred osnovne škole: <http://zelenaucionica.com/gradjansko-vaspitanje-I-II-III-i-IV-razred/>
- Hot Seat: <https://www.teachingenglish.org.uk/article/hot-seat-0>
- Igre riječi: [http://pino-toys.rs/igre-reci-koje-morate-probati-za-malu-i-veliku-decu/Fun Team Building](http://pino-toys.rs/igre-reci-koje-morate-probati-za-malu-i-veliku-decu/Fun%20Team%20Building)
- Kako pripremati i voditi rad u timovima: <https://web.math.pmf.unizg.hr/nastava/metodika/materijali/timovi1.pdf>
- Mudre izreke: <http://citati.hr/>: <http://edukacija.rs/izreke-i-citati>
- Puzzle Game: <https://icebreakerideas.com/problem-solving-activities>
- Stranded on a Desert Island: <https://classroom.synonym.com/teamwork-activities-kids-promote-collaboration-12018352.html>

- Strategies to Deepen Student Collaboration: <https://www.edutopia.org/article/5-strategies-deepen-student-collaboration-mary-burns>
- Team Building for Kids: <http://www.ventureteambuilding.co.uk/team-building-activities-for-kids/>
- Team Building Games: <https://globaldigitalcitizen.org/5-team-building-games-critical-thinking>
- Team-Building Games That Promote Critical Thinking: <https://www.teachthought.com/critical-thinking/10-team-building-games-that-promote-critical-thinking/>
- Uspostavljanje kutaka za djecu: <https://www.wvi.org/sites/default/files/Uspostavljanje%20Kutaka%20za%20djecu%20za%20web.pdf>

R3 - KREATIVNOST

- Bučević, P. i Kunc, N. (2012). *Anegdote o slavnim osobama*. Zagreb: Znanje.
- Čudina-Obradović, M. (1990). *Nadarenost: razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- De Bono, E. (2000). *Šest šešira za razmišljanje*. Beograd: Finesa.
- Dryden, G. i Vos, J. (2001). *Revolucija u učenju*. Zagreb: Educa.
- Jovanović, N., Bajković, R. (2014). *Podsticanje darovitih i talentovanih učenika*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kankaraš, M. (2004). *Metakognicija – nova kognitivna paradigma*, Beograd: Psihologija/ Vol. 37, Filozofski fakultet.
- Kovač-Cerović, T., Rosandić, R. i Popadić, D. (1996). *Učionice dobre volje – radionice za osnovce*. Beograd: Grupa Most.
- Maksić, S. (2007). *Darovito dete u školi*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Tekstovi i video snimci na internetu:

- 30 Things You Can Do To Promote Creativity: <https://www.opencolleges.edu.au/informed/features/30-things-you-can-do-to-promote-creativity-in-your-classroom/>
- Alike short film: <https://www.youtube.com/watch?v=kQjtK32mGJQ>
- Creativity in the Classroom: <https://www.edutopia.org/blog/creativity-in-the-classroom-nicholas-provenzano>
- Creativity: <https://www.youtube.com/watch?v=UFnqd8jamrk>
- <http://www.nastavnikovodstvo.net/index.php/literatura/category/9-kreativnost?download=81:skola-koja-razvija-kreativnost>
- Izreke i citati: <http://mudremisli.net/>; <http://edukacija.rs/izreke-i-citati/>; <http://citati.hr/>
- Jubilee Center for Character and Virtues. Teacher's Guide: <http://jubileecentre.ac.uk/1635/character-education>
- Ken Robinson kaže da škole ubijaju kreativnost: https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity/transcript?language=sr#t-1366
- Škola koja razvija kreativnost: <http://www.nastavnikovodstvo.net/index.php/literatura/category/9-kreativnost?download=81:kola-koja-razvija-kreativnost>
- Uloga škole u razvoju vrlina, vrijednosti i vještina učenika i učenica: http://www.unicef.org/montenegro/UNICEF-Uloga_skole_u_razvoju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf
- Understanding the Brain: The Birth of a Learning Science (2007), OECD/Centre for Educational Research and Innovation (CERI), www.oecd.org/edu/brain
- Why do we need creativity?: <https://www.youtube.com/watch?v=RwGlaCTnNys>

R4 - SAMOKONTROLA

- Dvek, K. (2014). *Mentalni stav*. Beograd: Psihopolis.
- Edited by Arthur J., Harrison T. and Wright D. (2015). *Teaching Character Through Subjects – Educating the virtues through and within 14 secondary school subjects*. Birmingham: University of Birmingham, Jubilee Center for Character and Virtues.
- Gordon, T. (2003). *Kako biti uspešan nastavnik*. Beograd: Kreativni centar. (Dostupno i online: <https://www.scribd.com/document/267700930/KAKO-BITI-USPESAN-NASTAVNIK-pdf>)
- Kovač-Cerović T., Janković, S., Jerotijević, M., Kecman, T., Kijevčanin, S., Krivačić, M., Mrše, S. (1995). *Igrom do spoznaje*. Beograd: Centar za antiratnu akciju i Ujedinjene nacije – Visoki komesarijat za izbeglice.
- Kovač-Cerović T., Rosandić R., Popadić D. (1995). *Učionica dobre volje*. Grupa Most, UNICEF.
- Lobodok-Štulić I. i ostali (1998). *Umeće odrastanja* (1998). Beograd: Udruženje za kreativni razvoj.
- Popović Miljanov, M. (2014). *Primjeri čojstva i junaštva*, Podgorica: Nova knjiga.
- Šapiro, L. (1998). *Kako vaspitanjem dobiti dete sa visokim kvocijentom emocionalne inteligencije*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Taf, P. (2013). *Tajna uspešne dece*. Beograd: Laguna.
- Wright, D., Morris, I., Bawden, M. (2015). *Character Education – A Taught Course for 11 to 16 years old*. Birmingham: University of Birmingham, Jubilee Center for Character and Virtues.

Tekstovi i video snimci na internetu:

- A Doorway to the World (priča za radionicu): <https://freestoriesforkids.com/children/stories-and-tales/doorway-world>
- Emocionalna pedagogija i obrazovanje emocija: <http://www.pedagogija.hr/ekvilibrij/emocionalna-pedagogija-i-obrazovanje-emocija.html>
- <http://zelenaucionica.com/igre-za-koordinaciju-i-finu-motoriku-ruku/>
- <https://self-regulationintheclassroom.wikispaces.com/Games+and+Exercises>
- <https://self-regulationintheclassroom.wikispaces.com/Games+and+Exercises>;
- Igrice i vježbe za strpljenje i samokontrolu (CSBH, engleski:
- Izreke: <http://edukacija.rs/izreke-i-citati/>; <http://citati.hr/>
- Making the most of teachable moments: <http://education.jhu.edu/PD/newhorizons/lifelonglearning/early-childhood/teachable-moments/>
- Mentalni stav (You Tube, prevod na srpski): https://www.ted.com/talks/carol_dweck_the_power_of_believing_that_you_can_improve?language=sr
- My Character – Having patience: <http://www.jubileecentre.ac.uk/1631/character-education/resources/my-character>
- Prihvaćenost u grupi vršnjaka i emocionalna kompetencija dece preadolescentnog uzrasta: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0048-5705/2007/0048-57050703431P.pdf>
- Programi za podsticanje socijalne i emocionalne kompetentnosti kod djece: <https://hrcak.srce.hr/82959>
- Social and emotional curriculum – Self-Mastery: <https://www.edutopia.org/blog/7-doors-self-mastery-randy-taran>
- Teacher's Guide for Character Education: <http://jubileecentre.ac.uk/1635/character-education>
- Teaching your child self-control: <http://kidshealth.org/en/parents/self-control.html>

- Test samokontrole (prevedeno i preuzeto iz): Tangney, J.P., Baumeister, R.F., Boone, A.L. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality*, 271–324.
- The My Character eResources: <http://www.jubileecentre.ac.uk/userfiles/jubileecentre/pdf/My%20Character%20PDFs/Resources/4.%20Patience.pdf>
- The Science and Practice of Self-Control: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5626575/>
- The significance of self-control: <http://www.pnas.org/content/pnas/108/7/2639.full.pdf>
- The significance of self-control: https://www.researchgate.net/publication/49817065_The_significance_of_self-control
- Vaspitljivost emocija: prema „emocionalno pismenoj“ školi: file:///C:/Users/user/Downloads/1878-Текст%20чланка-3424-1-10-20170223.pdf
- What you need to know about willpower: The psychological science of self-control: <http://www.apa.org/helpcenter/willpower.aspx>
- You Tube: Marchmallow test (Test s puslicama): <https://www.youtube.com/watch?v=Yo4WF3cSd9Q>

R5 - EMPATIJA

- Bin, Alan L. (2004). *Učionica bez nasilništva*. Beograd: Kreativni centar.
- Goleman, D. (2008). *Emocionalna inteligencija*. Beograd: Geopoetika.
- Grupa autora (2006). *303 igre i aktivnosti*. Beograd: Propolis Books.
- Kovač-Cerović, T., Janković, S., Jerotijević, M., Kecman, T., Kijevčanin, S., Krivačić, M. i Mrše, S. (1993). *Igrom do spoznaje – priručnik za radionice za djecu od 7 do 14 godina*. Beograd: Centar za antiratnu akciju i Ujedinjene nacije – Visoki komesarijat za izbeglice.
- Kovač-Cerović, T., Rosandić, R. i Popadić, D. (1996). *Učionice dobre volje – radionice za osnove*. Beograd: Grupa Most.
- Komesarović, Z. (2010). *Poticanje empatije kod učenika razredne nastave*. Diplomski rad. Slavonski Brod.
- Pešikan, A. (2018). Radni materijal za knjigu *Učenje u obrazovnom kontekstu – Psihologija učenja/nastave*, poglavlje 5 – *Socio-emocionalno učenje: neraskidivost kognicije i emocija*.
- Rosenberg, M. B. (2003). *Nonviolent Communication: A language of Life*. Encinitas: PuddleDancer Press.
- Tilman, D. i Hru, D. (2007). *Životne vrijednosti*. Beograd: Kreativni centar.
- Vojvoda, J. (2015). *To-to-tolerancija, vodič za odgojitelje, stručne suradnike i roditelje o poučavanju prihvaćanja različitosti kod djece predškolske dobi*. Zagreb: ADOPTA.

Tekstovi i video snimci na internetu:

- Brooks the limits of empathy: <http://www.nytimes.com/2011/09/30/opinion/brooks-the-limits-of-empathy.html>
- Is empathy necessary for morality?: <http://subcortex.com/IsEmpathyNecessaryForMoralityPrinz.pdf>
- Košarka: <https://www.youtube.com/watch?v=pFuWUiHo-WI>
- Momento prijateljstva: <http://mementoprijateljstva.weebly.com/radionice.html>
- Mudre izreke: <http://edukacija.rs/izreke-i-citati/>; <http://citati.hr/>
- Ne rugaj se: <https://www.youtube.com/watch?v=4gNtwvbmXA>
- Nemoj mi se rugati: https://www.unicef.org/bih/ba/Nemoj_mi_se_rugati_6-8.pdf
- Primjeri igara: http://www.hck.hr/upload_data/txt_editor/Mladi/Primjeri_igara.pdf

- Students turn empathy to action: <https://www.edutopia.org/blog/students-turn-empathy-to-action-sel-maurice-elias>
- Uloga škole u razvoju vrlina, vrijednosti i vještina učenika i učenica, Zavod za školstvo i UNICEF: http://www.unicef.org/montenegro/UNICEF-Uloga_skole_u_razvoju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf
- Empathy in action. <https://www.edutopia.org/blog/8-pathways-empathy-in-action-marilyn-price-mitchell>

R6 - TOLERANCIJA

- Bin, Alan, L. (2004). Učionica bez nasilništva. Beograd: Kreativni centar.
- Deklaracija o principima tolerancije (1995), dostupna i na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001518/151830eo.pdf>; http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Deklaracija_o_principima_tolerancije.pdf
- Karabali, I. (2010). Poticanje tolerancije kod učenika razredne nastave. Diplomski rad. Slavonski Brod.
- Komesarović, Z. (2010). Poticanje empatije kod učenika razredne nastave, Diplomski rad. Slavonski Brod.
- Kovač-Cerović, T., Janković, S., Jerotijević, M., Kecman, T., Kijevčanin, S., Krivačić, M. i Mrše, S. (1993). Igrom do spoznaje – priručnik za radionice za djecu od 7 do 14 godina. Beograd.
- Kovač-Cerović, T., Rosandić, R. i Popadić D. (1996). Učionice dobre volje – radionice za osnovce. Beograd: Grupa Most.
- Parker Loerden, L. Nemoj mi se rugati. Priručnik za nastavnike od drugog do petog razreda. UNICEF.
- Tilman, D. i Hru, D. (2007). Životne vrednosti. Beograd: Kreativni centar.
- Vidović, S., Golić, M., Radovanović, M. (2005). Otključaj toleranciju. Priručnik za voditelje radionica za rad s adolescentima. Beograd: GTZ.
- Vojvoda, J. (2015). To-to-tolerancija, vodič za odgojitelje, stručne suradnike i roditelje o poučavanju prihvatanja različitosti kod djece predškolske dobi. Zagreb: ADOPTA.
- Žic-Ralić, A., Ljubas, M. (2013). Prihvaćenost i prijateljstvo djece i mladih s teškoćama u razvoju. pregledni rad.

Tekstovi i video snimci na internetu:

- Dječja prava: https://www.unicef.org/montenegro/SOWC_MNE.pdf
- Enciklopedija loših đaka, buntovnika i ostalih genijalaca: <http://www.kcknjizara.rs/?b=C199>
- Kako kod učenika razvijati toleranciju: <http://www.istrazime.com/skolska-psihologija/kako-kod-ucenika-razvijati-toleranciju/>
- Karabali, I. (2010). Poticanje tolerancije kod učenika razredne nastave. Diplomski rad: https://bib.irb.hr/datoteka/558959.Irena_Karabali-diplomski_rad_poticanje_tolerancije_kod_uenika_razredne_nastave.pdf
- Memento prijateljstva: <http://mementoprijateljstva.weebly.com/radionice.html>
- Mudre izreke: <http://edukacija.rs/izreke-i-citati/>; <http://citati.hr/>
- Oboj svijet tolerancijom: http://os-mala-subotica.skole.hr/upload/os-mala-subotica/multistatic/57/2011_Zbirka_priprema.pdf
- Poticanje tolerantnog ponašanja kroz grupne aktivnosti u dječjoj knjižnici: <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A674/datastream/PDF/view>
- Priručnik za interkulturalno učenje kroz dramu: http://bazaart.org.rs/wp-content/uploads/2012/04/Prirucnik_za_interkulturalno_ucenje_kroz_dramu.pdf

- Priručnik za mlade o nasilju i toleranciji: <http://sosvt.hr/wp-content/uploads/2014/10/SOS-EduKa.pdf>
- Priručnik za preventivne radionice u odjeljenju: http://gradjevinska.edu.rs/wp-content/uploads/2016/05/prirucnik_za_preventivne_radionice_u_odeljenju.pdf
- Putovanje kroz DNK: <https://www.youtube.com/watch?v=aZ3PzIW9eDA>
- Radionice o predrasudama: www.skolskiportal.edu.me/.../R-Predrasude.docx
- Rethinking tolerance: Ensuring that all students belong. <https://www.edutopia.org/blog/rethinking-tolerance-ensuring-all-students-belong>
- Svi smo mi isti: <https://www.youtube.com/watch?v=bvSE1UatVN0>
- Teacher's powerful lesson on the effects of bullying – using two apples – strikes a chord: <https://www.telegraph.co.uk/education/2016/06/23/teachers-powerful-lesson-on-the-effects-of-bullying--using-two-a/>
- Uloga škole u razvoju vrlina, vrijednosti i vještina učenika i učenica. Zavod za školstvo i UNICEF: https://www.unicef.org/montenegro/UNICEF_-_Uloga_skole_u_razovju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf
- UNESCO-definicija tolerancije: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001518/151830eo.pdf>; http://www.hrraction.org/wp-content/uploads/Deklaracija_o_principima_tolerancije.pdf
- Žic Ralić, A. i Ljubas, M. (2013). Prihvaćenost i prijateljstvo djece i mladih s teškoćama u razvoju. Društvena istraživanja, 22 (3), 435-453. <https://doi.org/10.5559/di.22.3.03>

R7 - OPTIMIZAM

- Bin, Alan, L. (2004). Učionica bez nasilništva. Beograd: Kreativni centar.
- Grupa autora. (2006). 303 igre i aktivnosti za edukatore. Beograd: Propolis Books
- Jelušić, B. (2007). Svaki je čovjek čuvar svojih bisera. Čitanka. Moji zlatni dani. Zagreb: Školska knjiga.
- Jović, N., Kuveljić, D. (2005). Kako stvarati prijatnu atmosferu za učenje. Beograd: Kreativni centar.
- Karabali, I. (2010). Poticanje tolerancije kod učenika razredne nastave. Diplomski rad. Slavonski Brod.
- Kovač-Cerović, T., Rosandić, R. i Popadić, D. (1996). Učionice dobre volje – radionice za osnovce. Beograd: Grupa Most.
- Krkeljić, Lj. i Slobig, J. (2001). Kreativno rješavanje konflikata u učionici – priručnik za osnovne škole. UNICEF, Ministarstvo prosvjete i nauke, Obrazovanje o miru i toleranciji.
- Marić, Z. (2016). 55 tehnika. Beograd: interni materijal, pridruženi trening centar Instituta Albert Elis iz Njujorka – RE&KBT centar.
- Seligman, M.E.P. (1998). Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life. Free Press.
- Tatalović- Vorkapić, S. (2014). Pozitivna psihologija. nastavni materijal za studente diplomskog studija Rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Rijeka: Učiteljski fakultet.
- Tilman, D. i Hru, D. (2007). Životne vrednosti. Beograd: Kreativni centar.
- Vojvoda, J. (2015). To-to-tolerancija, vodič za odgojitelje, stručne suradnike i roditelje o poučavanju prihvaćanja različitosti kod djece predškolske dobi. Zagreb: ADOPTA.
- Wilson, D. L., Conyers, M. A. (2011). BrainSMART: 60 strategies for Increasing Student Learning. Orlando: FL: BrainSMART.

Tekstovi i video snimci na internetu:

- Deset dječjih zapovijesti: <http://www.znakoviporedputa.com/porodica-i-roditeljstvo/861-10-de%C4%8Dijih-zapovesti>

- Dva vuka u nama: <http://www.izreke-citati.com/dva-vuka-u-nama-pouka-ciroki-indijanaca/>
- Motivation: <https://www.youtube.com/watch?v=CJx5zMGos44>
- Mudre izreke: <http://edukacija.rs/izreke-i-citati/>; <http://citati.hr/>
- Optimism: <https://characterlab.org/tools/optimism>
- Optimism: <https://www.edutopia.org/blog/cultivating-practical-optimism-donna-wilson>
- Poticanje samopouzdanja učenika osnovne škole: https://bib.irb.hr/datoteka/800554.Katarina_Mandi_Poticanje_samopouzdanja_ucenika_osnovne_skole.pdf
- Priča o dva semena: <http://motivtim.org/blog/Inspirativno/117/prica-o-dva-semena.html>
- Priručnik za volontere: <http://www.volonterski-centar-ri.org/wp-content/uploads/web-prirucnik-za-volontere.pdf>
- Stvaranje pozitivne slike o sebi: https://bib.irb.hr/datoteka/558965.Diplomski_rad_Jasminka_Sarilar_Istraivanje_stvaranja_pozitivne_slike_o_sebi.pdf
- Uloga škole u razvoju vrlina, vrijednosti i vještina učenika i učenica, Zavod za školstvo i UNICEF. http://www.unicef.org/montenegro/UNICEF-Uloga_skole_u_razvoju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf
- Uspostavljanje kutaka za djecu: <http://www.wvi.org/sites/default/files/Uspostavljanje%20Kutaka%20za%20djecu%20za%20web.pdf>

R8 - POŠTENJE

- Antić, S., Pešikan, A., Ivić, I. (2015): Vaspitna uloga nastave prirodnih nauka (rad je uvršten u materijale za obuku nastavnika) *Nastava i vaspitanje* vol. 65, br. 4, str. 615-629
- Erlend, Lu. (2003). *Naivan. Super*. Beograd: Geopoetika.

Tekstovi i video snimci na internetu:

- Character education partnership. Lesson plan Introducing Academic Integrity: <http://character.org/lessons/>
- Character First Education. Build future leaders of character: Honesty: <http://www.characterfirsteducation.com/c/curriculum-detail/1951185>
- Honesty. September's key to character: <https://www.polk-fl.net/staff/resources/documents/keystocharacter/September2013.pdf>
- <http://character.org/lessons/lesson-plans/middle/john-a-carusi-middle-school/>
- <https://www.edutopia.org/blog/8-pathways-creating-culture-integrity-marilyn-price-mitchell>
- International Center for Academic Integrity. Why integrity: <http://www.academicintegrity.org/icai/home.php>
- Learning to Give. Lessons&Units. Character education: What is Honesty: <http://www.learningtogive.org/units/character-education-honesty-grade-6/what-honesty>
- Live wire media. Resources for Character Education: <http://www.goodcharacter.com/ISOC/Honesty.html>
- Mudre izreke: <http://edukacija.rs/izreke-i-citati/>; <http://citati.hr/>
- Vaspitna funkcija nastave prirodnih nauka: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0547-3330/2015/0547-33301504615A.pdf>
- World Association of Early Childhood Educators. Activities for children: <http://www.waece.org/paz/english/menu-act.php>

R9 - ZAHVALNOST

- Bin, Alan. L. (2004). *Učionica bez nasilništva*. Beograd: Kreativni centar.
- Grupa autora (2006). *Igrice iz 303. igre i aktivnosti za edukatore*. Beograd: Propolis. Books,
- Karabali, I. (2010). *Poticanje tolerancije kod učenika razredne nastave*. Diplomski rad. Slavonski Brod.
- Kovač-Cerović, T., Janković, S., Jerotijević, M., Kecman, T., Kijevčanin, S., Krivačić, M. i Mrše, S. (1993). *Igrom do spoznaje – priručnik za radionice za djecu od 7 do 14 godina*. Beograd: Centar za antiratnu akciju i UN – Komeserijat za izbjeglice.
- Kovač-Cerović, T., Rosandić, R. i Popadić, D. (1996). *Učionice dobre volje – radionice za osnovce*. Beograd: Grupa Most.
- Tilman, D. i Hru, D. (2007). *Životne vrijednosti*. Beograd: Kreativni centar.

Tekstovi i video snimci na internetu:

- Amazonian tribes insight into our western world: <https://www.youtube.com/watch?v=mPwaQtQotQw>
- Benefits, Mechanisms, and New Directions for Teaching Gratitude to Children: <https://www.nasponline.org/search/search-results?keywords=fostering+gratitude>
- Fostering gratitude: file:///C:/Users/andja.backovic/Downloads/FosteringGratitude_NASSP_%20Feb09.pdf
- Gratitude and Positive Psychology: What is Gratitude and What are the Benefits of Gratitude? <http://positivepsychology.org.uk/gratitude/>
- Gratitude and well-being: A review and theoretical integration: <https://www.dropbox.com/s/4hatkeoqxseb2bd/Gratitude%20and%20well-being.pdf?dl=0>
- Gratitude Builds Character and Health: <https://www.edutopia.org/blog/gratitude-builds-health-character-maurice-elias>
- Gratitude: <https://characterlab.org/tools/gratitude>
- Habits of Heart: Helping Students Reflect and Act on Gratitude: <https://www.edutopia.org/blog/heart-habits-gratitude-students-reflect-act-on-maurice-elias>
- Habits of Heart: Helping Students Reflect and Act on Gratitude: <https://www.edutopia.org/blog/heart-habits-gratitude-students-reflect-act-on-maurice-elias>
- Memento prijateljstva: <http://mementoprijateljstva.weebly.com/radionice.html>
- Mudre izreke: <http://edukacija.rs/izreke-i-citati/>; <http://citati.hr/>
- Nice Thinking! An Educational Intervention That Teaches Children to Think Gratefully: <http://nebula.wsimg.3FF3277C8&disposition=0&alloworigin=1>
- The Relationship between Parent–Child Interactions and Prosocial Behavior among Fifth- and Sixth-grade Students: Gratitude as a Mediating Variable: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1116355.pdf>
- Uloga škole u razvoju vrlina, vrijednosti i vještina učenika i učenica, Zavod za školstvo i UNICEF: http://www.unicef.org/montenegro/UNICEF-Uloga_skole_u_razovju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf
- Zahvalnost je zdrava: https://www.youtube.com/watch?v=G_852dvjDiA
- Zahvalnost nas čini srećnijim: <http://www.dw.com/sr/zahvalnost-nas-%C4%8Dini-sre%C4%87nijim/a-3834151>
- Zahvalnost: <http://www.waece.org/paz/bosnia/20.%20Zahvalnost.pdf>

R10 - ZAVRŠNA RADIONICA

- Kovač-Cerović T., Janković, S., Jerotijević, M., Kecman, T., Kijevčanin, S., Krivačić, M., Mrše, S. (1993). *Igrom do spoznaje*. Beograd: Centar za antiratnu akciju i Ujedinjene nacije – Visoki komesarijat za izbeglice.
- Kovač-Cerović T., Rosandić R., Popadić, D. (1995). *Učionica dobre volje*. Beograd: Grupa Most, UNICEF.

Tekstovi i video snimci na internetu:

- <https://www.activityvillage.co.uk/>
- Igrice za evaluaciju: http://www.educationworld.com/a_curr/bestidea/bestidea001.shtml;

PRILOZI

1. UVODNA RADIONICA

Prilog 1.1.

Program *Moje vrijednosti i vrline*

UPITNIK ZA PRAĆENJE NAPRETKA UČENIKA

– za nastavnike –

Ovaj upitnik za procjenu pomaže vam da analizirate i pratite kako se vaši učenici kreću kroz proces u kojem osnažujete razvoj njihovih emocionalnih i socijalnih vještina. Zato vam preporučujemo da ga primijenite prije početka realizacije programa i nakon njegovog završetka.

Praćenje vam je olakšano time što je svaka od osam emocionalnih i socijalnih vještina na kojima se radi u ovom programu opisana kroz karakteristične manifestacije u ponašanju učenika. (Napominjemo i da je poslije svakog teorijskog bloka u priručniku navedena lista karakterističnih ponašanja učenika za datu socijalnu i emocionalnu vještinu.)

Upišite **X** ispod jednog od ponuđenih brojeva (1 – minimalno, 10 – maksimalno).

Nastavnik:											
Razred, odjeljenje:	Škola:					Datum:					
Timski rad	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
(lične ciljeve usaglašava s ciljevima grupe; svoje znanje i sposobnost dijeli s grupom; radi harmonično s drugima; spreman/spremna je da priskoči u pomoć drugima)											
Kreativnost	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
(misli na svjež i originalan način, ima nove, neuobičajene ideje; daje odgovor koji je drugačiji od odgovora ostalih učenika; uviđa odnose koji nijesu očigledno dati; duhovit/duhovita je)											
Samokontrola	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
(na čas dolazi spreman/spremna; pamti i slijedi uputstva; može da održava pažnju uprkos ometanjima; smiren/smirena je i kada ga/je kritikuju ili izazivaju na drugi način; poštuje pravila ponašanja i rada)											
Empatija	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
(razumije i uvažava potrebe i osjećanja drugih; umije da sasluša i razumije drugoga – kako je biti u „tuđim cipelama“; ne zadirkuje, ne ismijava, ne vrijeđa)											

Tolerancija	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(poštuje stavove i gledišta koja su drugačija od njegovih/njenih; sasluša tuđa mišljenja, stavove i prijedloge; ne reaguje emocionalno burno kada neko iznosi mišljenje suprotno njegovom/njenom; nije isključiv/isključiva)										
Optimizam	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(vjeruje da se isplati uložiti napor da bi se postigao cilj, rezultat; vjeruje u sebe i svoje sposobnosti; i kada se dogode loše stvari, vjeruje da ih može popraviti ako se potruži; uči na greškama)										
Poštenje	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(ne laže, ne pokušava da prevari, „ne kiti se tuđim perjem“; poštuje školska pravila i dogovore s drugima; priznaje i prihvata vlastitu grešku; pošteno procjenjuje učinke vlastitog i tuđeg rada)										
Zahvalnost	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(prepoznaje i iskazuje zahvalnost kada drugi učine nešto dobro za njega/nju; spreman/spremna je da uzvрати; pokazuje da cijeni druge i zna da to iskaže)										

Prilog 1.2.

UPITNIK – MOJ LIST NAPREDOVANJA

Često razmišljaš o tome kako nešto radiš, koliko napreduješ u tome i što se promijenilo kod tebe. Isto će ti se dešavati i dok budeš učestvovao/učestvovala u radionicama *Moje vrijednosti i vrline*. Sigurni smo da će ti biti zanimljivo da ocijeniš sebe i za tebe smo pripremili ovaj upitnik. Najviše će ti koristiti ako ocijeniš sebe na samom početku, a onda i na kraju ovog programa – tada ćeš moći da sagledaš razliku između početnog stanja i nekoliko mjeseci nakon toga.

Procijeni koliko su navedene osobine trenutno prisutne kod tebe i upiši **X** ispod jednog od ponuđenih brojeva. Manji broj predstavlja – manju prisutnost osobine, veći broj predstavlja – veću prisutnost.

Pokušaj da budeš iskren/iskrena prema sebi (što je takođe važna vrlina!). Poslije nekog vremena ćeš opet to raditi, zato budi pažljiv/pažljiva.

Ovo je samo za tebe, niko ne mora da vidi kako si popunio/popunila list.

Ja sam:											
Razred, odjeljenje:		Škola:					Datum:				
Timski rad		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(Volim da sarađujem s drugima. Doprinosim da postignemo zajednički cilj. Volim da pomažem drugima.)											
Kreativnost		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(Često na neka pitanja i probleme mogu da dam sasvim nove, neobične, originalne odgovore. Volim da smišljam nove ideje. Volim da napravim neku novu stvar.)											
Samokontrola		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(Mogu da se koncentrišem na rad čak i kada me ometaju. Smiren/smirena sam čak i kada me kritikuju ili izazivaju. Dolazim u školu spreman/spremna. Ne prekidam druge dok pričaju.)											
Empatija		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(Umijem strpljivo da saslušam druge i da ih razumijem. Ne ismijavam i ne vrijeđam druge, jer znam kako se čovjek tada osjeća.)											
Tolerancija		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(Mogu da uvažim mišljenje i ponašanje koje je drugačije od mog. Ne ljutim se kada je neko drugačiji od mene.)											

Optimizam	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(I kada mi stvari ne idu baš dobro, ja vjerujem da će biti bolje – ako se potrudim.)										
Poštenje	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(Poštujem dogovorena pravila. „Ne kitim se tuđim perjem” – ne prepisujem, ne varam. Drugi mi mogu vjerovati. Priznajem svoju grešku.)										
Zahvalnost	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(Zahvalim drugima kada urade nešto što je dobro za mene. Često uzvratim. Dobro se osjećam kada sam zahvalan/zahvalna.)										

2. TIMSKI RAD

Prilog 2.1.

Izreke o timskom radu:

- *Svako od nas je kap, zajedno smo okean!* (Nepoznati autor)
- *Onaj ko se naučio raditi u grupi, taj se pripremio za život.* (H. Klipert)
- *Drvo se na drvo naslanja, a čovjek na čovjeka.* (Narodna izreka)
- *Nijedan čovjek nije dovoljno pametan.* (M. Selimović)
- *Dolaziti zajedno je početak, ostati zajedno je napredak, raditi zajedno je uspjeh.* (H. Ford)
- *Timski rad dijeli zadatke i udvostručuje uspjeh.* (E. Karnegi)
- *Talenat pobjeđuje na utakmicama, ali timski rad i inteligencija osvajaju šampionat.* (M. Džordan)
- *Onaj ko se naučio raditi u grupi taj se pripremio za život.* (H. Klipert)
- *Ako želiš da ideš brzo, idi sam. Ako želiš da stigneš daleko, idi zajedno s nekim.* (Afrička izreka)
- *Snaga tima je u svakom pojedincu. Snaga pojedinca je u timu.* (F. Džekson)
- *Dobra strana timskog rada je u tome što uvijek imate nekog na svojoj strani.* (M. Karti)
- *Ja mogu da uradim stvari koje ti ne umiješ. Ti možeš da uradiš stvari koje ja ne umijem. Zajedno možemo da uradimo sjajne stvari.* (Majka Tereza)

Prilog 2.2.

Opis koraka

I korak: Osmisliti ideju, način realizacije, šta je potrebno za njeno ostvarivanje; ko u tome može da pomogne; koje su njihove pojedinačne uloge, kako bi mogli da doprinesu kvalitetnijoj realizaciji zadatka.

II korak: Na osnovu lista na kome je opis uloga u timu, svako prema prepoznatim ličnim osobinama, kao i osobinama koje prepoznaju kod drugih, treba da pronađe uloge koje bi mogle doprinijeti kvalitetnijem timskom radu i realizaciji zadatka njegove grupe: da li kod sebe prepoznaje da je vođa, kreativac, osoba od akcije, osoba za kontakte itd.

Prilog 2.3.

Opis uloga u timu

1. Vođa je osoba koja organizuje tim, određuje aktivnosti tima, dodjeljuje dužnosti. Sigurno ste tokom školovanja u svojoj grupi imali bar jednog vođu, osobu koja voli da bude glavna, da pokreće aktivnosti i da određuje ko će šta da radi. Najčešće je to osoba koja ima dobru komunikaciju sa svojim timom, ima samopouzdanja, voli da bude dominantna i umije da iskoristi sve potencijale svog tima.

2. Kreativac je osoba koja smišlja nove ideje, koje ponekad pokušava da nametne timu, maštovita je. To su one osobe koje imaju sjajne ideje. Nekada su sklone tome da svoje ciljeve stave ispred ciljeva tima kako bi ostvarile svoje ideje.

3. Istraživač voli da istražuje, stiče nova znanja i prikuplja sve informacije. Radoznao je i veseo, voli da upoznaje nove ljude, dobar je pregovarač. Ova osoba prepoznaje se po tome što sa svim članovima u timu ima dobru komunikaciju. Umije da unaprijedi i razvije tuđe ideje.

4. Timski igrač uvijek podržava tim i održava timski duh, za njega je tim na prvom mjestu. Podstiče timsku saradnju, pomaže članovima tima i ima razvijene socijalne vještine. Prepoznaje se po tome što umije da sasluša, ima dobru moć zapažanja i on je najpopularniji član tima.

5. Praktičar sprovodi ideje u djelo, drži se ciljeva i prioriteta, ima izražen osjećaj samokontrole i discipline. To je osoba koja ne voli da odstupa od pravila, drži se postojećih principa.

6. Finišer je odgovoran, pouzdan, dovodi posao do kraja/cilja. Prepoznaje se po tome što poštuje rokove, vrši pritisak na druge članove tima kako bi se posao priveo kraju i završio na vrijeme.

3. KREATIVNOST

Prilog 3.1.

Izreke o kreativnosti

- *Svako dijete je umjetnik. Problem je samo u tome da i ostane umjetnik kada odraste.* (P. Pikaso)
- *Ako budem imao sreće da ostvarim barem neke od svojih ideja, to će biti dobročinstvo za cijelo čovječanstvo.* (N. Tesla)
- *Kreativnost je dopuštati sebi da činiš pogreške. Umjetnost je prepoznati koje da zadržiš.* (S. Adams)
- *Da bismo živjeli stvaralačkim životom, moramo da se oslobodimo straha od opasnosti da nismo u pravu.* (D. Č. Pirs)
- *Svijet je zanimljiv onoliko koliko smo mi radoznali.* (V. Šekspir)
- *Stvarnost je stvarnija ako joj dodaš nestvarnoga.* (M. Antić)
- *Ograničenja postoje samo u našim umovima. Ako koristimo maštu, sebi otvaramo svijet beskonačnih mogućnosti.* (J. Paolineti)
- *Neki slikari sunce pretvaraju u žutu mrlju. Drugi žutu mrlju pretvaraju u sunce.* (P. Pikaso)
- *Ako svi misle isto, onda niko ne razmišlja.* (Dž. Paton)
- *Da bi imao veliku ideju, moraš imati puno ideja.* (T. Edison)

Prilog 3.2.

Primjeri za aktivnost „Poznati, a nepriznati“ (VIII razred)

Čarls Darwin (1809–1882), engleski biolog i naučnik, tvorac je poznate teorije o postanku i razvoju živog svijeta na zemlji, koja se i danas uči u školama. Njegove ideje i istraživanja bili su smjeli i napredni za vrijeme u kojem je živio. Kada je 1859. godine objavio svoju čuvenu knjigu *O porijeklu vrste putem prirodnog odabiranja*, doživio je mnoge kritike, prvenstveno crkvenih autoriteta tog doba. Još veći udarac doživio je nakon objavljivanja nastavka svojih istraživanja pod nazivom *O porijeklu čovjeka*. Uslijedile su pogrde na njegov račun, a novine su bile prepune karikatura u kojima je Darwin pretvoren u majmuna ili prikazivan kako u cirkusu kao majmun skače kroz obruč, koji drži jedan od njegovih sljedbenika. Britansko udruženje za promociju nauke pokrenulo je brojne žučne rasprave o njegovom učenju. Na kraju, poslije svih osporavanja, nauka je priznala njegov veliki doprinos i primljen je u Francusku akademiju nauka.

Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791) jedan je od najvećih kompozitora klasične muzike svih vremena. O njegovom kratkom, ali burnom i plodotvornom životu napisane su mnoge knjige i snimljeni brojni filmovi. Iako je njegov izuzetan talenat bio veoma rano prepoznat, u životu nije uvijek primao samo pohvale i nizao uspjehe. Naime, kada se pojavila njegova opera *Don Žuan*, kritika mu je prigovarala kako je publika uopšte ne razumije. Mozart je odgovorio: „Nije mi stalo ni do čijeg mišljenja, ja sam to djelo napisao za sebe i još dvojicu prijatelja.“ Kada je ova opera prvi put izvođena u Beču, Mozartu se obratio car Josif II riječima oduševljenja: „Koliko divnih nota!“ Mozart mu je ponosno odgovorio: „Istina, veličanstvo, ali nijedna suvišna.“

Miguel de Servantes (1547–1616) poznati španski književnik, nakon objavljivanja poznatog djela *Don Kihot* dobio je oštre kritike pisca Lope de Vege, koji izjavljuje: „Nema slabijeg pisca od tvorca te knjige, niti idiotskijeg čovjeka od Don Kihota.“ Za Servantesove stihove govorio je da su „neuspjela kajgana“. Uprkos sličnim kritikama, u prvoj godini objavljeno je šest izdanja ovog djela i *Don Kihot* ulazi u legendu.

Marija Kiri (1867–1934)

Nekada davno, u Poljskoj je postojala tajna škola. Ljudi su je zvali Plutajući univerzitet. Vlada tog vremena bila je veoma stroga po pitanju toga ko može da studira, a ko ne. Djevojčicama tada uopšte nije bilo dozvoljeno da pohađaju koledž. Marija i njena sestra bile su učenice tajne škole, ali umorile su se od skrivanja.

Jednog dana su čule da u Parizu postoji Univerzitet Sorbona, koji je primao i djevojčice, pa su odlučile da se presele u Francusku. Marija je bila fascinirana metalima i magnetima. Otkrila je da su neki minerali radioaktivni. Odavali su moćne zrake i svijetlili u mraku. Kako bi analizirala svojstva minerala, Marija ih je palila, topila, filtrirala i ostajala budna čitave noći da ih posmatra kako svijetle. Radijacija se koristi za liječenje mnogih bolesti, ali je i mnogo opasna. Zamislite samo ovu činjenicu: poslije svih ovih godina, Marijine sveske i instrumenti i dalje su radioaktivni. Ako poželite da ih pregledate, morate da nosite zaštitnu odjeću i rukavice.

Marijin muž Pjer bio je toliko zaintrigiran njenim istraživanjem da je odlučio da odustane od kristala na kojima je radio, kako bi joj se pridružio. Zajedno su otkrili dva nova radioaktivna elementa: polonijum i radijum. Marija Kiri osvojila je dvije Nobelove nagrade za svoj rad i mogla je zaraditi mnogo novca od svojih otkrića. Umjesto toga, odabrala je da svoje istraživanje učini dostupno svima, i to besplatno.

(Prilagođeno iz knjige: *Priče za laku noć – male buntovnice, 100 priča o izuzetnim ženama*. 2017. Beograd, Vulkan)

Francuski inženjer **Aleksandar Gistav Ajfel (1832–1923)** konstruisao je čuveni Ajfelov toranj u Parizu, zamišljen kao glavni ulaz povodom otvaranja Svjetske izložbe 1889. godine. Ajfel je bio već poznat kao izuzetan graditelj čeličnih konstrukcija i njegov toranj je izabran između stotinu radova koji su prispjeli na konkurs za tu izložbu. Visok 300 metara i težak 7340 tona bio je najveća građevina toga doba u svijetu. Ipak, od samog početka čelična konstrukcija izazvala je mnoge burne polemike. Veliki ruski književnik Tolstoj izjavio je da je toranj „spomenik ljuške gluposti, a ne mudrosti“. Poznati pisac Žil Vern odbio je da se restoran na vrhu tornja nazove njegovim imenom. Govorili su da je narušio izgled velikog grada. Još jedan slavni književnik toga vremena, Gi de Mopasan, govorio je da je ta konstrukcija nakazna, nazivajući je pogrdnim imenima. Kada su ga pitali zašto onda svaki dan jede u restoranu na vrhu tornja, rekao je: „Zato što je to jedino mjesto u Parizu odakle se ne vidi taj monstrum.“ I pored svih ovih negodovanja, Ajfelov toranj postao je najpoznatiji simbol Pariza.

Nikola Tesla (1856–1943), jedan od najvećih umova svih vremena, čuveni pronalazač i naučnik, tvorac je ideja koje su bile daleko ispred svog vremena. Često je nailazio na prepreke u svom radu, bilo da se radi o nevjerovanju u njegove ideje ili o nedostatku finansijske podrške za njihovu realizaciju.

Obični činovnici rijetko su razumijevali Tesline briljantne zamisli. Ostavio je za sobom svjedočenje o izradi daljinskih upravljača za razne uređaje koje je pokazivao posjetiocima u svojoj laboratoriji, ali je veliki požar u tom radnom prostoru prekinuo njegov rad. Poznat je model broda kojim je Tesla upravljao daljinski i to je pokazivao pred začuđenom publikom u Njujorku. Mnogi su mislili da se radi o nekom mađioničarskom triku. Kada je Tesla prijavio ovaj izum u Zavodu za patente, glavni ispitivač tog Zavoda došao je u Njujork da se uvjeri da takav uređaj zaista postoji. Na ponudu da država Vašington otkupi ovaj pronalazak, državni službenik je prasnuo u smijeh! Ovaj Teslin izum smatra se početkom robotike, koja će se razviti mnogo godina kasnije.

Salvador Dali (1904–1989), čuveni španski slikar, bio je osporavan od strane pripadnika nadrealizma – pravca čijim se predstavnikom u slikarstvu danas smatra. Bio je izbačen iz nadrealističkog kruga i s umjetničke Akademije u Madridu, a kritičari su ga nazivali „poremećenim ekscentrikom“ i netalentovanim šarlatanom. I pored toga, njegova popularnost vrtoglavo je rasla već za njegovog života. Danas se smatra jednim od najvećih umjetnika 20. vijeka.

Prilog 3.3.

Lista mogućih zanimanja u budućnosti za aktivnost „Zanimanja budućnosti“

Prema istraživanju koje je sprovedla britanska organizacija Fast Forward, tržište rada će doživjeti korjenite promjene za manje od dvije decenije. Poslovi budućnosti biće vezani za oblasti koje se naglo razvijaju, kao što su medicina, klimatske promjene i, neizbježno, informacione tehnologije.

Tako je nastala lista zanimanja u budućnosti od kojih neka izgledaju kao naučna fantastika, ali naučnici uvjeravaju da će se ona naći na tržištu rada već do 2030. godine.

Neka od njih su:

- *genetski dizajner/dizajnerka dizajner/dizajnerka djece*
- *proizvođač/proizvođačica djelova tijela (putem kloniranja)*
- *hirurg specijalista/hirurškinja specijalistkinja za povećanje kapaciteta ljudskog mozga*
- *trgovac/trgovkinja vodom (prodaja vode kao sada prodaja nafte)*
- *prodavač/prodavačica informacija*
- *stručnjak/stručnjakinja za čitanje misli*
- *dizajner/dizajnerka inteligentne odjeće*
- *stručnjak/stručnjakinja za produženje ljudskog života*
- *arhitekta/arhitektica za podzemne gradove*
- *stručnjak/stručnjakinja za upravljanje klimatskim promjenama*
- *vodič/vodičkinja kroz internet informacije*
- *dizajner/dizajnerka robota*
- *pilot/pilotkinja svemirskih letjelica*
- *programer/programerka lične zabave*

4. STRPLJENJE I SAMOKONTROLA

Prilog 4.1.

Izreke o samokontroli

- *Ko te naljuti taj će te lako pobijediti.* (Lao Ce)
- *Ako ne kontrolišeš sebe, kontrolisaće te drugi.* (Nepoznati autor)
- *Talenat bez discipline isto je kao hobotnica na rolerima.* (H. Džekson Braun Mlađi)
- *Privikni se na ritam prirode: njena je tajna strpljenje.* (R. V. Emerson)
- *Ako nemaš ono što voliš, voli ono što imaš.* (E. Zola)
- *Više se voli ono što se teže dobije.* (Aristotel)
- *Ko želi da vidi dugu mora naučiti da voli kišu.* (P. Koeljo)
- *Kada bi sve u životu bilo veselo i lako, nikad ne bismo naučili da budemo hrabri i strpljivi.* (Nepoznati autor)
- *Trudi se da ti u svađi dokazi budu čvrsti, a riječi meke.* (L. N. Tolstoj)
- *Blagost je jača od strogosti. Voda je jača od stijene.* (H. Hese)
- *Jedina disciplina koja traje je samodisciplina.* (B. Filips)

Prilog 4.2.

Kornjača i zec

Smijao se zec kornjači, jer je troma i spora. Njoj to dojadi, pa mu predloži da se potrkaju.

Zec, kao od šale, prihvati njen poziv. Odrede oni metu i u isti čas oboje krenu na put. Ostale šumske životinje radoznalo su posmatrale trku.

Kornjača je gmizala polako, ali neprestano i neumorno. Zec je skakao, kao mahnit, lijevo-desno, naprijed-nazad, i samo da bi pokazao kako joj se podsmijeva i prezire je.

Pri samom kraju puta, umorni zec leže i san ga prevari. Najednom, ču glasove – gledaoci viču. Zec se probudi, htjede da poleti, ali kornjača je već bila stigla na cilj.

Vidjevši kornjaču kako se već vraća natrag, postidjeni zec skloni joj se s puta. I prizna da ga je najsporija životinja na svijetu postidjela, jer nije bio disciplinovan, a i previše se uzdao u svoju brzinu i okretnost.

Prilog 4.3.

Kompjuterska bajka – Moj prozor u svijet

Albert je bio potpuno opčinjen kompjuterima i video-igricama. Sate i sate je provodio pored ekrana. Iako njegovi roditelji u to nijesu vjerovali, on je zaista uživao u svakom takvom momentu. Skoro da je bio „zalijepljen“ za stolicu. Kada bi neko rekao da treba manje da je uz kompjuter, a više s drugima, on bi kratko odgovorio: „Ovo je moj prozor u svijet, ovdje ima mnogo više toga nego što vi mislite!“

Među igricama je bila i jedna koju je posebno volio i u kojoj je bio ekspert: mogao je da sakuplja kornjače i nije bilo kraja njegovom nivou – on ih je želio sve više i više.

Jednog dana, kada se vratio iz škole, desila se ogromna promjena. Kao i obično, odmah je otišao u svoju sobu, uključio kompjuter, a onda je čuo – veoma čudan zvuk, kao da se lomi čaša... Ekran se slomio i iz njega je pohrlilo na hiljade malih kornjača. Polako su ispunjavale svaki ugao njegove sobe, cijelu sobu... Albert je bio šokiran – nije mogao da vjeruje što se dešava. Kad se malo pribrao, isključio je i restartovao kompjuter više puta, a onda pozvao roditelje da ih pita da li on to sanja!?

Kada su roditelji ušli u sobu, uhvatili su se za glavu. Ali, kad su vidjeli da ne mogu kornjače vratiti, pala je odluka – one su Albertova odgovornost.

Bijaše to veliki posao za Alberta – brinuti o hiljadama kornjača. Morao je prvo da izuči sve o kornjačama: čime se hrane, kakve su im navike, kako da im nabavi hranu. Pokušao je i da ih natjera da izađu iz njegove sobe – nije bilo trika!

I tako, dan za danom, Albert počeo da uživa radeći oko kornjača i igrajući se s njima, dajući im imena, upkos tome što mu je briga o kornjačama oduzimala ogromno vrijeme. A svi oko njega, njegovo roditelji, prijatelji, nastavnici, uživali su slušajući Albertove priče i sve što je on naučio o kornjačama i prirodi.

I tako, došao je i dan kada je Albert sasvim zaboravio na svoj voljeni kompjuter. Mnogo više ga je zanimalo da živi s kornjačama, da uči o njima i posmatra ih kako komuniciraju. Otišao je i na selo, da vidi kako one žive i u tom okruženju. Bio je srećan što su kornjače dio njegovog svijeta. Na isti način kao što su se i pojavile, kornjače su jednog dana – iščezle! Kada se to desilo, roditelji su pomislili da će se Albert ponovo vratiti staroj navici. Ali, to se nije desilo. Albert nije ni plakao. Niti je pokušavao da ih pronađe u kompjuteru. Umjesto toga, on je ispraznio svoju kasicu, pošao u radnju za kućne ljubimce i kupio kornjaču i još neke životinje o kojima je želio da uči i da brine.

Čak i danas, Albert uči i otkriva nove stvari o životinjama i prirodi. I sada koristi kompjuter za svoja istraživanja. Kada ga neko upita o njegovim ljubimcima, on kaže: „Oni su stvarno moj prozor u svijet, od njih mogu da naučim toliko da vi ne možete to shvatiti!“

Pedro Pablo Sacristan,
savremeni španski pisac priča za djecu
(prevod i adaptacija: A. Backović)

Prilog 4.4.

Test samokontrole

Odgovori na 10 tvrdnji tako što ćeš odabrati stepen u kojem se slažeš/ne slažeš sa svakom od njih.

	Ne slažem se	Malo se slažem	Donekle se slažem	Uglavnom se slažem	Sasvim se slažem
Mnogo sam se potrudio/potrudila da bih se oslobodio/oslobodila nekih loših navika.	5	4	3	2	1
Lako mi je skrenuti pažnju.	5	4	3	2	1
Govorim stvari koje nijesu u redu.	5	4	3	2	1
Odbijam stvari koje su po mene loše, makar one bile i zabavne.	1	2	3	4	5
Uspijevam da odolijevam iskušenjima.	1	2	3	4	5
Ljudi bi za mene rekli da imam jaku samodisciplinu.	1	2	3	4	5
Uživanje i zabava ponekad me ometaju da dobro radim.	5	4	3	2	1
Uradim neke stvari koje mi se u momentu učine dobrim, ali poslije zažalim.	5	4	3	2	1
Ponekad mi je teško da se obuzdam da ne uradim neke stvari, iako znam da su te stvari loše.	5	4	3	2	1
Nikada ne razmislim o drugim mogućnostima prije nego nešto uradim.	5	4	3	2	1

Saberi sve rezultate i podijeli sa 10. Maksimalni rezultat na ovoj skali je 5 i on označava izuzetno dobru samokontrolu, 4 znači da je tvoja kontrola baš dobra i samo nastavi tako, 3 znači da dobro vladaš sobom i nastavi da radiš na tome, 2 znači da imaš samokontrolu, ali ćemo se složiti da bi mogla da bude jača, a 1 znači da moraš što prije odlučiti da radiš na svojoj samokontroli.

5. EMPATIJA

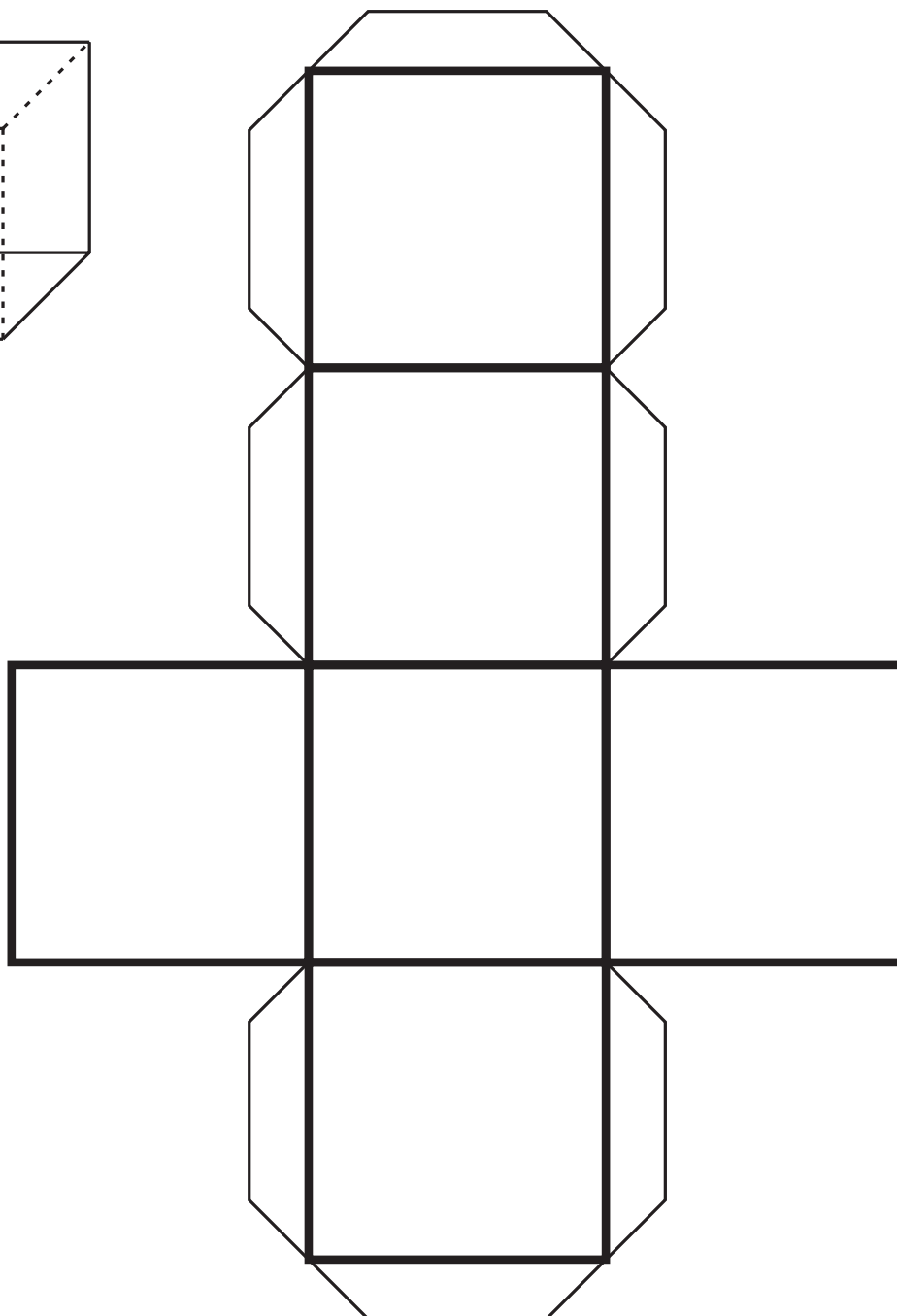
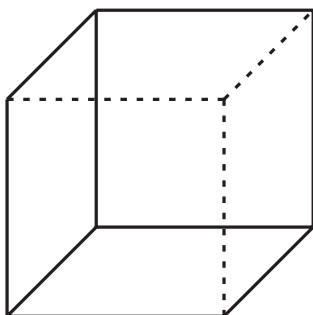
Prilog 5.1.

Primjeri emotikona za aktivnost „Osjećanja u džepovima“

Prilog 5.2.

„Kocka osjećanja“

Prilog 5.3.

Izreke o empatiji

- *Naše malo može biti mnogo za one koji nemaju nimalo. (D. Radović)*
- *Suprotnost ljutnji nije smirenost, nego saosjećanje, empatija. (M. Oz)*
- *Preduslov empatije je da obratiš pažnju na čovjeka koji pati. (D. Goleman)*
- *Prošetaj milju u mokasinama druge osobe prije nego što je iskritikuješ. (Indijanska poslovice)*
- *Ja druge ljude posmatram kroz njihove dobre osobine. S obzirom na to da ni ja nijesam bezgrešan, ne bih smio ispitivati tuđe greške. (M. Gandi)*
- *Juče sam bio pametan, želio sam mijenjati cio svijet. Danas sam mudar, zato mijenjam sebe. (H. Hese)*
- *Ako u sebi razvijate saosjećanje, dobrotu i ljubav, otvaraju se vaša unutrašnja vrata, lakše komunicirate s drugim ljudima. (Buda)*
- *Ako čovjek ne razumije drugu osobu, on će težiti da je smatra budalom. (K. G. Jung)*
- *Sve što nas iritira kod drugih može nas dovesti do shvatanja nas samih. (K. G. Jung)*
- *Čovjek je ono u šta vjeruje. (A. P. Čehov)*

6. TOLERANCIJA

Prilog 6.1.

DUGA

(prema indijanskoj legendi)

Jednom davno posvađale su se sve boje svijeta. Svaka je govorila da je baš ona najljepša, najkorisnija, najomiljenija.

Zelena viknu: „Ja sam najvažnija, izabrana sam za travu, drveće, lišće; bez mene bi uginule sve životinje.“

Plava je prekinu: „Ti samo misliš na zemlju... a nebo i more. Voda je izvor života, nebo daje prostor!“

Žuta se kikotala: „Sunce je žuto, mjesec je žut, zvijezde su žute. Svaki put kada pogledaš suncokret, cijeli se život počinje smiješiti. Bez mene ne bi bilo zabave.“

Narandžasta je zapjevala: „Ja sam boja snage i zdravlja... Ja nosim sve najvažnije vitamine. Sjetite se samo mrkve, pomorandže, dinje..!“

Crvena nije više mogla izdržati: „Ja sam boja krvi i života. Ja sam boja ljubavi, ruže i maka.“

Ljubičasta reče s visine: „Ja sam boja vladanja i moći. Kraljevi su me uvijek birali, jer ja sam boja mudrosti.“

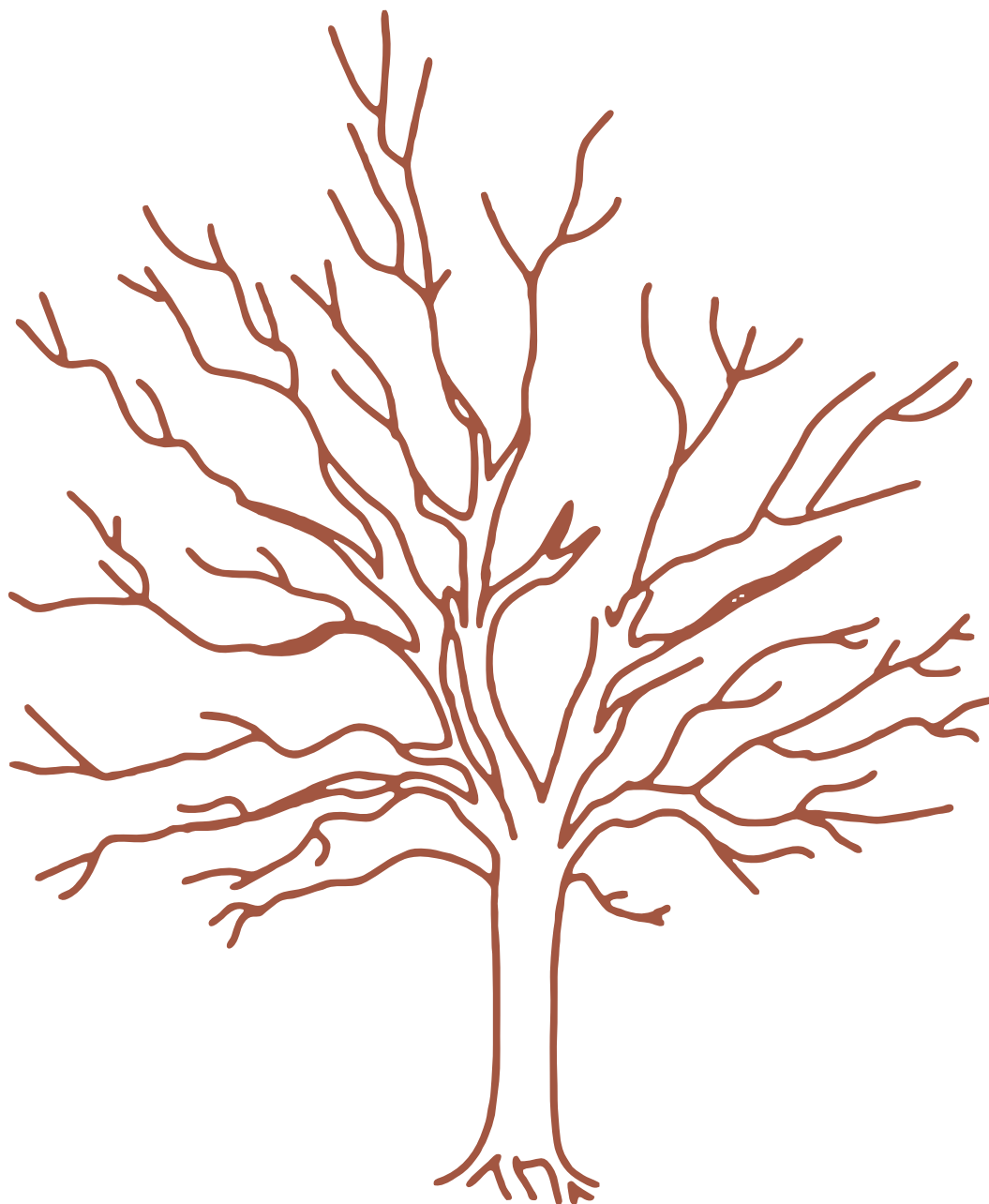
I tako su se boje redom hvalile, svaka je tvrdila da je ona najbolja, i svađa je bila sve glasnija.

Odjednom je zagrmjelo, počela je da pada jaka kiša. Sve su se boje uplašile i stisnule jedna do druge. Kiša im reče: „Glupe ste... svađate se među sobom, svaka hoće da vlada. Zar ne znate da je svaka važna? Uzmite se za ruku i dođite kod mene.“ Kiša je prestala i raširila boje preko neba... Pojavila se duga!

(Zapisala Ann Hope, 1978)

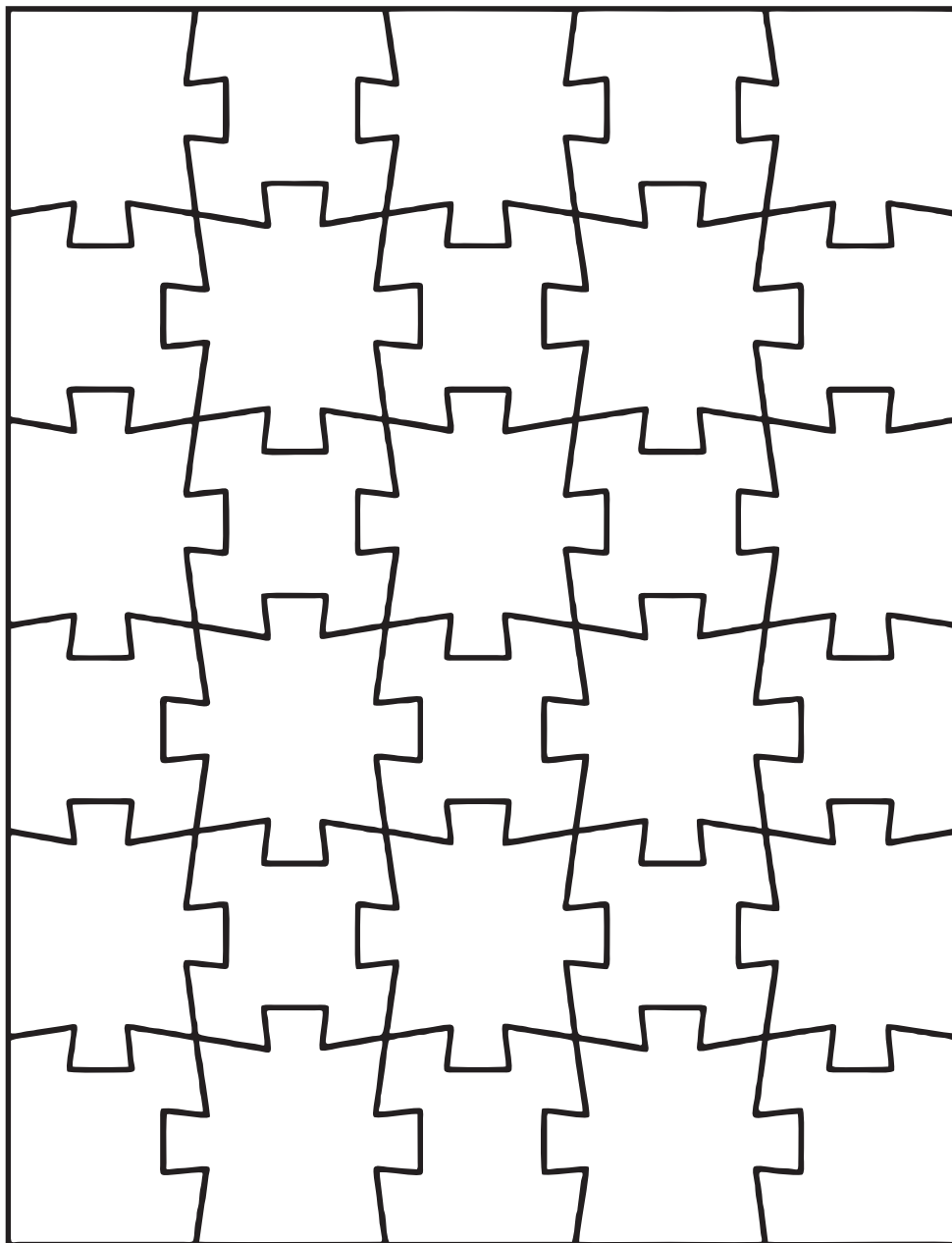
Prilog 6.2.

„Drvo prijateljstva“ – primjer kako ga nacrtati

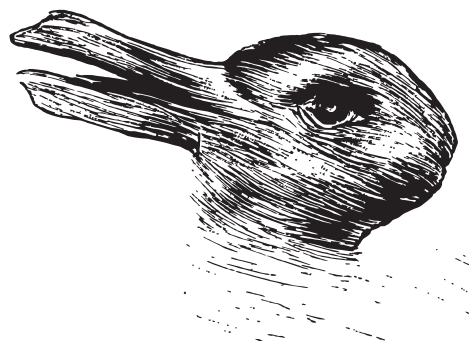
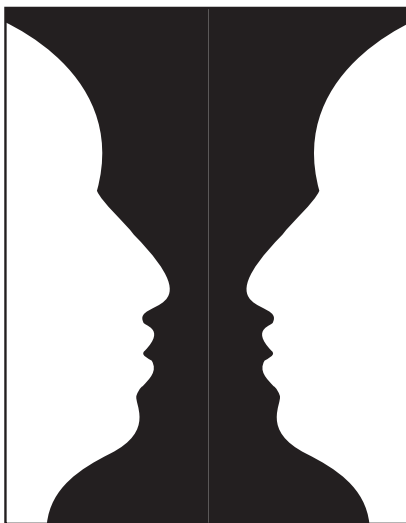
Prilog 6.3.

Slagalica za aktivnost „**Svako je neko, ali svi smo dio našeg odjeljenja**“

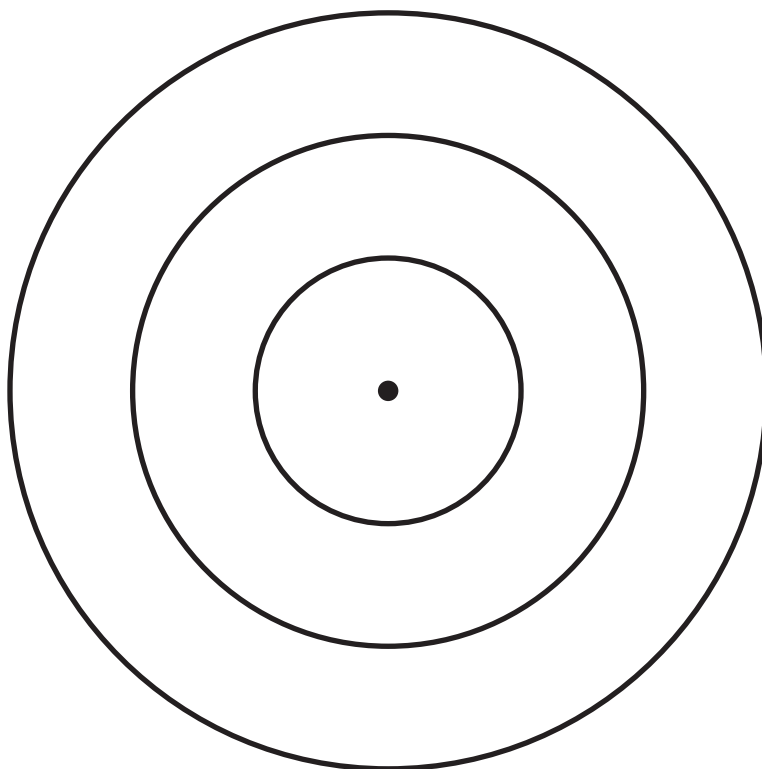
Prilog 6.4.

Dvosmislene slike

Prilog 6.5.

„Tri kruga“

Prilog 6.6.

A) Pitanja

Br.	Situacija	Ti	Ti
1.	Tvoja ekipa gubi:	☐ Sve razbijaš.	☐ Hrabriš je do kraja.
2.	Tvoja ekipa je poražena:	☐ Čestitaš protivnicima.	☐ Nećeš da se rukuješ.
3.	Tvoja ekipa je pobijedila:	☐ To mogu zahvaliti tebi.	☐ Kažeš: „Dobro smo igrali.“
4.	Ne voliš nekog iz svoje ekipe:	☐ Praviš se da ne postoji.	☐ Dodaješ mu/joj loptu kad treba.
5.	Promašio/Promašila si siguran pogodak:	☐ Osjećaš se kao nula.	☐ Uspjećeš sljedeći put.
6.	Jedan/Jedna početnik/početnica je loše igrao/igrala:	☐ Prisjećaš se da si i ti bio/bila početnik/početnica.	☐ Tražiš da ga/je zamijene.
7.	Sudija je zviždao:	☐ Poštuješ pravila igre.	☐ Raspravljaš se oko svega mogućeg.
8.	U sebi osjećaš bijes:	☐ Tresneš one koji te nerviraju.	☐ Udariš loptu.

B) Radni list

– možda više djelova na jednom listu

- ☐ ☐
- ☐ ☐
- ☐ ☐
- ☐ ☐
- ☐ ☐
- ☐ ☐
- ☐ ☐
- ☐ ☐

Ukupno: ☐ _____ Ukupno: ☐ _____

Prilog 6.7.

Izreke o toleranciji

- *Ne slažem se s onim što misliš, ali ću do kraja braniti tvoje pravo da to kažeš. (Volter)*
- *Ako čovjek ne drži korak sa svojim saputnicima, možda je to zato što on čuje drugog bubnjara. Pustite ga da korača u skladu s muzikom koju on čuje. (H. D. Toro)*
- *Um je poput padobrana – funkcionira samo kada je otvoren. (A. Ajnštajn)*
- *Veličina naroda ne mjeri se brojnošću, kao što se veličina čovjeka ne mjeri rastom. (V. Igo)*
- *Ko ne misli na druge, shvatiće da ni drugi ne misle na njega. (Kineska poslovice)*
- *Istrajna dobrota pobjeđuje rđave namjere. (Seneka)*
- *Potok žubori i skakuće, a velika rijeka ćuti i teče. (LJ. Nenadović)*
- *Da bi se priznala tuđa vrijednost, treba imati vlastitu. (A. Šopenhauer)*
- *Ne hodaj iza mene, možda te neću voditi. Ne hodaj ispred mene, možda te neću slijediti. Samo hodaj kraj mene i budi mi prijatelj. (A. Kami)*
- *Teže je razbiti predrasudu nego atom. (A. Ajnštajn)*

7. OPTIMIZAM

Prilog 7.1.

„PRIČA O DVA SJEMENA“

Dva sjemena

Dva sjemena leže jedno pored drugog u plodnom tlu u proljeće.

Prvo sjeme kaže:

- *Želim da rastem! Želim da pustim svoje korijenje duboko u zemlju ispod mene i da poguram svoje izdanke kroz zemljinu koru iznad sebe. Želim da razvijem svoje pupoljke da bi objavili dolazak proljeća. Želim da na svom licu osjetim toplotu sunčevih zraka i na peteljkaama blagoslov jutarnje rose.*

I tako je raslo.

Drugo sjeme kaže:

- *Plašim se. Ako pustim svoje korijenje u zemlju ispod mene, ne znam na šta mogu da naiđem u tami. Ako se probijam kroz čvrsto tlo iznad sebe, mogu da oštetim tanane izdanke. Šta ako otvorim svoje pupoljke, a puž pokuša da ih pojede? A, šta ako počnem da cvjetam, a dijete me iščupa iz zemlje. Ne, mnogo je bolje da čekam dok sve ne bude bezbjedno.*

I tako je čekalo.

Jedna koka koja je čeprkala po bašti, tražeći hranu, pronašla je sjeme koje čeka i odmah ga pojela.

Prilog 7.2.

Radni list za aktivnost „Ja umijem, ja vjerujem...”

Upiši svoje dvije pozitivne osobine	
Vještina koju si uspješno savladao/savladala	
Situacija ili problem koji si uspješno riješio/riješilala	
Cilj koji planiraš da ostvariš do kraja ove godine	
Šta je za tebe OPTIMIZAM?	

Prilog 7.3.

Kartice s problemskim situacijama za aktivnost „Rješenja su u nama”

Situacija 1	Kosta se javio da popravi ocjenu. Nastavnik ga je ispitao i potvrdio postojeću ocjenu. Šta dalje?
Situacija 2	Roditelji su ti obećali odlazak u bioskop ako popraviš ocjenu. Ti želiš u bioskop, ali znaš da si dosta zapustio/zapustila gradivo, a baš ti se ne uči. Šta ćeš uraditi?
Situacija 3	Drugarica pravi žurku. Nije te pozvala, a ti želiš da ideš. Šta ćeš uraditi?
Situacija 4	Petar na dan rođendana dobija jedinicu iz engleskog jezika. Dolazi kući i zatiče rođendansko iznenađenje – bicikl koji je želio. Ne saopštava roditeljima ocjenu koju je dobio. Šta bi ti uradio/uradila?
Situacija 5	Marko jako želi da postane član školskog košarkaškog tima, koji će se takmičiti na opštinskom nivou. Nije prošao prvi krug testiranja, jer nije redovno dolazio na treninge. Šta će uraditi?

Prilog 7.4.

Radni list za aktivnost „**Moj podsjetnik za optimizam**“ (prijedlog za domaći zadatak)

MOJ PODSJETNIK ZA OPTIMIZAM

Život je satkan od lijepih i ružnih događaja. Kada se dese loše stvari, skloni smo da negativno gledamo na sve ono što se tada dešava oko nas. Tada zanemarimo ono što smo dobro uradili ili u čemu smo bili uspješni. Stoga predlažemo da napišete svoj podsjetnik za optimizam koji će vam u tim trenucima biti pri ruci. Kako bi vam bilo lakše, možete koristiti radni list koji sadrži sljedeća uputstva:

- 1. Napravi spisak stvari u kojima si dobar/dobra!** To može biti bilo šta: crtanje, pisanje, neki sport, pjevanje, pričanje viceva, pravljenje figurica... Ako ne možeš da se sjetiš stvari u kojima si dobar/dobra, pitaj roditelje, baku, deku, drugare. Zatim dodaj na spisak stvari u kojima bi volio/voljela da budeš dobar/dobra.
- 2. Daj sebi tri komplimenta svaki dan!** Obrati pažnju! Nemoj sebi samo reći „Ja sam sjajan/sjajna!“, već budi određeniji/određenija, npr.: „Danas sam Ivanu objasnio/objasnila zadatak iz matematike koji nije razumio.“ ili „Danas sam pazio/pazila mlađeg brata dok su roditelji bili u kupovini.“ Svako veče, prije spavanja, sjeti se šta si dobro uradio/uradila tog dana.
- 3. Prihvati sebe onakvog/onakvu kakav/kakva jesi!** Život ne zavisi od tog kako izgledaš. Prihvati sebe baš takvim/takvom i potruđi se da nađeš prednosti u tome što izgledaš baš tako. Postoje stvari koje ne možeš promijeniti i treba tako da ih i prihvatiš, npr.: boju kože, očiju, veličinu cipela, oblik glave, visinu,...
- 4. Zaustavi loše misli koje ti se „motaju po glavi“!** Kada uočiš da postaješ previše kritičan/kritična, da pronalaziš mane kod sebe i da više razmišljaš o lošim nego o dobrim stvarima koje su se desile tokom dana, zastani i počni da nabrajaš pozitivne činjenice o samom/samoj sebi.
- 5. Bavi se sportom!** Baveći se sportom oslobađaš se napetosti, učiš kako da se nosiš s porazima i postaješ srećniji/srećnija i zdraviji/zdravija. Možeš i sam/sama vježbati kod kuće.
- 6. Zabavljaj se!** Izdvoj vrijeme koje ćeš da provedeš s ljudima koje voliš, radeći stvari koje voliš.
- 7. Ne očekuj nemoguće!** Dobro je da imaš visoko postavljene ciljeve, ali je važno i da budeš realan/realna, kako bi imao/imala više šansi za uspjeh.

Prilog 7.5.

Izreke o optimizmu

- *Ima ih što plaču što ruže imaju trnje. Ti se veseli što trnje ima ruže.* (Konfučije)
- *Ko u čuda vjeruje, taj čuda i stvara.* (D. Radović)
- *Dok god ima mraka, ima i svanuća.* (I. Andrić)
- *Više se voli ono što se teže dobije.* (Aristotel)
- *Život nije samo imati dobre karte, već i dobro odigrati čak i kada su loše.* (Dž. London)
- *Onaj koji nikada nije pogriješio, nikada nije ni pokušao nešto novo.* (A. Ajnštajn)
- *Bitku dobija onaj ko je čvrsto odlučio dobiti je.* (L. N. Tolstoj)
- *Pesimista vidi problem u svakoj prilici. Optimista vidi priliku u svakom problemu.* (V. Čerčil)
- *Pesimisti su ljudi koji nose kišobran i kada nema traga oblacima.* (L. Koen)
- *Čovjek često postaje ono što o sebi misli. Ako stalno budem ponavljao kako neke stvari ne mogu učiniti, vjerovatno je da i neću moći. Suprotno tome, ako vjerujem da mogu, sigurno ću steći sposobnost da to i učinim.* (M. Gandi)

8. POŠTENJE

Prilog 8.1.

PRIČA O DJEČAKU MIRKU

Bio jednom jedan veoma siromašan dječak koji je živio sa svojim roditeljima u siromašnom dijelu grada. Dječak se zvao Mirko. Svako jutro je rano išao na pijacu da pomaže ljudima koji su radili na tezgama, a oni bi mu zauzvrat nešto dali: voće, povrće i druge proizvode, koje je on onda nosio kući, toliko koliko je mogao, a pošto je bio dijete nije mogao da zaradi mnogo. Jednog dana je sjedio ispred prodavnice voća i ugledao staricu koja je kupovala voće i stavljala ga u veliku torbu. Mirko joj priđe i ponudi da joj pomogne, ali, vidjevši da je obučen u otrcanu odjeću, starica je odbila njegovu pomoć, jer se uplašila da će joj Mirko uzeti voće. Mirku to nije smetalo, jer je pomislio da je starica možda ranije imala neko neprijatno iskustvo i on ode dalje u potragu za drugim poslom. Kada se starica udaljavala i htjela da stavi novčanik u torbu, slučajno je promašila torbu i novčanik je pao na zemlju, a da starica to nije primijetila. Mirko potrča prema novčaniku i kada ga je otvorio, vidio je da je u njemu bilo dovoljno novca da se njegova porodica prehrani tokom čitave sedmice. Kakva sreća!

A znate li šta je Mirko uradio? Potrčao je za staricom koja je taman izlazila iz pijace. Kada ga je starica ponovo ugledala, rekla mu je: „Čuj, dijete, već sam ti rekla da ne želim da mi pomogneš!“

„Gospođo“, odgovori Mirko, „nijesam vam zbog toga prišao. Samo želim da vam vratim novčanik koji vam je tamo ispao, a vi nijeste primijetili.“ Nepovjerljiva starica uze novčanik, pogleda unutra i uzviknu: „Kako sam bila nepravedna, kako si ti pošteno dijete, a ja sam te odbila. Ajde, pođe sa mnom kući da ti dam poklone za tebe i tvoju porodicu.“

Priča se da su od tada svi u komšiluku Mirka nazivali „poštteni dječak“ zbog toga što je pošteno postupio.

Prilog 8.2.

Radni list

POŠTENJE

- Koje tri stvari pokazuju tvoje poštenje?

- Kako se osjećaš kad vidiš da neko nije pošten?

- Zašto je važno biti poštena osoba?

- Napiši tri pravila ponašanja u odjeljenju koja će svakoga podsjećati zašto je važno poštenje.

- Ako je neko pošten prema tebi, šta ćeš uraditi?

DRVO TREŠNJE

Jednom je šestogodišnji dječak Đorđe dobio na poklon malenu sjekiru, skupocjenu i lijepu, na koju je bio veoma ponosan. Od dana kada mu se prvi put našla u rukama, njome je sjekao sve što bi mu se našlo na putu.

Jednog dana, dok je šetao baštom, zabavljajući se usput sječenjem stabljika graška, naišao je na divno, mlado drvo trešnje. Bilo je to drvo koje je njegov otac najviše volio, ali ga to nije spriječilo da oproba oštricu svoje sjekire na stablu. Rez koji je napravio bio je dovoljan da drvo trešnje uvene.

Nakon nekog vremena, otac je otkrio šta se zbilo s njegovim omiljenim drvetom. Obuzet bijesom, zahtijevao je da sazna ko je učinio takvu nepravdu. U kući niko nije znao da mu kaže, sve dok Đorđe nije istupio, noseći u rukama svoju malu sjekiru.

– *Ne mogu da lažem, oče, znaš da ne mogu da izgovorim laž. Ja sam posjekao drvo svojom sjekirom.*

Istog trenutka, sav bijes je nestao s očevog lica i on je rekao:

– *Sine, to što ti govoriš istinu i što se ne bojiš da je uvijek govoriš znači mi više od hiljadu stabala; pa makar ona bila od zlata i nosila na sebi srebrne listove i plodove.*

Prilog 8.4.

Ja ću... (primjer kako se mogu izložiti učenički radovi)

Prilog 8.5.

TEST: KOLIKO SAM ISKRENA OSOBA (DO SADA!) ?

	Tačno	Netačno
▪ <i>Uvijek se trudim da budem iskren/iskrena s ljudima.</i>	☐	☐
▪ <i>Za mene se može reći da sam poštena osoba.</i>	☐	☐
▪ <i>Nikad nijesam slagao/slagala učitelja, prijatelja, roditelja.</i>	☐	☐
▪ <i>Desilo mi se da sam nenamjerno slagao/slagala druge ljude.</i>	☐	☐
▪ <i>Nikad nijesam prepisivao/prepisivala na testu ili kontrolnom zadatku.</i>	☐	☐
▪ <i>Nikad nijesam bio/bila uhvaćen u laži.</i>	☐	☐

Ja sam ili **Ja nijesam** iskrena osoba jer

DRVO¹

(...) Večeras razmišljam o svom dedi. Pre nekoliko nedelja mi je ispričao jednu priču. To je priča o dobrom svetu. Moji baba i deda žive u žutoj drvenoj kući koju su davno sagradili. Imaju veliki vrt na koji su uvek trošili puno vremena. Cveće, drveće i žbunje im mnogo znače. Znaju sve nazive, znaju kada treba da se sadi, kad da se zaliva, a kad da se bere. Često pričaju o biljkama i daju cveće prijateljima i porodici. Tako je otkad ja znam za sebe.

Kada su sagradili kuću, moj deda je zasadio jabuku. U samom dnu vrta. Nikad nisam video to drvo. Kad sam se ja rodio, već ga nije bilo. Ali čuo sam za njega.

Kad je drvo naraslo, nakon mnogo godina, počelo je da rađa jabuke. Mnogo jabuka. Baka je od njih pravila sok i džem. Bilo je to dobro jabukovo drvo. Ali, onda se nešto desilo. Leto je bilo dobro i jabuke su bile velike i lepe. Uskoro je trebalo da se oberu. Ali jednog jutra drvo je bilo uništeno. Više velikih grana ležalo je na tlu. Deda je pričao kako je ružno izgledalo. Na njemu više nisu mogle da rastu jabuke. Bilo je osuđeno da umre.

Deda je ušao i rekao baki tužnu vest. Zatim je skinuo radnu odeću, presvukao se u nešto pristojnije i otišao niz put, pored groblja, dole do stručne škole. Onda je razgovarao s direktorom. Preduzete su mere, i posle izvesnog vremena su se prijavila tri dečaka. Bili su u krađi i stvari su se malo otele kontroli. Grizla ih je savest. Bio je to dečji nestašluk. Ništa značajno, ali dovoljno ozbiljno. A i moj deda i direktor su smatrali da pravda mora da bude zadovoljena. Novo jabukovo drvo je u to vreme koštalo 150 kruna. Dogovoreno je da će dečaci platiti za drvo. Svaki je trebalo da plati po 50 kruna. Deda mi je rekao da je to u ono vreme bilo puno para.

Trebalo je da dečaci plaćaju određenu nedeljnu sumu ostatak jeseni i tokom proleća, sve dok se sve ne otplati i dok ne budu kvit. I moj deda je išao u tu školu i dobro je znao da dečaci nemaju mnogo para na raspolaganju. Stanovali su u školi, neki od njih su bili daleko od kuće, i njihove porodice su već prilično ispraznile džepove da bi ih poslale u školu. Morali su da daju pare za drvo od svog sopstvenog džeparca. To je najverovatnije značilo da su se sve dečake aktivnosti koje zahtevaju novac morale značajno skresati. Jedva da su nešto i mogli da kupe, nisu mogli u bioskop, nisu mogli da časte devojke oranžadom, nisu mogli skoro ništa.

Svake subote su dečaci pokunjeno dolazili mojima baki i dedi i plaćali. Vrlo su malo govorili. Samo bi proturili ruke i spustili novac u dedinu veliku šaku. On bi ozbiljno klimnuo glavom i time potvrdio da je sve u redu. I tako se nastavljalo. Došla je zima, pa je došlo proleće. U maju je vrt nanovo procvetao, a stručna škola se spremala za raspust. Trebalo je da dečaci preko leta idu kući. Kada su došli poslednji put, bili su lepo obučeni. Za njih je to bilo malo svečano. Zvonili su na vrata i moja baka ih je pozvala unutra. Bila je skuvala čaj i napravila kolače. Poslužila ih je, platili su poslednji deo i rukovali se s mojima babom i dedom.

Stvar je završena.

Dečacima je laknulo. Oraspoložili su se i prvi put su malo razgovarali sa bakom i dedom. Pričali su o školi i o letu. Pričali su odakle su. Njihova lica bila su srećna. Dug je plaćen. Sprali su ljagu sa sebe i konačno su mogli da podignu glave.

Posle nekog vremena dečaci su ustali da krenu. Oprostili su se i krenuli prema vratima. Tada je moj deda ustao. Sačekajte malo, rekao im je, ima još jedna stvar. I dečaci su stali. Deda je otišao do velikog kuhinjskog ormara i otvorio ga. Zavukao je duboko ruku i izvadio tri koverta. Onda se vratio do dečaka i svakom dao po jednu kovertu. Dečaci nisu sasvim razumeli. Pogledali su se. Onda su otvorili koverta i suze su im krenule niz obraze.

¹ Priča Drvo je odlomak iz romana *Naivan. Super*, norveškog pisca mlađe generacije Erlenda Lua, koji mu je donio svjetsku slavu; Geopoetika, Beograd, 2003.

Moj deda im je vratio pare... Deda je rekao da je sve vreme nameravao da im vrati pare. Nije se radilo o parama, rekao je.

Razmišljam o dečacima. Danas su veliki. Sigurno imaju preko pedeset godina. Mora da su imali osećaj da je svet dobar. Da ima smisla. Da neke stvari nešto znače.

Pitam se šta sad rade. Verovatno i sami imaju porodice i vrtove s jabukovim stablima. Moj deda je delija. Pitam se da li sam ja delija. Pitam se da li u mojoj generaciji uopšte ima delija.

Prilog. 8.7.

Izreke o poštenju

- *Štetna istina bolja je nego korisne laži.* (T. Man)
- *Čestitog čovjeka poštuju čak i oni koji to nijesu.* (A. P. Čehov)
- *Pošteni ljudi ne boje se ni svjetla ni mraka.* (Engleska poslovice)
- *Bolje će poštenog čovjeka vezati jedna nit, nego nepoštenog konopac.* (Engleska poslovice)
- *Ako hoćeš da dodaš istini, oduzećeš od nje.* (Talmud)
- *Kada si u nedoumici, kaži istinu.* (M. Tven)
- *Pošten odgovor je znak istinskog prijateljstva.* (Nepoznati autor)
- *Laži mogu poslužiti u sadašnjosti, ali one nemaju budućnost.* (Nepoznati autor)
- *Ako govorite istinu, ništa nećete zaboraviti.* (M. Tven)
- *Lažemo kada smo uplašeni... strahujemo da nešto ne znamo; šta drugi misle o nama; šta će drugi naći u nama. Ali, svaki put kada kažemo laž, naš strah raste sve više.* (T. Viliams)
- *Oni koji mi ne govore istinu ne vjeruju ni meni kada ja njima govorim istinu.* (T. Fuller)
- *Ne možemo nazvati poštenima one koji se od sramnog djela uzdržavaju zbog straha od sramote ili zakona ili suda.* (Ciceron)

Prilog 8.8.

PTICA²

Evo jedne druge priče. To je takođe priča o dobrom svetu. Odigrala se pre nego što sam se ja rodio. Moj brat i moji roditelji su bili na odmoru u Danskoj. Iznajmili su jednu kuću kraj plaže. Ne znam koliko je moj brat imao godina tog leta, ali mislim da je bio prilično mali. Možda je imao sedam godina. Trčao je naokolo, kupao se i bacao štapiće i druge stvari u vodu. Mora da mu je bilo lepo.

Jednog jutra je pronašao neku pticu koja se povredila. Čini mi se da je bio mladunac galeba. Samo je ležao. Nije mogao da leti. Moj brat nije imao iskustva s bolešću i smrću. Bilo mu je žao ptice. Bilo mu je tužno što je ležala tamo bolesna i sama. Hteo je da ona ozdravi, da odleti svojoj porodici, da bude srećna i da radi stvari koje mladunci galeba obično rade. Moj brat se postarao za pticu. Pažljivo ju je odneo kući u letnju kućicu i položio je u neku kutiju s vatom. Hranio ju je i pojiio i pričao joj.

Ptica je bila prvo na šta bi moj brat pomislio kad bi se jutrom probudio, i poslednje na šta bi pomislio pre nego što bi zaspao. Jutrom bi istrčavao napolje da vidi kako je ptici, uveče bi joj pozeleo laku noć i pažljivo bi je pomilovao po krilu.

Moj brat je zavoleo pticu. Postalo mu je važno da ona ozdravi. I moji roditelji su se nadali da će ozdraviti. Videli su koliko je moj brat zavoleo pticu. Strepeli su da će se rastužiti ako ona uginu.

Moj brat je verovao da je ptici svakim danom sve bolje i bolje. Mislio je da to može da vidi. Sve vreme je mislio da ona svaki čas može da ozdravi i da odleti natrag u slobodu. Ali nije tako bilo.

Jednog jutra, dok je moj brat još spavao, tata je pronašao pticu mrtvu. Sahranio ju je nedaleko od kuće. Kada se moj brat probudio, tata je rekao da je ptica ozdravila i odletela svojim putem. Rekao je da ju je moj brat tako dobro negovao i bio tako dobar prema njoj da je ona ozdravila.

Ni mama ni tata nisu imali srca da mu kažu da je ona umrla. Možda su mislili da će moj brat doživeti bolne stvari kad tome dođe vreme. Hteli su da ga zaštite dok mogu. Moj brat je uradio sve što je u njegovoj moći da spase pticu. I sad je saznao da je odletela. Bio je srećan. Lepo je bilo pomisliti da je ptica bila tamo negde napolju. Zdrava. I da joj je on pomogao. Jedino što mu je bilo malo krivo što nije stigao da se s njom oprosti. Mora da je moj brat osećao da je svet dobar. Da je moguće učiniti nešto, i da stvari ponekad ne postanu gore, već bolje.

Moj brat još uvek misli da je onaj mladunac galeba ozdravio. Niko mu nije ispričao šta se zaista dogodilo.

² Priča *Ptica* je odlomak je iz romana *Naivan. Super*, norveškog pisca mlađe generacije Erlenda Lua, koji mu je donio svjetsku slavu; Geopoetika, Beograd, 2003.

9. ZAHVALNOST

Prilog 9.1.

Radni list za aktivnost „**Drvo zahvalnosti**“

Prilog 9.2.

Pismo ZAHVALNOSTI

Draga moja _____

Tvoja _____

Pismo ZAHVALNOSTI

Dragi moj

Tvoja

Prilog 9.3.

Izreke o zahvalnosti

- *Zahvalan um je veliki um, koji će jednom privući velike stvari. (Platon)*
- *Budimo zahvalni ljudima koji nas čine srećnim. Oni su šarmantni baštovani koji omogućavaju da naše duše procvjetaju. (M. Prust)*
- *Osjećati zahvalnost, a ne iskazati je, isto je što i umotati poklon, a ne predati ga. (V. A. Ward)*
- *Kada naučimo izraziti zahvalnost, učimo da se u životu ne koncentrišemo na loše, već na dobre stvari. (E. Vanderbilt)*
- *Zahvalnost nije samo najveća od svih vrlina, nego i majka svim ostalima. (Ciceron)*
- *Nijesi zahvalan zbog onog što imaš u džepu, već zbog onog što imaš u srcu. (Mekenzi)*
- *Nezahvalnost je ipak oznaka slabih. Ja još nikada nijesam vidio da je pravi čovjek nezahvalan. (J. V. Gete)*
- *Ako sretnemo nekoga ko nam duguje zahvalnost, odmah se toga sjetimo. Koliko smo, pak, puta sreli nekoga kome mi dugujemo zahvalnost, pa se toga nijesmo sjetili. (J. V. Gete)*
- *Ako ne možeš da nagradiš, onda zahvali. (Arapska poslovice)*
- *Zahvalnost je plod velike kultivisanosti; nećete je pronaći među nekulturnim svijetom. (S. Džonson)*

